

YUSİF ƏZİMZADƏ

O, QƏRİB DEYİLDİ

GƏNCLİK

BAKI 1981

İLK SÖZ

Uzaq səfərdən təzəcə qayıtmışam. Pəncərələri birbaşa dənizə açılan otaqda təkəm. Axşamın qaranlığı şəhərin üzərinə çökdükcə tənhalıq hissi evi bürüyən sükutla birləşib, ürəyimdən ağır bir daş kimi asılır. Stolüstü lampanı yandırırım. Kim isə otağın qapısını açır. Bacımdır, yerişindən tanıyıram. Yaxınlaşıb dinməzcə üzümə baxır. Mən başımı bulayıram. Bacım qabağımdakı çay süfrəsini yığışdırıb, səssizcə gəldiyi kimi səssizcə də gedir. Mən onun üzünə baxmasam da, səfərdən qayıtdığım iki gün ərzində xeyli sınıxdığını, gözlərinin ağlamaqdan qızardığını görürəm.

Qapı bacımın arxasınca örtüldükdən sonra otağı yenə də ağır sükut bürüyür. Mən ayağa qalxıb gəzinirəm. Pəncərəyə yaxınlaşıb şəhərə baxıram. Payız gecəsinin dumanlı qaranlığı içərisində işıqlar

tutqun-tutqun sayrışır. Deyəsən yağacaq. Qoy yağsın. Dünənki şiddətli küləyin qaldırdığı tozu təmizlər, havanın rəngi açılar. Qoy yağsın, lap bərk yağsın. Bəs mənim ürəyimdəki bu ağır qüssəni, evimizi bürüyən bu ağır sükutu nə ilə qovmaq olar? Axı, bu, bir günün, iki günün qüssəsi, sükutu deyil. Bu, uzun illərin gətirdiyi, bəzən də bizim iradəmizdən asılı olmayaraq, ömür kitabımızın səhifələrinə həkk etdiyi kədər, sevinc, hicran, göz rəşi, fərəh, qürur və daha nələrlə dolu bir sərgüzəştir. Uzun illərinmi? Kim bu illərin uzunluğunu, ya qısalığını hamı üçün eyni olan bir vahidlə ölçə bilər? Belə bir ölçü varmı?

Fikirlərim qırılır. Otağın ortasında durub, bir neçə dəqiqə yerimdən tərpənmirəm. Sonra kitab rəfinə yaxınlaşıb, bəzi yerlərdə yan-yana düzülmüş, bəzi yerlərdə isə üst-üstə qalanmış cildlərin arasından bir yığın dəftər, bloknot, qəzet götürərəm. Əvvəllər nə mənim, nə anamın, nə bacımın, nə də arvadımın bu kağızlardan xəbərimiz

yox idi. İndi isə mən orada yazılanları az qala əzbər bilirəm...

Qapı yenə açılır. Anamdır, Mən kağızları gizlətməyə vaxt tapmıram. Bir də buna ehtiyac yoxdur. Əhvalatdan hamı xəbərdardır. Evdəkilər də, həyat qonşuları da, tanışlar da, qohumlar da, dostlar da. Təfərrüatı ilə olmasa da ümumən bilirlər. İstərirəm ki, siz də biləsiniz. İnsan taleyinin tərcümanı olan bu gündəliklər yalnız onları yazan adama yox, hamıya aiddir.

Bu yazılar müharibədə həlak olanların, xəbərsiz itənlərin, hələ də gözümüzü yolda qoyanların həyata vəsiqəsidir, yaşamaq haqqıdır.

Anam mənimlə üzbəüz oturur. Mənə elə gəlir ki, səfərdən qayıtdığım bu bir neçə gündə onun saçları tamam ağarmışdır. Axı, iyirmi üç il bundan əvvəl həlak olmuş Farizin ölüm xəbərini təzədən bu evə gətirmişəm, köhnə yaraların gözünü qoparmışam. Mən bu evə qardaşımın yazıları ilə birgə müharibənin barıt qoxusunu, dəhşətli səhnələrini,

yaşamaq və Yaşatmaq üçün canını verən, tanıdığım, tanımadığım Yaxın adamlarımızın son vidasını gətirmişəm.

Bəli, əhvalatdan hamı xəbərdardır. İstəyirəm ki, siz də biləsiniz. Özü də ümumən yox, bütün incəliklərinə qədər. Ancaq təkcə mən danışmayacağam. Siz, Farizin də, onunla birlikdə yüzlərlə, minlərlə oğulların da səsini eşidəcəksiniz. Həyat rollarında bizimlə yanaşı addımlaran oğullarının səsini... Onların varlığı ilə bağlı olan hər şey haqqında nə qədər danışılsa, yenə də azdır...

-Niyə gedib yatmırsan, ana? - deyə, anama baxmadan,soruşuram.

Anam sualıma sualla cavab verir:

-Yenə də bu kağızları oxuyacaqsan?

-Hə, istəyirəm bir də oxuyum, fikirləşim.

-Nəyi, var bala?

-Onun həyatını, keçdiyi yolları, yaşadığı saatları, dəqiqələri...

-Mən sənə mane olmaram ki?

-Get yat, ana! Mən hələ çox oturacağam. Bir də, özün bilirsən ki, Gültəkini o halda tək qoymaq olmaz. Anam danışmır.

-Nigar hələ qayıtmayıb? - deyə, arvadımın bu gecə təcili yardımda növbətçi olduğunu bilə-bilə soruşuram. Anam araya söz qatdığımı başa düşüb qısaca derir:

- Yox.

- Uşaqlar yatıblar?

- Hə.

- Gecən xeyrə qalsın, ana!

Mən, bu sözləri deyərkən anama baxmamağa çalışıram. O, yavaşna yerindən qalxıb, ağır addımlarla qapıya sarı gedir. Hiss edirəm ki, qapı ağzında durub mənə baxır. Nəhayət ayaq səsləri kəsilir.

İndi bu otaqda bir mənəm, bir siz, bir də bu kağızlar. Təqribən iki-üç ay bundan əvvəl, sakit payız axşamında işdən evə qayıtdığım, qapını açarkən anamın sual dolu həyəcanlı baxışları,

Gültəkinin solğun, pərişan çöhrəsi ilə qarşılaşdığım və böyük nigarançılıqla “Nə olub?” deyə soruşduğum dəqiqədən söhbətimə başlamaq istəyirəm.

BİRİNCİ KİTAB

YOLDA

Əslinə qalsa, mənim nigarançılığımıza səbəb nə anamın həyacanlı baxışları, nə də bacımın solğun çöhrəsi idi. Mən onlara çoxdan alışmışam. Məni təşvişə salan anamın əlindəki zərf idi.

- Nə olub? - deyə sualımı təkrar etdim. - Məktub kimdəndir?

Anam dinməzəcə zərfi mənə uzatdı. Üzərində “ayna” möhürü və bir tərəfində qış mənzərəsinin şəkli görünən bu zərfi açmaq istərəndə içərisindən bir kağız düşdü. Zərfi açmışdılar. Mən əvvəlcə anama, sonra Gültəkinə baxdım. Bacım, qəbahət

işləmiş adam kimi qızardı, alnına sürüşmüş ağ tellərini əlilə arxara tumarlarıb titrək səslə:

- Mən açmışam, - dedi.

Bacımın yaralı qəlbini incitməmək, yollarda qalan gözüni yaşlara qərq etməmək üçün bir söz demədim. Farizin uzaq cəbhələrdə həlak olması xəbəri hamıdan, hamıdan çox Gültəkinini məyus etmişdi. Mən anam haqqında danışmıram. Oğulları cəbhələrdən qayıtmamış anaların necə əzab çəkdikləri hamıya bəllidir. Ana dərini, ana məhəbbətini hec bir şeylə mübayisə etmək olmaz. Lakin Gültəkin də anamdan az əzab çəkmirdi. Hətta, bəzən mənə elə gəlirdi ki, bacımın bu əzabında mənəm, bəlkə anamın başa düşə bilmədiyimiz qərribə bir hikmət var. Farizin faciəsindən xəbər tutanda Gültəkinin iyirmi yaşı tamam olmamışdı. İndi o, qırx yaşında bir qadındır. Özü də ərsiz, övladsız bir qadın. Evdə qız qalıb qarıyan, nədənsə, nəyin xatirəsinə özünü ailə həyatının səadətindən məhrum edən qadınlara həyatda hamımız rast

gəlmişik. Qardaşları döyüş meydanlarından qayıtmayan bacılar demək olar ki, hər ailədə olub, var. Zaman onların dərini yüngülləşdirib, hərə özünə bir ailə qurub, bəziləri oğullarına qardaşlarının adını verib, bəziləri də onların şəkillərini medalyona salıb, boynundan asıb... Gültəkin isə Farizin ölümündən sonra ərə getmək, ev-eşik sahibi olmaq barədə eşitmək belə istəmədi. Ruhi sarsıntılardan bir ilə yaxın xəstəxanada yatdı. Xəstəxanadan çıxandan sonra xanənişin olub evdə oturdu. Həkimlər möhkəm tapşırıbmışdılar ki, onu heç vaxt tək qoymayın, tez-tez havaya çıxarın, səyahətlərə aparın, görmədiyi yerləri gəzdirin. Çalışın ki, onun fikirləri həmişə bir yerdə qərar tutub qalması...

Sağlam, şən böyüyən, qüssə, dərd nə olduğunu bilməyən, qayğısız günlər keçirən Gültəkinin xəstəliyinin səbəbini yalnız Farizin müharibədən qayıtmaması ilə izah etmək ilk nəzərdə nə qədər təbii görünərsə də, hər halda, burada daha ciddi bir

səbəbin gizləndiyini mən də, anam da duyurduq. Bəlkə bu, məhəbbət idi? Kiminlə? Nə vaxt? Tezliklə bu fikirdən əl çəkdik. Gültəkin müəyyən mənada sərbəst və müstəqil böyümüş, düzgün tərbiyə almış bir qız idi. Əgər arada məhəbbət məsələsi olsaydı, çoxdan hər şey aydınlaşardı. Nə isə, Gültəkinə üz verən bədbəxtliyin səbəbi bir müəmma olaraq qalırdı.

Mən öz otağıma çəkildim və zərfdən düşən məktubu açdım. Məktub balaca idi. Şagird dəftərindən qoparılmış vərəqin bir üzündə xırda xətlə, rus dilində yazılmış, Farizlə əlaqədar yeni bir xəbər vardı.

Məktubdan hiss olunurdu ki, onu məktəbli yazmışdı. Səylə yazılmış sətirlər, sözlər, durğu işarələri bunu dərhal biruzə verirdi. Məktubun sonunda razılmışdı: “Babam deyir ki, sizi səbirsizliklə gözləyirik. Mən də məktəbimizin bütün şagirdləri adından sizə salam göndərirəm və xahiş edirəm ki, tez gələsiniz”.

Məktubdan məlum olurdu ki, kağızı yazdıran qoca bir kəndlidir. Onun dediyinə görə faşistlərin əlinə yaralı halda əsir düşən və bir neçə gün qocanın zirzəmisində saxlanılan “qaraqaşlı, qaragözlü” sovet döyüşçüsü onların kəndində edam edilmişdir. Hitlerçilər qovulandan sonra kənd camaatı döyüşçünü dəfn etmiş, qəbri üzərində abidə də qoymuşdur. Xeyli müddət naməlum qəhrəman kimi şöhrətlənmiş həmin döyüşçünün kim olduğu nəhayət aydınlaşmışdır: Qoca, bu döyüşçünün gündəliklərini, xatirələrini tapmışdır. Bu sənədlərdən döyüşçünün harada yaşadığını, kimlərlə yazışdığını öyrənmiş və Bakıda, mənim adıma məktub göndərmək qərarına gəlmişdir. Qoca, məktubun axırında məni öz kəndlərinə dəvət edir, sənədləri öz əli ilə şəxsən mənə vermək istədiyini söyləyirdi. Bəlkə də o, həmin sənədlərin məhz naməlum döyüşçüyə məxsus olduğunu dəqiq aydınlaşdırmağa çalışırdı, bəlkə də onların yolda

itib-batacağından ehtiyat edib, poçt vasitəsilə göndərmək istəmirdi?

Hər nə isə, mən məktubu aldığım gündən rola hazırlaşmağa başladım və payızın ilk günlərindən birində Bakıdan çıxdım.

Açığını deyim, mən yola salınmağı o qədər də xoşlamıram. İşimin xasiyyətindən asılı olaraq (mən yurnalistəm) tez-tez ezamiyyətə getməyə həm özüm, həm evdəkilər o qədər alışmışıq ki, yola salmağı, ra da qarşılamağı aqlımıza belə gətirmirik. Bu günə vəziyyət başqa idi. Vaqonun qapısı ağzında hamımız hərəkətsiz dayanmışdıq. Heç birimiz danışmırıq. Yəni danışmağa bir sözüümüz də yox idi. Mən, Farizin özü ilə yox, məzarı ilə görüşməyə gedirdim. Yola salanlar isə bu görüşün nəticəsini öyrənəcəkləri günə qədər necə dözəcəkləri barədə fikirləşirdilər. Bəli, nəticəsini! Axı, biz, Farizin yazılarından onun cəbhə həyatı ilə tanış olacaq, bu vaxtadək xəralımızda təxmini

canlandırdığımız bir çox hadisələrin canlı mənzərələrini görəcəkdik...

Mən, ranımdakılara hiss etdirmədən, tez-tez saata baxırdım. Elə bil əqrəbləri tutub saxlamışdılar. Anam başını sinəsinə əyib, dərin düşüncələrə dalmışdı. Gültəkinin gözləri qatarın gedəcəyi səmtə dikilmişdi. Elə bil o, xəyalən, məndən əvvəl uzaq yolları keçib, özünü Farizin məzarı başına yetirmək, hər şeyi məndən qabaq öyrənmək, qardaş məhəbbətinin nakam həsrətilə çırpınan ürəyinə təskinlik tapmaq istəyirdi. Nigar isə həkimlərə məxsus bir təmkinlə yanımda durub, arabil ora-bura qaçan, adamların ayaqlarına dolaşan uşaqlara acıqlanmağı da unutmurdu.

İki dəfə vurulan zəngin səsi sanki hamımızı dərin yuxudan oyatdı. Mən uşaqları öpüb vaqona qalxdım. Qatar tərpənərkən anam göz yaşları içərisində:

- Onun torpağından bir ovuc... yaylığa qoyub gətirərsən, - deyə qırıq-qırıq dilləndi.

Mən başımı tərپətdim. Qatar sürətini artırdı. Axırınıcı dəfə gördüyüm Gültəkinin yellədiyini ağ yaylıq oldu. Uşaqlar nə isə çığırırdılar. Lakin təkərlərin taqqıltısından heç bir şey eşitmək mümkün deyildi. Mən qeyri-ixtiyari, əlimi yuxarı qaldırdım.

Qatar döngəni buruldu. Hər şey arxada qaldı.

Mən öz kupemə keçdim. İçəridə heç kəs yox idi. Əyləşdim.

Vağzalın səs-küyündən, adamların danışığından, gülüşündən, parovozların bir-birinə qarışan fitlərindən sonra təkərlərin ahəngdar taqqıltısı ilə pozulan sükut içərisində birdən-birə varlığında elə yorğunluq hiss etdim ki, hətta gözlərimi belə yumub, xeyli vaxt reyimdən tərپənmədim. Qapını kim isə tıqqılatdı. Gözlərimi açıb:

- Buyurun, - dedim.

Qapı açıldı. Vaqon xidmətçisi - ortaboylu, kök qadın içəri girdi. Əvvəlcə o yan-bu yana baxdı, sonra mənim hələ də paltoda və şlyapada

əyləşdiyimdən təəcübə düşmüş kimi qaşlarını yuxarı dartdı, quru bir təbəssümlə:

- Biletinizi! - deyib yanımda oturdu.

Mən biletimi verdim.

- Yataq istəyirsiniz? - deyə, qadın şübhə ilə mənə baxıb soruşdu.

Fikrim dağınıq olduğundan əvvəlcə sualı başa düşmədim:

- Nə buyurursunuz?

- Deyirəm ki, yatacaq hazırlayım?

- Əlbəttə, yolum uzaqdır. Yaxşı olardı ki, çay da gətirərdiniz.

Vaqon xidmətçisinin üzündə bu dəfə quru təbəssüm yox, xoş bir ifadə oyandı. Dili açıldı, nə açıldı:

- Yataq bu saat hazır olar. Çayı bir az gözləyəcəksən. Dəmə qoymuşam. Uzaq yola çıxanda çayın əvəzi yoxdur.....

Qəribədir, onun səsi nəinki mənə mane olmur, əksinə, əsəblərimə, fikirlərimə bir sakitlik

gətirirdi. Hətta onun mənə “sən” deyə müraciət etməsi də xoşuma gəlirdi. Buna görə də, qadın birdən susanda diksindim. Dönüb ona baxarkən gülə-gülə dedi:

-Bağışla ha, baş ağrısı verirəm. Uzağa deyəndə, yəni hara gedirsən?

-Xarkovda düşəcəyəm.

- Görünür, ezamiyyətə gedirsən?

- Yox.

- Onda yəqin Xarkovda dostların var, səni qonaq çağırıblar?

- Orda hec kəsim yoxdur. Uzaq bir kəndə gedəcəyəm.

- O hansı kənddir elə? - deyə xidmətçi ciddi bir ifadə ilə soruşdu. Onun bu sualına gülməyim tutsa da, özümü saxlayıb kəndin adını dedim.

Qadın fikrə getdi, həmin kəndi bu vaxta qədər nə üçün tanımadığına təəccüblənirmiş kimi tutuldu. sonra eyni ciddiyyətlə dilləndi:

- O tərəflərdə olmamışam. Güman ki, kəndin köhnə adını dəyişiblər. Axı, indi ad dəyişmək adət olub...

Qadın daha nə isə demək istəirdi ki, qatarın uzun fiti ətrafa yayılıb, uzaqlarda əks-səda verdi. Qatar dayanırdı. Vaqon xidmətçisi kupedən çıxdı. Mən pərdəni aralayıb bayıra baxdım. Qaranlıqda sayrışan lampaların işığı relslərin üzərinə düşmüşdü. Bir qədər kənarda yük qatarı görünürdü. Bir əlində çəkiç, o biri əlində fanar tutmuş yol gözətçisi qatar boru yavaş-yavaş addımlayır, vaqonların təkərləri yanında ayaq saxlayıb çəkiçlə nəyi isə döyücləyir, yenə yoluna davam edirdi. Qatarın ortasına qoşulmuş tək sənişin vaqonunun pəncərələrindən solğun işıq gəlirdi.

Yola düşdük. Mən pərdəni çəkib, qapını bağladım, paltomu, şlyapamı çıxarıb yenə pəncərə qarşısında durdum. Qapı arxasından ayaq səsləri eş idildi. Sonra kim isə dəstəyi oynatdı.

- Buyurun, buyurun, - dedim və həmin anda da qapını bağladığımı xatırlayıb, cəld ayağa qalxdım...

- Qapını niyə bağlamışdın? - deyə vaqon xidmətçisi soruşdu və cavab gözləmədən əlavə etdi: - Dedim bəlkə hövsələn çatmayıb, yatmısan?

- Yox, پیامamı görmək istəyirdim, birdən yadıma düşdü ki, evdə qalıb.

Qadın gülümsədi:

- Yazı-pozu adamlarını həmişə belə görmüşəm, Yaddaşdan bir az kasıb olurlar.

Mən təəccübləndim:

- Hardan bildiniz ki, mən yazı-pozu adamıyam?

- Eh, rəhmətliyin oğlu, bunu bilməyə nə var ki... Öyrəşmişəm. Adama baxan kimi bilirəm nə peşənin sahibidir. Zarafat deyil, on səkkiz ildir bu yollardayam. Gözümün qabağından başımın tükü sanı adam keçib. Hə, bu da rataq. Bu saat

əmiri çay gətirərəm, içərik. Yataq pulu bir manat, çay pulu da ki, düşəndə baxır sən öz əlinin bərəkətinə. Bağışla, ha, qardaş oğlu, adını bilmək olar?

- Adım Məlikdir.

- Mənim də adım Mülayimdir. İş yoldaşlarım “Tyotra Mila” çağırırlar. - Qadın susdu. Ortalığa sükut çökdü. Mən hiss edirdim ki, o, daha nə isə soruşmaq istəyir. Nəhayət dilləndi:

- Məlik qardaş, bir sualım da var.

-Buyurun, buyurun.

Bayaq fikir verirdim. Səni yola salmağa gələnlər arasında üç zənən xeylağı vardı. Bunlardan biri yəqin ki, anan idi. O biri, necə deyərlər, üzüm ayağının altında, arvadın. Balacalar da güman ki, elə səninki idilər. Düz başa düşmüşəm?

- Düzdür.

- Yaxşı uşaqlardır. Sözümdə bunda deyil. O üçüncü arvadı tanımadım. Üzdən o qədər də

yaşlı görünməyən, ancaq saçları ağarmış arvadı deyirəm. Yaman da fikirli idi.

- O mənim bacımdır.

- Doğma bacın?!

- Hə. Necə bəyəm?

- Heç. Elə-belə soruşdum. O cuvanəzənə nə olub ki, bu kökə düşüb?

Mən əhvalatı qısaca danışdım, səfərimin məqsədini ona başa saldım. Mülayim xalanın iri gözləri yaşla dolmuşdu. Mən söhbətimi qurtaranda kupeni yenə ağır sükut bürüdü. Mülayim xala sehrlənmiş kimi yerində qururub qalmışdı, baxışları bir nöqtəyə dikilmişdi. Nəhayət, dərindən, çox dərindən bir ah çəkib dedi:

- Allah baisə lənət eləsin! Mənim də, ayıb olmasın, yoldaşım qayıtmadı, gözümü yollarda qoydu...

Mülayim xala bərkdən burnunu çəkdi və dinməzcə kupedən çıxdı.

...Yatağıma uzananda gecə yarısına az qalmışdı. Adətən, qatarın yırğalanması həmişə mənə yuxu gətirdiyi halda, bu dəfə yatmaq heç yadıma düşmürdü. Bu bəlkə də Mülayim xala ilə söhbətimin təsirindən idi? Hər nə isə, əhvalım yenidən dəyişmişdi. Gözlərimi tavanda yanan göy lampaya zilləmişdim. Kupeyə indi elə bir sakitlik çökmüşdü ki, sanki yer üzündə bir mən qalmışdım, bir də ahəstə yırğalanan qatar. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, qatar məni harasa, keçmiş günlərə, gənclik illərinə, Farizlə birlikdə əvvəlcə orta məktəbdə, sonra da texnikumda oxuduğum illərə aparır...

İllər, illər, siz necə də amansız bir sürətlə keçirsiniz! Farizi Bakı vağzalında orduya yola saldıığımız gün indiki kimi, bütün təfərrüatı ilə yadımdadır. Yadımdadır ki, bu axşamkı kimi vaqonun qapısı önündə dayanmışdıq. Ancaq bu axşamkıdan fərqli olaraq hamımız şən idik, deyirdik, gülürdük, Axı, kimin ağına gələrdi ki,

Fariz orduya gedəndən iki il sonra, o evə qayıtmağa hazırlaşanda müharibə başlayaraq və biz bir daha onun üzünü görməyəcəyik? Perronda orkestr çalır, gənclər rəqs edirdilər. O zaman mən də, Fariz də, Gültəkin də, Nigar da, hətta anam da gənc idik. Gültəkin tibb institutunun tələbəsi idi. Mən, sənaye texnikumunun elektrik-mexanika şöbəsini bitirməyimə baxmayaraq, meylimi, Mülayim xala demişkən, “yazı-pozu” işinə salmışdım. Pedaqoji institutun birinci kursunda oxuyurdum. Nigar da Gültəkin kimi həkim olmaq arzusu ilə yaşarırdı. İkisi də bir yerdə təhsillərini davam etdirirdilər, o zaman hələ nişanlı idik. Fariz isə memar olmaq niyyətində idi. “Eybi yoxdur, - deyirdi, - iki il göz açıb yumunca gəlib keçəcək. Qayıdıb öz arzuma çataram. Bakının gələcəyi haqqında mənim öz fikirlərim var...” O, bu sözləri elə bir qürur, elə bir səmimiyyət və inamla deyirdi ki, sanki

gələcəkdə Bakının yenidən qurulması doğrudan da ancaq onun larihələri əsasında aparılacaqdı...

Son ayrılıq dəqiqələri çatanda Fariz bir-bir hamımızı qucaqladı. Anam onun geniş sinəsində bir anlığa görünməz oldu. Məni balaca uşaq kimi yerdən durub belimdən elə sıxdı ki, nəfəsimi ala bilmədim. Nigara yaxınlaşanda qız gülə-gülə qaçıb arxamda» gizləndi:

- Yox, Yox! İstəmirəm.

Fariz bacıma yaxınlaşdı, bir dəqiqə onun üzünə baxdı, sonra əllərini Gültəkinin çiyinlərinə qoyub uşaq kimi sadələvh bir təbəssümlə:

- Bacı can, - dedi, - sağlıqla qal. "Eynəkli professor"u sənə tapşırıram. Ayıq ol ki, mənsiz toylarını eləməsinlər.

Gültəkinin dodaqları əsdi, gözlərində yaş parıldadı, titrək səslə cavab verdi:

-Arxarın ol, Fariz! Hər şey sən deyən kimi olacaq.

Bacım bu sözləri deyib, tez üzünü yana çevirdi. Gültəkinin bu halı mənə bir az qəribə görünsə də, fərqi nə varmadım. Bacı-qardaş daha başqa nə cür vidalaşa bilərdilər? Ancaq o zaman məndə gələcəyi görmək, ürəklərin sirrini qabaqcadan duymaq qabiliyyəti olsaydı, yəqin ki, bacımın: “hər şey sən deyən kimi olacaq” sözlərinin mənasını anlayar, indi Gültəkini dərdinə, nakam taleyinə yaxından şərik olardım. Həyatın necə də amansız qanunları, insan taleyinin necə də sərt döngələri varmış!

Nə isə, söhbətimizə qayıdaq.

Fariz, qabağında durub, çatma qaşları altından diqqətlə baxan qara gözlərini üzümə zillədi. Onun uzunsov, möhkəm əzələli qararanız sifətində öz məqsədi uğrunda hər cür məhrumiyyətə hazır olan bir adamı qətiyyəti durulurdu. Üst dodağını bir qədər örtən nazik

bıǵı, gülərkən gözlərinin uclarından xırda şüalar kimi ətrafa yayılan incə qırıqlar, həmişə papaǵı altından geniş alınına tökülən bir tutam saç mənə nə qədər tanış idi! Lakin, bununla belə, mənə elə gəlirdi ki, bu qədər yaxından tanıdığım, bələd olduğum Farızdə başa düşmədirim gizli bir cəhət var hətta bir neçə dəfə öz hissimi ona danışmağa cəhd eləmişdim. Hər dəfə də Fariz iri əlini kürəyimə vurub:

- Bəsdir, ay eynəkli professor, - deyirdi, - beynini boş-boş fikirlərlə yorma...

“Eynəkli professor”. O, məni belə çağırırdı. Gözlərim anadangəlmə zəif olduğu üçün lap uşaq yaşlarımdan eynək gəzdirirəm. Elə buna görə də məni orduya aparmamışdılar. Məni öz xahişimlə bir neçə dəfə tibbi müayinədən keçirdilər. Lakin bütün arzularım heçə çıxdı. Məni göndərmədilər. Əksinə, həkimlər gözlərimi qorumağı, çox oxuyub yazmamağı

dönə-dönə tapşırırdılar. Mən, həkimlərin tapşırığına əməl eləməyəndə Farizin yaman acığı tuturdu. Budur, indi

qabağımda durub diqqətlə üzümə baxanda və adəti üzrə əlini kürəyimə vuranda hiss elədim ki, gözlərim barədə mənə tapşırıq verəcək. Belə də oldu.

- Eşitsəm ki, özünə yaxşı baxmırsan, səndən birdəfəlik küsərəm. Orduya aparmırlar, aparmasınlar. Nə olsun ki...

Qatar hərəkət eləyəndə Fariz pilləkənə atıldı və vaqon gözdən itənə qədər aşağı pillədə dayandı. Onun gur və təmiz səsi vardı. Buna görədir ki, bir neçə dəfə eləyib, çığırdığı sözləri aydın eşitdim:

- Eynəkli professor, tez-tez kağız yaz. Gültəkindən, anamdan muğayat ol...

Bu, bizim Farizdən eşitdiyimiz axırıncı sözlər oldu. O getdi, biz qaldıq. İki il sonra isə əzablı günlərimiz başladı. Anam və bacım

radionun yanını kəsdirib oturdular. Gültəkin hər səhər qəzet almağa gedirdi. Sovet məlumat bürosunun xəbərləri, evitan səsi həyatımızın ayrılmaz bir hissəsinə çevrildi. Cəbhələrdən gələn xəbərlər ümidverici xəbər olanda elə anamın da, bacımın da üzünə gün doğurdu. Onlara elə gəlirdi ki, bu xoş xəbərləri göndərən, bütün dünyaya yayan Farizdir. Belə dəqiqələrdə onlara deyən olsaydı ki, eşitdiyiniz son xəbərlər cəbhənin filan kiçik bir sahəsinə aiddir, Farizin bunlardan xəbəri yoxdur, o, həmin cəbhədən çox-çox uzaqlarda, həm də ağır vəziyyətdədir - heç birisi inanmazdı. Onların aləmincə, müharibə anlayışını Farizin varlığından ayrı təsəvvürə gətirmək, müharibə haqqında, bizim qələbəmizlə qurtaran döyüşlər haqqında Farizin adını çəkmədən danışmaq olmaz.

Lakin elə günlər də olurdu ki, cəbhədən gələn xəbərlər məyusluqdan, təşviş və

həyəcandan başqa özü ilə heç bir şey gətirmirdi. Evimizə matəm çökürdü. Anamın pıçıltılarını eşidirdim: “Görəsən yetimin başında nə var?!” Gültəkin isə belə Günlərdə işdən gələn kimi (Nigarla birlikdə hərbi xəstəxanada işləyirdi) dizlərini qucaqlayıb bir bucaqda otururdu. Ancaq bu hal çox uzun sürmürdü. Yollarda yubanmış əsgər məktubları yenidən evimizə ümid, şənlik, sevinc və inam gətirirdi.

Mən, adətən, səhər tezdən hərbi komissarlığa gedib, bir də gecəyarısı qayıdırdım. Bəzən elə olurdu ki, evə gəlməyə vaxt tapa bilməyib komissarlıqda gecələyirdim. Farizdən məktub gələndə mənə telefonla xəbər verməmiş zərfi açmırdılar və səbirsizliklə işdən qayıtmağımı gözləyirdilər. Soruşanda ki: “Məni nə üçün gözləyirsiniz? Özünüz oxuyun” anam deyirdi: “Yox, bala, sən hamımızdan yaxşı oxuyursan”.

Farizin məktubları qırx üçüncü ilin payız günlərində birdən-birə kəsildi. Elə bil, tələm-tələsik sapa düzölmüş irili-xırdalı təsbəh dənələri qəflətən qırılıb ayaqlar altına səpələndi, itdi, batdı.

Bundan 1 ay sonra, qarlı qış fəslı başlayanda Farizin vuruşduğı cəbhənin komandanlığından “qara kağız” aldıq.

“Qara kağız”. Doğrudan da el sözu, el kəlamı nə qədər dəqiq, nə qədər sərrast olurmuş! Rəsmi dildə belə kağızlara sadəcə “xəbər” deyilirdi. Vəssalam. Soruq, quru, hissiz, ifadəsiz bir kəlmə. Ancaq mən indi də “Qara kağız” sözlərini dilimə gətirəndə bədənimdən sızıltı keçir. Bu iki sözdə ürəklərin ahı, gözlərin yaşı, sinələrin dağı vardı. “Qara kağız” yalnız hər hansı bir cəbhəçinin öldüyünü bildirən xəbər deyildi. “Qara kağız” - müharibənin dəhşətləri demək idi. “Qara kağız” - elin-obanın, minlərlə, yüz minlərlə

anaların, bacıların, gəlinlərin, uşaqların, babaların, ataların müharibəyə nifrəti və qəzəbi demək idi. Poçtalyonlar “qara kağızı” gətirəndə başlarını yuxarı qaldırmırdılar, çox vaxt onu qapıdan, pəncərədən içəri atıb, səssizcə uzaqlaşırıdılar. Hamı bu “qara kağız”ların kəsiləcəyi - müharibənin qurtaracağı günü intizarla gözlərirdi...

Bəli, qırx üçüncü ilin qış günlərindən birində biz də həmin kağızdan aldıq...

Nədənsə, həmişə müharibə günlərini xatırlayıb, Farizlə əlaqədar hadisələri xəyalıma gətirəndə “qara kağız”ı aldığımız günə qədərki əhvalatları gözümün qarşısında canlandıra bilirəm. Ondan sonra baş vermiş hadisələri isə yenə də qırılmış təsbeh kimi görürəm: mən onları bir yerə toplaya bilmirəm, zehnimdə bütöv təsəvvür raranmır. Belə hallarda xəyalım məni daha uzaq illərə, müharibə başlanan gündən çox-çox uzağa

aparır və hafizəmin kitabında təzədən hər şey öz qaydasına düşür.

Siz, anamın: “Görəsən yetimin başında nə var?” sözlərini oxuyanda, yəqin ki, “yetim” kəlməsinə o qədər də əhəmiyyət verməyib keçmişiniz. Siz, bu sözü, çox güman ki, ana qəlbinin yaralı güşəsindən qopan fərradın əks-sədası kimi, ürək ağrısı ilə söylənən bir vida kimi qəbul etmişiniz. Adətən, analar öz nakam övladlarını oxşayanda: “Anan ölsün, ay bala! Ay yazıq yetim!” kimi ifadələrlə öz iztirablarını biruzə verirlər. Fariz haqqında deyilən “yetim” sözü isə məcazi mənadan məhrumdur. Fariz doğrudan da yetim idi. Atalı, analı, qardaşlı, bacılı bir yetim! Bunun kiçik bir tarixçəsi...

* * *

Fariz bizim evə yetimxanadan gəlmişdi. Daha doğrusu, atam onu gətirmişdi. Özü də, bu

hadisə kiçik qardaşımın ölümündən sonra baş vermişdi. Onun da adı Fariz idi. Evimizin sevimlisi, əldən-ələ gəzən, şirindil, totuq, şux bir uşaq olan Farizin!

İnsan ömrünün qəribə sirləri var. Bəzən görürsən ki, çox böyük və parlaq gələcəyi olan gözəl bir insan ən təsadüfi bir hadisədən - soyuqdəymədən, yıxılmaqdan, əzilməkdən, qəzaya düşməkdən dünraya əbədilik göz yumur. Kiçik Fariz də belə bir təsadüfən qurban oldu. O, fitri istedadla malik ağıllı bir uşaq idi. Doqquz yaşı hələ tamam olmamışdı. Üçüncü sinifdə oxuyurdu. Lakin Farizi artıq nəinki məhəlləmizdə qohum-qonşular arasında, hətta bütün şəhərdə tanırırdılar. Rəngli karandaşla elə şəkillər çəkirdi ki, bunların doqquz yaşlı bir uşağın əl işi olduğuna heç kəs inanmaq istəmirdi. Əvvəlcə rayon, sonra iş respublika miqyasında keçirilən uşaq yaradıcılıq sərgilərində birinci yeri tutmuşdu.

Evdə, onun üçü ayrılan guşədə divarlar başdan-başa şəkillə dolu idi. Bunların arasında nabeləd adam belə mənim, anamın, atamın və bacımın şəkillərini görüb dərhal tanıra bilərdi.

Farizin ən yaxşı işlərindən seçib, Ümumittifaq sərgisinə göndərməyə hazırlayırdılar. Lakin belə səadəti öz gözlərilə görmək Farizə qismət olmadı...

Deyə bilmərəm ki, anam mənə qardaşımdan az istəyirdi. Ümumiyyətlə, son dərəcə evcanlı, ailəcanlı olan anamın bizə məhəbbəti, necə deyərlər, dəryalar qədər idi. Ancaq onun balaca rəssama münasibətində nə isə elə bir xüsusiyyət vardı ki, mən bəzən qardaşıma qibtə edirdim. Bu bəlkə də ondan irəli gəlirdi ki, Fariz öz şuxluğu, gözəşirinliyi, məlahətli gülüşü və danışığı ilə nəinki evdəkiləri, bütün qonşuları valeh etmişdi. Xüsusən anam onunla əylənməkdən yorulmurdu. Mən balaca vaxtımdan qaraqabaq, qaradinməz

böyümüşəm, indi də eləyəm. Hələ uşaq yaşlarımdan gəzdirdiyim eynək, görünür, mənim bu xasiyyətimi daha artıq nəzərə çarpdırırdı. Heç kəs inanmaq istəmirdi ki, Fariz mənim doğma qardaşımdır. Bunun bir səbəbini də, yəqin zahiri oxşarlığımızın azlığında görmək lazımdır. Fariz yaşına görə çox sağlam, enlikürək, iriqamətli bir uşaqdı. Bir qədər uzunsov sifəti, çatma qaşları, azacıq donqar burnu, iri və kəskin biçimli dodaqları, iti baxışlı qara gözləri vardı. Mən, onun əksinə, arıq, cılız, rəngi solğun bir uşaqdım. Anamın dediyinə görə Fariz dayısına oxşayırmış. Mən isə eynilə atama çəkmişəm. Doğrudan da belə idi: Həştərxandan Bakıya gələrkən yelkənli gəmidə fırtınaya düşüb həlak olmuş dayımın güzgü qabağındakı şəklinə baxarkən qardaşımla onun arasındakı oxşarlıq dərhal diqqəti cəlb edirdi. Mənim atama oxşamağıma gəlincə, bunu anam deməsə də,

özüm görürdüm və doğrusu o qədər də sevinmirdim. Məhəlləmizdəki atalar arasında boyca ən balacası, görkəmcə ən zəifi mənim atam idi. “Mən də belə olacağam”, - deyə fikirləşəndə nəərə isə, kimə isə acığım tutur, öz taleyimə küsənirdim.

Anam mənim bu vəziyyətimi hiss etdiyindənmi, ya nədənsə tez-tez bizi - qardaşımı və məni qucaqlayıb: “Balalarımın ikisinə də qurban olaram!” - deyə ikimizi də öpürdü.

Kiçik Farizin faciəli ölümünün anama necə ağır təsir bağışladığı barədə danışmaq elə bilirəm ki, artıqdır. O, Farizin adını təkrar eləyərək, saatlarla qardaşımın boş çarparıyısı yanında oturur, ya da gözlərini yerə zilləyib hərəkətsiz qalırdı. Onun bu halı məni də, atamı da çox narahat edir və qorxudurdu. Mən, bəzən anamın öz-özünə oxşamasını eşidəndə evdə darana bilməyib küçəyə qaçırdım. Atam da,

mən də, qohum-qonşu da ümid edirdik ki, vaxt keçdikcə anam yavaş-yavaş sakitləşər, həyatımız evdə yenə əvvəlki qaydasına düşər. Lakin günlər, aylar ötür, anamın vəziyyəti dəyişmiş, kəsib getmiş səbri qayıtmırdı.

Ancaq Farizin ölümündən üç ay sonra elə bir hadisə baş verdi ki, hər kəsdən əvvəl anam böyük bir təskinlik tapdı. Onun halı, birdən-birə olmasa da, tədricən yüngülləşməyə başladı, evdən ağlaşma kəsildi.

Biz, o zamanlar Bakının yuxarı məhəllələrindən birində, “Təzəpirin” yaxınlığında, lap əvvəllər “Serkovnara” (Kilsə küçəsi), sonra “Füqərari-kasibə”, daha sonra “Proletar” indi isə “Vidadi” adlanan küçənin lap başlanğıcında, köhnə bir binada, ikinci mərtəbədə yaşayırdıq. Mən indi bu küçədə olmuram. Yolum köhnə məhəlləmizə az-az düşür. Ancaq mən o məhəlləni, o küçəni həmişə riqqətli bir ürək çırpıntısı ilə, fərəh və iftixarla

xatırlayıram. Uşaqlıq günlərimin və qismən də gəncliyimin ən gözəl çağları bu küçənin tarixi ilə bağlıdır. Mənim Farizlə qardaşlıq məhəbbətimin bünövrəsi də bu küçədə, bu iki mərtəbəli qədim binada qurulmuşdur.

Atam hansı bir idarədə isə eşitdiyimə görə bürük qulluqda idi. Evə çox zaman maşınla gəlib-gedirdi. Mən onun maşınla gəldiyi vaxtı dürüst bilirdim. Buna görə də vaxt çatanda balkonumuza çıxıb, gözümü küçənin aşağı tininə zilləyirdim. Maşın həmişə bu tinin arxasından çıxırdı.

Bir dəfə, adətım üzrə, balkonda oturub yenə də atamın yolunu gözləyirdim. Budur, qara və uzun maşın döngədə göründü, yoxuşu qalxarkən motoru bərkdən guruldadı. Yaxınlaşıb lap balkonun altında dayandı. Atam maşından düşdü. Ancaq... ancaq o, nədənsə, həmişəki kimi yuxarı baxmadı, mənə əl eləmədi. Bunun əvəzində, yerə düşən kimi geri

çevrilib nə isə dedi. Maşından bir oğlan çıxdı və atamın yanında dayandı. Mən, yuxarıdan baxdığım üçün oğlanın üzünü görmürdüm. Tez dəhlizə cumdum. Bir tərəfdə oturub, ağır fikir içərisində bacımın paltarını tikən anamın yanından ötərək qapıra tərəf qaçdım. Anam deyəsən heç məni görmədi də.

Qapının zəngi vuruldu. Açdım. Əvvəlcə atam, sonra da oğlan içəri girdilər. Mən ixtirarsız geri çəkildim. Ona görə ki, bir tərəfdən oğlanın cəsarətlə kandan dəhlizə keçməsi və qarnımda durub, düz gözlərimin içinə baxması məni karıxdırdı, digər tərəfdən isə onun Farizə oxşaması məni lap heyətdə qoydu. Oda qardaşım kimi enlikürəkli idi. Onun da çatma qaşları, uzunsov sifəti, kəskin içimli iri dodaqları, ifadəli gözləri vardı. Borca o qədər balaca deyildi.

Birdən oğlan əlini mənə uzatdı və ötkəm bir tövrlə:

- Gəl tanış olaq, - dedi.

Mən də qeyri-iradi onun əlindən tutdum.

- Olaq.

- Sənin adın nədir?

- Məlik.

Mən susdum və vərmiş etdiyim bir hərəkətlə eynəyimi düzəltdim, gözaltı atama baxdım. O, bizi maraqla seyr edirdi.

- Bəs mənim adımla niyə soruşmursan? - deyə oğlan birdən dilləndi.

Mən yenə atama baxdım. O gülümsündü:

- Utanma, soruş.

Mən danışmaq istəyirdim ki, anam dəhlizə çıxdı və atamla gələn oğlanı görən kimi elə bil yerində donub qaldı. Gözləri iri-iri açıldı. Oğlan, anamın baxışlarına davam gətirə bilmərib, başını sinəsinə əydi və yavaşca dedi:

- Salam, xala can!

Anam səssiz addımlarla irəli gəldi, oğlana tərəf əyildi, çənəsindən tutub başını yuxarı

qaldırdı, diqqətlə baxdı, baxdı, sonra titrək bir səsle:

- Sənin adın nədir, ay bala? - deyə xəbər aldı.

- Qərib.

Anam nəvazişlə uşağın saçlarını oxşadı, əlini kürəyində və sinəsində gəzdirdi.

- Qərib? Axı, Qərib nə üçün?

- Bilmirəm, xala can. Məni həmişə belə çağırırlar.

- Düz çağırırlar, bala! Qərib o adama deyərlər ki, elindən, yurdundan uzaq düşsün. Sən ki, allaha şükür, bu evə yad deyilsən. Mənə də xala demə, ana de.

- Yaxşı Ana!

Anam dinməzcə uşağı qucaqlayıb bəğrinə basdı, sonra bir əli ilə məni özünə tərəf çəkib alnımdan öpdü:

- Sən qərib deyilsən, ay oğul! Sənin bu evdə atan da, anan da, qardaşın da, bacın da var..

Bu sözləri deyə-deyə anam dönüb atama baxdı. Atam ehmalca başını tərپətdn. Mən hiss etdim ki, atamın gətirdiyi bu oğlan barədə qabaqcadan onların arasında söhbət olub, nəyi isə qət eləyiblər, qərara alıblar. Anamın üzündə elə bir ifadə vardı ki, sanki o, bu saat hönkürəcək, Farizin dəfni günlərində olduğu kimi özünü təzədən ora-bura çırpmağa başlayacaqdı. Lakin belə olmadı. Anamın gözlərini dumanlandıran yaşlar yanaqları aşağı süzüldükcə elə bil o, yüngülləşir, daxilən sakitləşir, çiyindən illərin rükünü atır, yenidən dünyaya göz açırdı.

Mən, ilk dəqiqələrdə bunun səbəbini başa düşməkdə əlbəttə aciz idim. Sonra tədricən mənə aydın oldu ki, Qərbin Farizə oxşayışı və onunla yaşlı olması anamın üzərindəki boşluğu qismən doldurmuşdu. Qəriblə Fariz arasındakı oxşarlıq, bayaqkı təsvirdən gördüyünüz kimi, elə bir dərəcədə idi ki, mən

bu oxşarlığı təsadüf kimi mənalandırmağa çətinlik çəkirəm, daha doğrusu, bunu etiraf etməyə dilim gəlmir.

Mən, deyəsən, bir az tələsdim. İlk görüşümü zə qayıdırəm.

Biz otağa keçdik. Anam süfrə hazırladı. Nahara başlarında mən, anamla atamın yenə də Qəribə hiss etdirmədən baxışdıqlarını gördüm. Anam Qəribə tərəf dönüb nə isə demək istədi. Ancaq danışmadı. Udqunub dayandı. Mən, onun qəribə mühüm bir söz demək istədiyini, lakin tərəddüd keçirdiyini və bu sözü deməyə bəhanə axtardığını görürdüm. Aralığı ağır, əzici bir sükut bürümüşdü. Gültəkinin cingiltili səsi bu sükutu parçaladı:

- Fariz gəlib... Fariz gəlib...

Səsə tərəf döndük. Gültəkin, öz sözlərindən özü də qorxmış kimi əli ilə ağzını tutub, kandarda dayanmışdı. Qızılı saçları çiyinlərinə səpələnmişdi. Gözlərini qırpmadan Farizə

baxırdı. Heyrətlə, qorxu ilə, həyacanla. Birdən Gültəkinin gözlərində yaş parladı. O, dönüb qaçdı.

Qeyri-iradi Qəribə baxdım. O, sehrlənmiş yerindən tərpənmirdi. Nəzərləri qapıya dikilmişdi.

Anam Gültəkinin dalınca getdi. Azacıq sonra onun layları eşidildi. Ana laylasının şirinliyi, heç bir nəğmə ilə əvəz oluna bilməyən xoş təsiri haqqında yazıblar, yazacaqlar da. Amma mənə elə gəlir ki, qəlbindən qopan bu həzin səslərin, ana ürəyindən sözlərin əsl mənası, əsl gözəlliyi hələ heç yerdə, vaxt layiqilə aşkara çıxarılmayıb. Əslinə qalsa, buna ehtiyac da yoxdur. Ana laylasının özü heç bir şərhə, izahata lüzumu olmayan dahiyənə bir əsərdir. Biz anamın laylasına qulaq asmağı çox xoşlardıq. Körpə vaxtımızdan çox-çox keçdiyinə baxmayaraq, laylanı dinləyəndə elə mütəəssir olurduq ki... Xüsusən Gültəkin.

Yadımdadır, başı ağrıtanda, soyuqlayıb tağa düşəndə utana-utana anama deyirdi ki, ona layla oxusun. Bir dəfə anam gülüb:

- A qızım, daha yekəlmisən, məktəbə gedirsən, layla nəyinə gərəkdir? - deyəndə bərk ağlamışdı.

Buna görə də, sonralar, Gültəkinin halı pis ola da, anam özü dinməzcə gəlib yanında oturur və ona layla deyərdi. Gültəkin də şirin yuxuya gedərdi...

İndi də həyacanla anamın laylasına qulaq asdım. Təkcə mən yox, atam da, Qərib də.

Anam otağa qayıtdı:

- Yenə şiltağı tutmuşdu, - dedi, sonra Qəribin boşqabına baxıb başını buladı. - Niyə yemirsən? Yoxsa xoşuna gəlməyib?

- Yox, xala ... ana can, lap yaxşıdır. Ancaq yeyib gəlmişəm. Ac deyiləm.

Anam süfrəni yığışdırmağa başladı, birdən nə fikirləşdisə Qəribə tərəf ərilib dedi:

- Gəl sənin adını dəyişək...

O, sözünü bitirmədən, həyacan və qorxu ilə Qəribin üzünə baxdı. Elə bil ki, uşaqdan qəti bir etiraz, əsəbi bir hərəkət gözləyirdi. Qəhərli bir səslə:

- Fariz... - dedi. - Qoy bu gündən adın Fariz olsun...

Fariz ikinci dəfə dünyaya belə gəldi. Sonra öyrəndim ki, atamgilin idarəsinin hamiliyə götür, uşaq evinə, qayda üzrə, yenə bir gün nümayəndə heyəti gedəndə atam da onlara qoşulur. O, apardıqları hədiyyələri uşaqlar arasında bölüşdürəndə gözləri təsadüfən Qəribə sataşır. Bundan sonra bir neçə dəfə onun evinə gedir və Qərib haqqında məlumat toplayır. Öyrənir ki, Qəribin on iki yaşı var, Lap balaca vaxtdan yetim qalıb. Şəhərdə heç kəsi yoxdur. Atam uşağı evə gətirmək və bir oğul kimi saxlayıb böyütmək qərarına gəlir. Fikrini anama açır. Anam əvvəlcə razı olmur.

Sonra Qəribin Farizə çox oxşadığını, ağır təbiətli bir uşaq olduğunu bilib, istər-istəməz razılıq verir. İlk görüşümüzdən gördüyünüz kimi, ata öz zənnində yanılmamışdı. Qərib evimizə nəinki bir sevinc gətirmişdi, hətta Farizin yoxluğunu yavaş-yavaş bizə, xüsusilə anama unutdurmağa başlamışdı. Daha düzünü desək, onun ürəyində qubarla qalmış nisgili əritmiş, Farizin məhəbbətinə yenidən qol-qanad vermişdi.

Biz üçümüz də - mən də, Fariz də, Gültəkin də sürətlə böyüyürdük. Mən dördüncü sinifdə oxuyuram. Məndən bir yaş kiçik olan Gültəkin qız məktəbinə gedirdi. Fariz də uşaq evində olanda dördüncü yenicə qurtarıb, beşincidə oxumağa hazırlaşırırdı. Lakin o, qonşuluqdakı məktəbə getməli olduğunu biləndə qəti bildirdi ki: “Mən də Məliklə bir sinifdə oxuyacağam”. Heç bir söhbət, heç bir izahat onu öz fikrindən döndərmədi. Beləliklə Fariz, təhsildə bir il geri

qalmağına heyfsilənməyib, mənimlə birgə eyni bir parta arxasında oturdu. Mən, onun bu fədakarlığının qarşısında özümü bir növ xəcalətli hiss edir və çalışırdım ki, bunun əvəzini verim. Sınıfimizin nümunəvi şagirdlərindən hesab olunurdum. Bu və ya digər dərstdən geri qalan uşaqlara kömək eləyənlərdən biri də mən idim. Fariz hesabdan, necə deyərlər, axsayırdı. Mən ona kömək etməyə başladım. Bu da bir növ mənim üçün təskinlik oldu. O biri dərslərində isə Fariz heç kəsdən geri qalmırdı. Müəllimlər ondan razı idilər. Düzdür, bir az davakar idi. Əvvəllər onun bu xasiyyətindən xoşum gəlmirdi. Lakin zaman keçdikcə mən başa düşdüm ki, Farizin hərdən özünü biruzə verən kobudluğu, bəzən də davakarlığı təsadüfi şıltaqlıqların nəticəsi yox, təbii keyfiyyətlərin ifadəsidir. Farizi hər xırda şey üstə əsəbiləşdirərək haldan çıxarmaq

qeyri-mümkün idi. Ancaq kiçik bir ədalətsizlik kifayət idi.

Şəxsən mənim özümlə əlaqədar olduğu üçün yadımda daha yaxşı qalan bir əhvalatı, yeri gəlmişkən, sizə danışım.

Küçəmizdə uşaq çox idi. Səhərdən axşama kimi onların səsləri gəlirdi. Çoxusu da mənim getdiyim məktəbdə oxuyurdu. Mən bu uşaqlara qaynayıb-qarışa bilmirdim. Onlarla biryerdə oynamaq, gəzib dolanmaq istəyirdimsə də, bacarmırdım. Bu, ümumiyyətlə, xasiyyətimin qapalı olmasındanmı, yaxud “ev uşağı” kimi tərbirə almağımdanmı, ya da çox utancaq olduğumdanmı irəli gəlirdi, deyə bilmərəm. Məhəllə uşaqlarına qaynayıb-qarışa bilmədiyim üçün onlar məni öz yanlarında görəndə kimi bir təhər baxırdılar. Kim isə: “yaman forsludur”, - deyə söz yaymışdı. Odurki, uşaqlar, mən küçəyə çıxanda ya məktəbə gedəndə, gülə-gülə bir-birlərinə

deyirdilər: “Yol verin, forslu gəlir”. Əlbəttə, mən inciyirdim və onu da hiss edirdim ki, bu hal çox uzun sürə bilməyəcək. Bir dəfə cəsərlənib uşaqlara yaxınlaşdım və onlarla birlikdə “Ənzəli” oynamaq istədiyimi bildirdim. O zaman bu çox yayılmış oyunlardan biri idi. Bir neçə uşaq yığılıb püşk atır, əli düz gətirməyən ayaq üstə ikiqat bükülüb durur, qalanları isə: “Ənzəlidir, ikiləridir, üçləridir...” deyər, növbə ilə onun üstündən atılırdılar. Oyunun ən çətin yeri “xanlar, bəylər taxta çıxar” deyilən hissəsi idi. “Yatan” uşağın üstündən atılan bu sözləri deyər-deyər onun kürəyində otururdu. Özünü saxlaya bilməyənlər “yatan”ı əvəz edirdi. Məlumdur ki, məhəllə uşaqları, mənim onlarla “ənzəli” oynamaq istədiyimi eşidəndə əvvəlcə gülürlər, sonra razılıq verdilər.

Yadımdadırki, çox sevindim. Ancaq... İndi də başıma gətirilən oyunu xatırlayanda məni tər

basır. Uşaqlar sözü bir yerə qoyub, elə qurmuşdular ki, həmişə mən “yatmalı” olurdu. Oyunun “xanlar, bəylər taxta çıxar” yerində uşaq üstümdən atılanda bütün ağırlıqları ilə çökürdülər, başım gicəllənirdi. Lakin gülüş hədəfi olmayım deyə susurdum...

Evə qayıdanda elə kökdə idim ki, anamı bərk qorxutdum. O gündən daha məhəllə uşaqlarına yaxın düşmədim. Eynəyimin qırıldığını da atamdan gizlətdi. Axır vaxtlar o, yaman əsəbi olmuşdu. Ürək ağrılarından şikayətlənirdi. Gecələr də, deyəsən, yaxşı yata bilmirdi. Anam mənim üçün xəlvəti eynək sifariş elətdirdi. Əgər mən, “ənzəli” oyununda baş verən hadisəyədək uşaqlara yaxın düşməməkdə özümü günah görürdüm sə, bu əhvalatdan sonra elə bil ürəyimdə bir şey qırıldı, məni məhəllə uşaqlarına qaynayıb-qarışmağa həvəsləndirən axırıncı ümid də yoxa çıxdı, onlara kin-küdurət bəsləməyə başladım. Kim bilir, əgər

yetimxanadan gələn qardaşım - Fariz olmasaydı, məhəllə uşaqları başıma nə oyun açacaqdılar?

Bir Gün Fariz soruşdu:

- Məlik, nə üçün küçəyə oynamağa getmirik?

Mən çiyinlərimi çəkdim. Fariz lap yaxına gəldi:

- Bəlkə anamdan qorxursan?

O, cavabımı gözləmədən, balkondan içəri, mətbəxə qaçdı. Aradan xeyli keçdi. Fariz qayıtdı. Qaşqabağını tökmüşdü. Üzümə baxmadan:

- Hazırlaş, gedirik küçəyə oynamağa, - deyərək nə üçünsə əlini havada oynatdı. Elə bil kimi isə hədələdi.

- İstəmirəm, həvəsim yoxdur.

- Yox. Gedəcəyik.

Fariz bunu elə qətiyyətlə dedi ki, etiraz eləyə bilmədim. Cəsarətim çatmadı. Axı, məhəllə uşaqlarının nə istehzal münasibətini, “forslu” ad qoymaları ”ənzəli” oyununda başıma gələn

hadisəni ona necə danışa bilərdim? Birdən ağıma gəldi ki, bəlkə anam Farizə əhvalatı söyləyib? Belə olmasaydı, Fariz ya getməyimizi bu qədər təkidlə tələb etməzdi. Doğrudur, Fariz evimizə gələn gündən mənə surətli, qorxmaz bir oğlan kimi təsir bağışlamışdı. Ancaq məhəlləmizin uşaqlarına, xüsusən özündən bir neçə yaş böyük uşaqlara qarşı o, nə edə bilərdi? İkimiz birləşsəydik də, onlara gücümüz çatmazdı.

Biz küçəyə çıxdıq. Evimizlə üzbəüzdəki uzun və dar dalandan qarışıq səslər gəlirdi. Deyəsən məhəllə uşaqları orada “şumaqədər” oynayırdılar.

- Gedək! - deyə Fariz qabağa düşdü.

Biz dalana gəldik. Bir dəstə uşaq divar dibində çöməlib, iti uclu taxta parçalarını növbə ilə torpağa yorturdu. Mən dalanın girəcəyində ayaq saxladım. Fariz qaşlarını düyünləyib soruşdu:

- Niyə dayandın?
- Gəl qayıdaq.
- Qorxaq olma.
- Mən qorxmuram. Ancaq...
- Gəl, gəl!

Geri qayıda bilmədim. Əllərini ciblərinə qoyub saymazyana uşaqlara tərəf gedən Farizin dalınca düşdüm. Uşaqların başları oyuna elə qarışmışdı ki, bizim yaxınlaşmağımızı belə hiss etmədilər. Mən, eynəyimi düzəldib, pəncələrim üstə qalxdım oyunun gedişini izləməyə başladım. Taxta parçalar bir-bir torpağa sancılır, uduzanlar çıxır, udanlar daha həvəslə oynayır, səs-küy artırdı...

Birdən kim isə:

- “Forslu” da burda imiş ki... - deyə çığırdı.

Mən geri çəkildim. Uduzanlardan biri - uzun qolları az qala dizlərinə çatan, arıq, çil-çil sifəti gündə qaralmış, göy gözlərinin gilələri

həmişə nədənsə oynayan, məhəlləmizdə öz davakarlığı ilə şöhrət qazanmış Tapdıq adlı oğlan idi. Tapdığıın sözün üstündən söz deməyə heç kəsin ixtiyarı yox idi. “Forslu” ləqəbini də o mənə vermişdi. Tapdıq heç kəsi adı ilə çağırırdı. Təhqiramiz adlar seçməkdə onun tayı bərabəri yəqin ki, tapılmazdı...

Tapdıq məni görcək qısa qaşlarını darddı, gözlərini bərəldib üstümə yeridi. Görünür, uduzduğu üçün acığını tökməyə adam axtarırdı.

- “Forslu”, sənsən? - deyə Tapdıq gəlib lap mənimlə burun-buruna dayandı. - Yoxsa “şumaqədər” oynamağa gəlmisən? Pulun var? Biz pulsuz oynamırıq.

- Mən oynamıram. Oynamaq istəmirəm.

Tapdıq yaxamdan yapışdı.

- Onda siviş burdan!

Mən dartındım. Tapdıq yumruğunu havaya qaldırdı. Elə bu vaxt arxadan uzanan bir əl

Tapdığı bilərini tutub sıxdı. Mən Farizin səsini eşitdim:

- Əlini özünə çək!

Tapdıq cəld geri çevrildi. Fariz onun qabağında dayanmışdı. Altdan-yuxarı elə qəzəblə baxırdı ki, Tapdıq bir anlığa özünü itirdi, Farizin əlindən dartılıb çıxdı və nə üçünə başını yırğaladı. Heç kəs danışmırdı. Tapdıq ağzını əyib güldü:

- Mazandaranda çaqqal az idi, biri də gəmi ilə gəldi...

Uşaqlar, Tapdığı təzə tapdığı bu adı eşidib gülər və ağız-ağıza verib qışqırdılar:

- A... çaqqal, çaqqal...

Fariz heç halını pozmadı, ucadan dedi:

- Çaqqal özünsən!

- Nə?!

Tapdığı bu sözü çıxırması ilə Farizin üstünə atılması bir oldu. Döyəcək, öldürəcək... deyə fikirləşdim. Bilmədim ki, Farizə kömək

eləyim, Yoxsa evə xəbərə qaçım? Ancaq nə mənim köməyim lazım oldu, nə xəbərə qaçmağım. Birdən Tapdıq uzun qollarını üzərində hərlərib, əvvəlcə divardan tutmaq istədi, sonra ikiqat olub, dizləri üstə yerə çökdü, zarıya- zarıya başını torpağa daradı və bu halda bir neçə dəqiqə hərəkətsiz qaldı. Uşaqlar bir-birinə baxıb, yavaş-yavaş geri çəkildilər. Ortalıq açıldı. İndi hamının gözü nəfəsini güclə alan Tapdığa və yumruqlarını sıxıb döyüşə hazır vəziyyətdə duran Farizə dikilmişdi. Tapdıq özünə gəldi. Ayağa sıçradı. Ancaq ikinci və daha güclü zərbə onu təzədən yerə yıxdı. Tapdıq bu dəfə ayağa qalxanda yazıq bir görkəmi vardı. O, papağını götürüb çırpdı, Farizin yavaş-yavaş onun üstünə gəldiyini görüb, yanı-yanı çəkildi və birdən qaçmağa başladı. Yalnız dalanın ağzına çatanda:

- Yaxşı! Baxarlıq! -deyə qışqırdı və gözdən
itdi. Fariz yerə düşmüş taxtalardan birini
götürüb uşaqları gözdən keçirdi:

- Hə, kim oynamaq istəyir, gəlsin. O, mənə
tərəf baxmadı da. Mən ağır addımlarla və
qayıtdım.

* * *

Farizlə əlaqədar əhvalatları sizə bu qədər
ətraflı danışmağıma bəlkə də təəccüb
edirsiniz? Ola bilsin ki, haqlısınız. Amma mən,
Fariz barədə düşünəndə onun həyatı xəyalımda
bir lövhə kimi canlanır və əgər mən həmin
lövhədən bu və ya digər epizodu süni
yığcamlıq xatirinə silib atsaydım, hər şeydən
əvvəl, Farizin xatirəsinə xəyanət etmiş
olardım. Onun həyatını, keçdiyi ömür rolunu
haqqında danışdığım hadisələrsiz təsəvvürə
gətirmək, bu həyatı layiqincə durub-dərk

eləmək qeyri-mümkündür. Gələcəkdə özünüz görə bilərsiniz ki, bu yerədək danışdığım hadisələrin hamısı Farizin cəbhə həyatı, indiyədək ən yaxın adamlarına belə gizli qalan şəxsi arzuları, istəkləri ilə nə qədər yaxından bağlıdır! Siz bunu mənim xatirələrimdən və daha artıq Farizin gündəliklərindən durub dərk edə bilərsiniz...

Qatar hərdən işıqı kupeyə düşən stansiyaları bir-bir arxada qoyduqca, təkərlər ahəngdar bir taqqıltı ilə səsləndikcə, parovozun fiti gecənin qaranlığını yardıqca xəyallarım da baş alıb gedirdi. Qatarın sürəti xeyli artmışdı. Vaqon bərk silkələnirdi. Mən, arabir qalxıb yerimin içində otururdum. Barıra baxanda pəncərə qarşısında arxara, əks tərəfə şığıran qığılçımlar görürdüm. Bu parovozun bacasından püskürən və harada isə, qaranlıq içərisində gözdən itən qığılçımların şərəsi idi. O, mənə qəribə təsir bağışladı. Elə bil xatirələrimin hərəsi bir od

zərrəsinə dönüb, fikrimi qanadlandırdı və gözlərimin önündə qardaşımın ömür kitabının təzə səhifələri açıldı...

* * *

...Bəli, mən ağır addımlarla evə qayıtdım. Qəribədir, Farizin Tapdığa tutduğu “divan”, onun qibtə olunacaq bir cəsarətlə mənim köməyimə gəlməsi və bu gündən sonra məhəllədə “birincilər” sırasında möhkəm yer tutacağı, nədənsə, məndə sevincdən daha artıq ruhumu əzən bir hiss oyatmışdı. Bəlkə mən, doğrudan da Farizin paxıllığını çəkirdim? Yox, bu paxıllığa oxşamırdı. Mən, hər şeydən əvvəl, öz-özümdən incik idim. Öz-özümə acığım tuturdu. Bu hiss əvvəllər də məndə vardı. Lakin ruxarıda təsvir olunan hadisələrdən sonra o, daha da şiddətləndi. Mən inanırdım, əmin idim ki, indən belə nə məhəllə uşaqları, nə də Tapdıq

kimilər daha məni lağa qoya bilməyəcəkdilər, mənə gülməyəcəkdilər - Fariz vardı. Mənə daha “forslu” deməyəcəkdilər - Fariz vardı. Hətta məndən çəkinib kənar gəzəcəkdilər - Fariz vardı. Bu, bəzən mənə Tapdığın təhqirlərindən də ağır gəlirdi...

Dalandakı əhvalatdan sonra Farizlə mənim aramda nə isə bir soyuqluq əmələ gəldi. Fariz, mənim ona qarşı soyuqluğumun səbəbini başa düşmüşdümü? Bəlkə də. Ancaq hiss edirdim ki, o, aramızdakı soyuqluğu öz səmimiyyəti ilə əritməyə, ürəyimi ələ almağa çalışır. Bir gün dərşimizi hazırlayandan sonra Fariz mənim yanıma gəlib birdən soruşdu:

- İstəyirsən öyrədim?

Mən heyrətlə ona baxdım:

- Nəyi?

- Yumruq davasını.

- Nəyimə lazımdır?

- Necə nəyimə lazımdır? Birdən Tapdığa təkbətək gəlsən neylərsən?

İstədim deyəm ki: “O, daha mənə dəyib-dolaşmaz. Gözünün odunu almısan...”

Ancaq dilimdən başqa söz çıxdı:

- Lazım deyil. Öyrətmə. Onsuz da bacarmaram...

- Bacararsan, lap yaxşı bacararsan, - deyə Fariz sözümü kəsdi, - bundan asan nə var ki...

İncik halda Farizin sözünü kəsdim:

- Əgər belə asandırsa, niyə Tapdıq bu fəndi sənə gələ bilmədi?

Fariz güldü:

- Ona görə ki, axmaqdır. Hə, qulaq as. Bax, sağ ayağını ver qabağa, yumruqlarını hazırla. Ancaq elə hazırla ki, düşmən hiss eləməsin. Tələsmə, gözlə. Özün ayıq ol. Düşmən üstünə atılanda sol yumruğunu sə sağ yumruğunu da, bax bura (o, sinəsinin düz ortasını, qabırğaaltı boşluğunu göstərdi) vur. O saat nəfəsi

tutulacaq. İnanmırsan? Hazırlaş. Mən düşmənəm. İndi üstünə atılacağam. Hazırsan? Üç deyən kimi vur, hə, bir - iki - üç...

Açığını deyim, Farizin işarəsindən sonra baş verən hadisə indi mənə yuxu kimi gəlir. Fariz yumruqlarını düyünləyib, döyüşkən bir vəziyyətdə qabağımda dayanmışdı. Üzü gülürdü. Elə bil deyirdi: “Bilirəm ki, əlindən bir şey gəlməyəcək, ancaq neyləyim, qardaşımsan, gərək kömək eləyəm...” Yumruqlarım öz-özünə sıxıldı, gözlərimə sanki duman çökdü. İrəli atıldım... Farizdən qəribə bir səs çıxdı: “hıq...” Qollarım birdən-birə boşalıb yanıma düşdü. Fariz ikiqat gülüb, əllərilə qarnını tutduğu halda, inildəyir, boğulurmuş kimi ağzını yumub açırdı.

Hər şey yadımdan çıxdı: Farizə qarşı soyuqluğum da, məhəllə uşaqları da, məktəb də... hər şey. özümü tamam itirdim.

- Fariz! Fariz! - deyə qışqırdım. - Sənə nə oldu, Fariz?!

Fariz başını qaldırdı, əvvəlcə qapıya, sonra da mənə baxıb pıçıldadı:

- Çığırma, nə çığırırsan? Heç nə olmayıb. Amma yaman ağır əlin varmı? - O, yavaş-yavaş ayağa qalxdı. Köynəyinin qolu ilə alınının tərini sildi. Sonra yenə gülümsündü. - Mən belə demədim axı...

- Məni bağışla, Fariz! - dedim. - Nə bilim ki, belə olacaq?

- Təqsirkar özüməm. Nahaq yerə bu fəndi sənə öyrətdim.

İkimiz də güldük. Bununla da hər şey öz qaydasına düşdü.

* * *

Düzənlərdə qatar quş kimi uçur, yoxuşlarda tövşüyə-tövşüyə irəliləyir, bəzi stansiyalarda az, bəzilərdə isə ürək darıxdıran bir intizarla dayanırdı. Bir-birinin ardınca zəncir kimi halqalanıb gedən məktəb illərinin sürəti də mindiyimiz qatarın hərəkətinə bənzəyirdi. İl olurdu ki, çox ağır gəlib keçirdi. Hər günümüz bir həftəyə, hər saatımız bir günə çevrilirdi. Yay tətilinin tez gəlib çatmasını böyük bir səbirsizliklə gözləyirdik. Xüsusilə təhsilini qurtarmasına iki-üç həftə qalmış sözüümüz-söhbətimiz Buzovnadakı bağımızda keçirəcəyimiz şən günlərdən gedirdi: yumşaq, narın qum, sahili döyəcəyən ağ köpüklü ləpələr, axşamlar balıq ovundan qayıdan yelkənli qayıqlar, sahil boyu düzölmüş vətəgələr,

Gecələr uzaqlarda göz qırpan mayak... İl də olurdu ki, onun necə gəlib keçdiyini belə hiss

etmirdik. “Proletar” səsi öz həyatı ilə yaşayır, mənsub olduğumuz nəsil tədricən böyüyüb öz yerini daha gənc nəsllə verirdi. Tanıdığım uşaqlardan bəzilərinə artıq məhəlləmizdə rast gəlmirdim. Dünənə qədər körpə olan, yenicə ayaq açıb gəzən uşaqları isə indi küçədə, dalanlarda daha tez-tez görürdüm. Mən, hər gün axşamüstü məktəbdən qayıdanda qapımızın ağzında ayaq saxlayıb, qiblə ilə bu uşaqlara baxırdım. Hiss edirdim ki, ilk nəzərdə bizimlə onların arasında heç bir fərq görünməsə hər halda bizi - məhəllənin dünənki uşaqlarını yeni nəsildən ayıran nə isə bir keyfiyyət var. Bu uşaqlar bizdən nə iləsə fərqlənirdilər. Həmin fərqi zaman görmək, əlbəttə, mənim üçün çətin idi. Çətin idi, ona görə ki, mən, bir-birinin ardınca keçən günlərin, ayların, illərin arasındakı məsafəni durub dərk etmək qabiliyyətimdən hələ məhrum idim. Mənim nəzərimdə, hər keçən gün, ay və il özündən

əvvəlkinin təkrarı idi. Hər il sentyabrın birində - eyni gün dərslər başlanır, demək olar ki, eyni müəllimlər bizimlə məşğul olur, eyni partaların arasında oturur, yazır, pozur, müxtəlif qiymətlər alır (o zaman ancaq iki cür qiymət var idi: “kafi” və “zəif”), hər gün eyni yolla məktəbə gedib-gəlir, evdə də eyni həyat tərzilə qarşılaşırdıq. Mənim anlayışıma görə, zamanın keçməsi yalnız bir əlamətlə - adamların dəyişməsi ilə müəyyənləşirdi. Gültəkin sinifdən sinfə girdi. Bizdən bir il sonra məktəbi bitirəcəkdi. Anamın da, atamın da xeyli dəyişdiyini, üzlərindəki qırışların artdığını, yerləşlərinin ağırlaşdığını duyurdum. Lakin bunun fərqi nə o qədər də varmırdım. Hüdudları hələ kifayət qədər genişlənməmiş uşaq təxəyyülü üçün bu adi bir keyfiyyət olsada, hər halda, həya, insanlara, təbiətə baxışımın o zamankı məhdudluğuna indi təəssüflənirəm... Mən, insanın uşaqlıq və bəzən də gənclik

çağlarına xas olan bu keyfiyyətindən ona görə narazıyam ki, biz, bəzən öz iradəmizdən asılı olaraq, əksər hallarda isə olmayaraq, “vaxt qızıldır” kimi dərin mənalı fikrin yanından soyuq bir yel tək ötüb-keçirik. Bu, bizə sonralar baha oturur, biz çox şey itiririk. Ömür isə amansız bir sürətlə keçir, itirdiklərinə heyfsilənməyə başlayanda görürsən ki, artıq gecdir, onların heç olmasa cuzi bir qismini qaytarmağa belə vaxtın çatmayacaq...

Mən indi, raşım qırxı çoxdan ötdürü bir zamanda bu haqda nədənsə tez-tez düşünürəm, daha doğrusu - acığını desəm - bu fikirlər özüm istəmədirim halda bənimə dolur və mənə əzab verir. Uzun yol keçən və arabir dincəlmək üçün ərləşib, gəldiyi yola nəzər salan, bu rolun hər qarışını bir daha xəyalında canlandıran səyyah kimi mən də həyacan dururam: vaxtında və düzgün gördüyüm işləri yadıma salıb sevinir, əksinə, fürsəti fövtə verib, mənasız keçirdiyim

günlərimə kədərlənirəm, məyus oluram. Nə gizlədim: Farizin gündəliklərini oxuyandan sonra onun ölümündən daha artıq cəbhə həyatı barədə fikirləşirdim, özü də qibtə ilə fikirləşirdim. Həmin fikirlərdən çıxardığım nəticə də belə idi: həyatın səmərəsiz keçən anlarına təəssüflənməmək üçün bu cür yaşamağa, bu cür ölməyə dəyər! Deyə bilərsiniz ki, hər kəsin həyatda öz yeri, öz taleyi, öz vəzifəsi var və başqasının daha fəal, daha mənalı keçən ömrünə qibtə eləyib, insanlara, cəmiyyətə müəyyən fayda verən adamın öz fərdi həyatına heyfəsilənməyinə heç bir şeylə bəraət qazandıрмаq olmaz. Düzdür, yazıram. Bununla belə, hər kəsin də həyata, insanlara öz münasibəti və münasibətdən çıxardığı nəticə var. Mənim bu yerədək danışdıqlarım da məhz həmin nəticə ilə bağlıdır.....

* * *

Sizə artıq aydındır ki, Fariz istər öz zirəkliyi bacarığı, istərsə məktəbdəki mövqeyi ilə şagirdlər arasında seçilirdi. Bilmirəm, bəlkə Farizin belə yaxşı xüsusiyyətlərinin nəticəsidir: mən onunla birlikdə oxumağa başladığım ildən çalışırdım ki, boş vaxtlarımda özümə onun kimi bir iş tapım. Xülasə, aramızda elə bil yarış başlanmışdı. Daha doğrusu, bunu mən başlamışdım və Farizin bundan qətiyyəni xəbəri yox idi. Mənimlə Fariz arasında əmələ gələn həmin vəziyyət bir tərəfdən məni sevindirirdisə, digər tərəfdən həyacanlandırır və təşvişə salırdı; mən hiss edirdim ki, bəzən Farizin təsiri altına düşürəm, daha dəqiq desəm, özümü ona oxşatmağa çalışıram. Bunu dərk etmək mənim üçün ağır olsa da, həqiqət belə idi. Bəlkə elə bu səbəbdən bəzən ürəyimdə Farizə qarşı nə isə yad bir duyğu baş

qaldırırdı. Bu durğudan özüm də qorxurdum. Ona görə ki, Fariz artıq “yad adam” deyil, ailəmizin, evimizin tam hüquqlu üzvü idi. Mənə - təkə mənə yox, hamımıza - bəzən elə gəlirdi ki, qardaşım Fariz ölməyib, yaşarır, onun bizdən ayrılmağı isə yalnız bir yuxudur. Qardaşlığımın - bir zaman Qərib, indi Fariz adı ilə tanınan oğlanın ailəmizin bütün üzvlərinə, qohumlarımıza, qonşularımıza münasibəti, heç kəsin sözünü yerə salmaması, həmişə müəyyən xahişi, arzunu yerinə yetirmərə hazır olması heç birimizin gözündən qaçmırdı. Fariz, məğrur olduğu qədər də sadə idi. Ona qarşı qəlbimdə bəzən baş qaldıran ziddiyyətli hisslərə gəlincə deməliyəm ki bunlar daxilimdə özümə möhkəm yer tuta bilmirdim. Axı, Farizin övlad və qardaş kimi mehribançılığını, səmimiyyətini görməmək, qiymətləndirməmək mümkün deyildi. Onun

xüsusilə Gültəkinə münasibətində elə təmiz, elə saf bir məna vardı ki, baxanda adamın qəlbini rıqqətə gətirirdi. Gültəkin də Farizi çox istəyirdi. Bir də görürdün ki, onların arasında qəribə bir sual-cavab başladı.

- Bacılı, bacılı!
- Can, bacılı!
- Mən nə istəyirəm?
- Gəzməyə getmək. Bəs mən nə istəyirəm?
- Sən də gəzməyə getmək.
- Onda neyləyək?
- Əvvəlcə anamızdan soruşaq, sonra

pendir-çörək götürüb gedək. Yaxşı?

Bu sual-cavabdan sonra, adəti üzrə, Fariz gəzməyə getməyə anamdan icazə alır və Gültəkinlə bir yerdə evdən çıxırdı. Çox vaxt mən də onlarla gedirdim, şəhər küçələrini, bağlarını gəzib-dolaşmaqdan xüsusi zövq alırdım.

Mən indi bakılıların sevimli yerlərindən bir olan Dağüstü parka çıxanda və oradan doğma şəhərimizə baxanda biixtiyar gözlərimin qarşısından Bakının müxtəlif illərə aid mənzərələri gəlib keçir geniş və asfalt prospektlərdə maşınlara, gözəl binaların arasını ilə uzanan və bir-birilə kəşşən küçələrə, raşılıqlara bürünmüş meydanlara, dəmir hasarlardan xilas edilmiş şəhər bağlarına, xüsusilə bu prospektlərlə, bu küçələrlə qarğısız addımlaran, bu bağlarda əylənən gənclərə baxanda qəlbimdə qürur qarışıq nə isə sızılıtlı bir kədər duyuram. Qürur deyirəm ona görə ki, Bakının iyirminci və otuzuncu illərinin canlı şahidiyəm və onun bu gününü gördüyümə ürəkdən sevinməyə bilmirəm. Kədər deyirəm ona görə ki, Bakının gələcəyinin indisindən daha gözəl, cazibədar olacağını bildiyim halda bu gələcəyi görəcəyimə gümanım azdır. Yəqin ki, bir vaxt, iyirminci illərdə artıq ömür rolunun yarısını keçmiş adamlar da mənim kimi fikirləşirmişlər.

İyirminci illər! Otuzuncu illərin əvvəlləri!
Kim o zaman düşünə bilərdi ki, Bakı otuz il
sonra öz yeni memarlığı ilə nəinki ölkəmizin,
hətta Avropanın ən gözəl şəhərlərindən biri
kimi şöhrət qazanacaq, yaşıllığa qərq olacaq?!
Onun haqqında, onun bağları, meydanları,
fəvvarələri, hətta rəngarəng skamyaları
haqqında mahnılar qoşulacaq?! Mən hələ
dənizkənarı bulvardan, funikulyordan,
“Venetsiya kanallarından”, “Metro” dan
danışmıram.

Biz, sənaye texnikumunda oxuyanda
Bakının müxtəlif yerlərində iməciliklərdə
iştirak edərdik. Belə iməciliklər o zamankı
gəncliyin həyatında adi, gündəlik bir hal idi.
Bəzən hətta dərs saatları hesabına vaxtımızı
həmin iməciliklərdə keçirir, texnikumun
nəfəsli orkestrinin çox da ahəngdar
səslənməyən marşları altında daş, qum, kərpic
daşıyır, yer qazır, ağaclar basdırırdıq.

Dağüstü parkın yerində keçirdirimiz iməcilik heç vaxt yadımdan çıxmaz. Əvvəllər orada böyük bir qəbiristanlıq vardı. Çəmbərəkəndinin ucqarından başlarıb ta uzaqlara qədər pərakəndə sancılmış başdaşları, uçulub dağılmış qəbirlər, çöl siçanlarının, ilanların və əqrəblərin daimi məskəninə çevrilmiş xaraba sərdabalar indi də gözlərimin qabağındadır.

Baharın ilk günlərindən birində sıraya düzülüb bura gəldik. Dəstələrə bölünüb işə başladıq. Çox geçmədi ki, ətrafı toz-duman bürüdü. Tələbələrin şən danışmaları, gülüşləri, orkestrin ara verməyən səsi, bellərin, külünlərin cingiltiləri bir-birinə qarışıb qəribə bir simfonira yaratmışdı. Torpağın altını üstünə çevirdikcə arabir əlimizə kəllələr, ələngə sümükləri keçir, onları bir tərəfə yığırdıq. İnsan ömrünün hər dövrünün öz maraqlı xüsusiyyətləri var. Məsələn, sənaye

texnikumunun ikinci kursunda o yan on altı, on yeddi yaşlı yeniyetmə üçün təsadüfən külüngünə ilişən kəllə ilə əylənmək adicə bir şeyi, yadımdadır ki, sinfimizdə öz şuxluğu, zarafatla ilə məşhur olan tələbələrdən biri yerdən götürdü kəllərə aktyorsayağı nəzər salıb, səsini Abbas Mirzə Şərifzadənin səsinə oxşatmağa çalışaraq, hamlet monoloqunu oxururdu. Bəzən də bu monoloqa öz sözlərini qatır, gündəlik dərsimizlə, müəllimlərimizlə əlaqədar atmacalar söylərirdi. Hələ dünənədək ölüm süni tuna dalmış qəbiristanlıq üzərində gənclirin şir qəhqəhələri ucalır, uzun müddət kəsilmək bilmirdi belə günlərdən birində, tənəffüs vaxtı biz - Farizlə mən - yanakı düşmüş iri bir başdaşının üstündə əyləşib, evdən götürdüyümüz pendir-çörəyi yeyirdik. Fariz çox fikirli idi. Gözlərini şəhərə zilləmişdi. Əlində tutduğu tikəsini belə derəsən unutmuşdu. Düzdür, buradan şəhərin ümumi

mənzərəsi çox gözəl və cazibədar idi. Saatlarla baxmaq olardı. Ancaq biz bura birinci dəfə gəlmirdik və bizim üçün şəhərin bu mənzərəsində qəribə heç bir şey yoxdu. Bakının ta yuxarı məhəllələrindən başlayıb pillə - pillə sahilə enən evlər, bir tərəfdən Zığ burnu, digər tərəfdən Bibiheybət dağı ilə məngənə arasına alınmış kimi görünən körfəz, körfəzin tən ortasında qabaran Nargin adası... bütün bunlar bizə çox yaxşı tanış idi. Lakin hər dəfə biz bura gələndə Farizin şəhərə, körfəzə, dənizə dikilmiş nəzərlərin də elə qayğılı, elə rıqqətli bir ifadə olurdu ki, özüm də bu dəqiqələrdə heyran-heyran qarşımızdakı mənzərəyə baxırdım və fikrimi, xəyalımı bir nöqtədə cəmləyə biləcək yeni heç bir şey görmürdüm. Bu da məni əsəbiləşdirirdi. Ona görə ki, Farizin susması, bir kəlmə danışmaması məni haldan çıxarırdı: elə bil heç mənim onunla yanaşı əyləşdirimi duymurdu. İkinci tərəfdən, məndə

belə bir fikir oyanmışdı ki, Fariz uşaq evindən gəldiyi üçün ona yuxarıdan baxacağımdan ehtiyat edir və indi bu adi mənzərədə nə isə yeni bir cəhət, yeni bir keyfiyyət axtaran baxışları ilə özünün məndən üstün olduğunu nəzərə çarpdırmağa çalışır. Tənəffüs vaxtı onun şəhərə dikilən gözlərində elə bil bu hisslərin əksini gördüm və hirsli- hirsli dedim:

- Nə görmüsən bu evlərdə?!

- Sən də diqqətlə bax, onda başa düşərsən, - deyə Fariz cavab verdi.

Mən eynəyimi düzəldib diqqətlə şəhərə baxdım.

- Hər gün gördüyümüz evlərdir, küçələrdir, dənizdir, körpülərdir, - deyə istehza ilə dilləndim.

Fariz fikirli - fikirli dedi:

- Yaxşı baxmırsan, Məlik!

O dərinə köksünü ötürdü, əlini aşağılara uzatdı:

- Deyirlər ki, bu qəbiristanlığın yerində böyük bir park salınacaq. Əlbəttə, elə eləyəcəklər ki, adamlar bura rahat yollarla gəlib-gətsinlər, yəqin ki, tramvay işləyəcək, maşın işləyəcək. Yoxuşu çıxmaq fayton atlarının işi deyil...

Mən özümü saxlaya bilməyib Farizin sözünü kəsdim:

- Səttarxanın atları qalxar.

(O zamanlar Bakıda, əsasən şəhər içərisində, minik nəqliyyatı faytonlardan ibarət idi. Yadımdadır ki, onların dayanacağı indiki Füzuli meydanında olardı. “Səttarxanın faytonu” deyəndə gözümün qabağında bir cüt qəşəng, tükləri par-par parıldayan yorğa at qoşulmuş bər-bəzəkli, aynalı farton və onun qabaq tərəfində oturmuş eşmə bıqlı kişi canlanır. Hamı çalışırdı ki, bir yerə gedəndə Səttarxanın faytonuna minsin. Onun müştərisi çox idi).

Fariz əyri-əyri mənə baxdı. Sanki gözləri deyirdi ki: “Elə bilirsən bu faytonlar həmişə Əminin (atama işarə idi) mindiyi maşın o qədər çoxalacaq ki, bu yoxuşu hamı o cür maşınlarla gələcək. Sən də başlamısan ki, nə bilim fayton gəldi, Səttərxañ belə getdi...”

Mən daha bir kəlmə söz demədim. Fariz, gözlərini məndən çəkib, yenə Bayıl tərəfə baxdı və dedi:

- Fikirləşirəm ki, bura ən qısa, rahat rol çəkmək olar? hə, necə bilirsən?

Mən çiyinlərimi çəkdim. Fariz sözünə davam etdi:

- Bax, püştaxta gətirdiyimiz o körpünün yanından “Paris kommunası” ilə üz bəüz dağın dibindən ta biz oturduğumuz yerə cən tunel açmaq olar. Sonra burdan aşağı, tunelin qurtaracağına bizim bağdakı quru kimi dərin bir yol qazarlar, tunnəllə bu yol birləşər..

Fariz susdu, elə bil sözlərinin mənə necə etdiyini yoxlamaq istədi, diqqətlə üzümə baxdı:

- Bu yola lift qoyarlar. Əminin yanına gedəndə bizi yuxarı mərtəbəyəcən qaldıran lifti deyirəm (mən başımı tərپətdim.) Yerin altında qəşəng bir stansiya düzəldərlər. Camaat tuneldən keçib, liftlə birbaş bura qalxar. Heç bir dəqiqə də çəkməz. Adambaşı biletin tin qiyməti bir qəpik...

Mən qeyri-ixtiyari dilləndim:

- Bir qəpik azdır.

Yaxşı, olsun iki şahı. Sözü yoxdur ki? (Mən başımı buladım). Bu belə.

İndi keçək bu tərəfə. Bulvarı görürsən? hə, onu bilirsən harayacan uzatmaq olar: lap Zığ burnunacan. Nə qədər istəyirsən gəz, dincəl, fantanların yanında, təzə əkilmiş ağacların kölgəsində. Bu sınıq-salxaq evlərin yerində elə

qəşəng, elə yaraşıqlı evlər tikmək olar ki, tamaşasından doymaq olmaz...

Tənəffüs qurtardı. Hamımız yenidən işə başladıq.

O gecə mən rahat yata bilmədim. Nədənsə Farizin söhbəti yadımdan çıxmırdı. Qorxulu yuxular gördüm. Gördüm ki, hamımız - Fariz, mən, atam, anam, Gültəkin - qəbiristanlıqda oturmuşuq. Birdən ayağımızın altındakı qəbirlərdən biri açıldı, qəşəng bir lift hardansa, lap dərinlərdən qalxıb qabağımızda dayandı. Atamın şoferi bizi liftin içərisinə dəvət etdi: “Buyurun!” Biz liftə mindik. Başımızın üzərində gurultu qopdu, lift sürətlə aşağı endi, elə sürətlə ki, ürərim lap ağzıma gəldi. Qışqırmaq istədim, səsım çıxmadı, boğulmuş kimi əl-ayaq çalmağa başladım...

- Ay bala, ay oğul, ayıl, gözlərini aç...

Bir-birinə yapışmış kirpiklərimi güclə araladım. Anam üzərimə əyilib, tez-tez mənə

çağırırdı. Mən qalxıb yerimin içində oturdum.

Anam əlini saçlarıma çəkib:

- Yuxu görürdün? - deyə soruşdu.

Mən onun səsində hiss etdiyim gülüşdən incidimsə də, bunu üzə vurmadım, eynəyimi taxıb, anama baxmadan:

- Heç, elə-belə, - deyə qeyri-müəyyən cavab verdim. Sonra söhbəti dəyişmək üçün araya söz qatdım: - Fariz evdədir?

- Yox, bazara gedib.

- Bəs mənə nə üçün xəbər eləməyib? Həmişə bir yerdə gedirik axı...

- Dedim, razı olmadı. Dedi ki, qoy yatsın, dincəlsin, dünən çox işləyib.

Mən bir söz demədim. Ürəyimdən keçdi ki: “Özü bazara gedir, amma mənim çox işlədiyimi, yorulduğumu bəhanə gətirib, istəmir ki, onun əl-ayağına dolaşım...”

Bu əl-ayağa dolaşmaq əhvalatının da öz tarixçəsi var. Evimizə gələndən bir neçə ay

sonra bazardakı işini Fariz təkidlə öz üzərinə götürmüşdü. Anam nə qədər yalvardısa, hətta acıqlandısa, Fariz inadında dönmədi. Axırda atam, anamı sakitləşdirib dedi “Madam ki, öz ürəyindəndir, qoy getsin. Zirək uşaqdı səndən də, məndən də yaxşı bazarlıq eləyər”. Əgər ata desəydi ki, “Məlikdən də”, heç olmasa, bu sözləri mən atamın dilindən eşitdiyim üçün inciməzdim. Ancaq bunu demədi. Özünü, anamı dedi, mənə isə yox. İlk dəstə səhər tezdən Fariz bazara getməyə hazırlaşanda göz altı mənə baxıb: “Qoy Məlik də mənəmlə getsin” - deyər anamdan xahiş etdi. Mən əvvəlcə buna çox sevindim. Zənbili götürüb Farizin yanınca düşdüm. Doğrudan da o, yaxşı bazarlıq eləyirdi. Satıcılarla elə çənə-boğaz döyürdü, elə ötkəm-ötkəm danışırdı ki, mətəl qalırdım. Tələsmirdi, ətin, meyvənin, tərəvəzin göy-göyärtinin ən yaxşısını tapmayınca və ucuz qiymətə almayınca bazardan evə qayıtmırdı. İlk

günlə Farizin bazarlığına kənardan tamaşa eləmək doğrudan da mənə ləzzət verirdi. Lakin sonralar özümün yalnız bir seyirci kimi Farizin yanınca bazara getdirim evə qayıdarkən dolu zənbili gətirməkdə ona kömək etdiyimi düşünəndə kefim pozuldu. Buna görə də bir gün Fariz satıcı ilə qiymətləşəndə mən də onların söhbətinə qarışdım, nə isə dedim, nə isə təklif elədim. Satıcıdan uzaqlaşarkən Fariz narazı bir tövrlə üzümə baxıb:

- Məlik, yaxşısı budur sən qarışma, - dedi. - Sövdəmizi korladın.
- Necə yəni? Mən də bazarlıq eləmək istəyirəm.
- Bacarmazsan. Sən Allah, əl-ayağıma dolaşma...

Pərdələrin arasından süzülən günəş işığı məni atdı. Səhər açılmışdı. Pərdəni qaldıranda balaca bir stansiyaya yaxınlaşdığımızı gördüm. Qapının o tərəfindən qarışıq ayaq səsləri eşidildi. Yəqin ki, sərnəşinlər vağzala tələsirdilər: kimi qəzet almağa, mi ayaqüstü isti xörək yeməyə, kimi də perronda gəzişməyə... Mən, reyimdən qalxıb geyindim, ancaq zəngin vurulduğunu eşidib, perrona çıxmaq fikrindən daşındım, elə geyinmiş halda yatağında oturub vağzala, adamlara tamaşa etməyə başladım. Onların arasında yəqin ki, müharibənin, cəbhələrin odunu, alovunu görmüş, ölümlə qarşılaşmış keçmiş döyüşçülər də az deyildi. Bax, o bozsaçlı, hündürboylu, ciddi simalı, alnı çapıq kişi, çox güman belələrindəndir. Xoşbəxtlikdir ki, sağ salamat ailəsinin yanına qayıdıb, ya da qayıdandan sonra özünə ailə qurub, ev-eşik sahibi olub.

Bəs uşağının əlindən tutub, vaqonun qarşısında vargəl edən bu arıq qadın nə üçün belə kədərlidir? fikirləşir? Bəlkə də o, ərini, qardaşını cəbhədə itirən qadınlardan biridir, yanındakı da nəvəsidir?

Görəsən gülə-gülə o yan-bu yana gəzişən iki gənci sabah nələr gözləyir? Onlar, qanlı müharibə cəbhələrində həyatını qurban vermiş atalarının, böyük qardaşlarının taleyini yada salırlarmı? heç fikirləşərlərmi ki, saysız-hesabsız qurbanlar olmasaydı, aciz kimi oğullar olmasaydı, onların bu gülüşü, bu şən zarafatları da olmazdı?! Arxada gecəni gündüzə qatıb, bütün məhrumiyyətlərə dözən, öz işini, vəzifəsi ləyaqətlə yerinə yetirməyə çalışan analar, bacılar, atalar bu iki gəncin yadına düşürmü?!

Eh, Məlik, Məlik! Fikirlər gör səni haralara aparıb çıxarmışdır! Qatar indi yola düşəcək, vaxtı itirmə, Farizdən danış, Nigarla necə sevişdiyinizdən söhbət aç. Xarkova çatandan sonra bu barədə danışmağa daha vaxtın qalmayacaq. Orada səni gözləyirlər

Tələs, tələs, Məlik! Şimali Qafqazın son stansiyalarından keçirsiniz. Bir az sonra Ukrayna torpaqları başlayacaq, Farizin vuruşduğu, yaralandığı, əsir düşdüyü və mərdliklə həlak olduğu torpaqlar!..

. ..Mülayim xalanın cır səsi məni xəyaldan ayırdı:

-Ay sən özün öləsən! Kişinin bir həyasızlığına bax ha!.. Rədd ol burdan! Bu saat başına bir oyun açaram ki, əlləzinəni əzbərdən oxuyarsan!

Mən pəncərədən boylandım ki, vaqon xidmətçisini kiminlə vuruşduğunu görüm - qatar tərpendi. Azask keçməmiş kupenin qapısı döyüldü. Açdım.

Mülayim xala içəri girdi.

- Sabahın xeyir, qardaşoğlu!-dedi. - Amma yatmısan ha! Yaxşı, əmiri çayla aran necədir?

- Hələ heç əl-üzümü yumamışam.

- Bax, burda xoşum gəlmədi səndən. Camaat nahar eləyir, bu hələ indi əl-üzünü yuyur mənimçün. Dur, dur yerini düzəldim...

- Zəhmət olar, Mülayim xala!

- Keç, keç, əl-ayağıma dolaşma!

Mən, “əl-ayağıma dolaşma” sözlərini eşidəndə qeyri-ixtiyari gülümsədim.

Bu, Mülayim xalanın gözündən qaçmadı:

- Nəyə gülürsən? Olmaya mənim o həyasızla dalaşmağıma gülməyin tutub?

- Doğrudan da nə olmuşdu?

- Nə olacaq? - deyə Mülayim xala yatağı sahmana sala-sala savab verdi. - Vaqona biletsiz girmək istəyirdi. Deyirəm, a yoldaş, a qardaş, olmaz, buraxa bilmərəm, ixtiyarım yoxdur. Biletsiz də qatara minmək olar? Bu hansı qanunda yazılıb? Elə bunu dediyi gördüm, əl atdı cibinə, bir dənə onluq çıxardı, tutdu gözümün qabağına. Cin vurdu tərəmə. Dedim: “Ədə, filan-filan şüdə, sən məni təhqir eləyirsən, alverçi köpəkoğlu! Camaatı sormağın bəs deyil, indi də gəlib mənə çervon göstərirsən? Cəhənnəm ol, vallahı bu saat səni götürüb ataram vaqonun damına!..” Yeridim üstünə, kişinin rəngi oldu ağappaq,

tüpürdü dabanına, haçan yoxa çıxdı - heç özüm
də bilmirəm..

- Mülayim xala, - dedim, - səndə işlər
varmış!

O, mənim sözümü deyəsən eşitmədi, bəlkə də
qulaq ardına vurdu. Fikri başqa yerdə idi.
Birdən soruşdu:

- Qardaşoğlu, olmaz ki, onu vətənə
gətirəsən?

- Mən başa düşmədim.

- Kimi?

- Qardaşını deyirəm. Orda niyə qalsın axı?
Düzdür, ora da sovet torpağıdır, orda da bizim
qardaşlarımız, bacılarımız yaşayır. Ancaq, hər
necə olsa, qərrib yerdir. Gətir onu Bakıya, qoy
doğma torpaqda yatsın, canı qızsın...

Ax, insan qəlbi, insan qəlbi! Sənin böyüklüyünü, əzəmətini nə ilə ölçmək olar, nə ilə müqayisə etmək olar?! Mən, qarşımda durub, dolmuş gözlərini üzümə zilləyən və öz doğma övladının həsrətini çəkirmiş kimi intizarla, səbirsizliklə məndən savab gözləyən bu qadına nə deyə bilərdim? Belə hallarda, adətən, adam cavab verməyə çətinlik çəkir, daha doğrusu, deməyə söz tapa bilmir. Çünki ürək sözlə yox, adamın qanından, canından, bütün varlığından süzülüb gələn hisslə dolu olur və bu hissləri bürüzə verməyə cəhd eləyəndə öz gücsüzlüyünə heyfsilənməyə bilmirsən. İndi mən də belə bir vəziyyətdə idim. Nəhayət, bir təhər həyəcanımı boğub dedim:

- Əlbəttə, mən buna çalışaram.
- Çalış, çalış, savab iş görəsən.

Mülayim xala sakitcə çıxıb getdi. İştaham küsdüyündənmi, ya nədənsə, səhər yeməyi heç yadıma düşmədi. Yalnız çay içməklə kifayətlənib, yenə pəncərə qarşısında oturdum, pərdələri tamam açdım və gözlərimi bayıra zillədim. Qatar sürətlə gedirdi. Buralarda artıq havalər dəyişdiyindən yaxınlaşmaqda olan qışın nəfəsini dərhal durmaq mümkün idi. Göy üzünü boz buludlar örtmüşdü. Yağış çisələyirdi. Ay bir görünüb tən yarımstansiyalarda yalnız qatarı qəbul eləyib yola salan dəmiryolçulardan başqa heç kəs nəzərə çarpmırdı. Parovozun ara-sıra eşidilən fiti elə bil nədənsə şikayətlənirdi. “Kukuşka” deyilən balaca qatarla bağa getdiyimiz günlər yadıma düşdü...

* * *

Bizim evin albomunda, uşaqlıq çağlarıma aid şəkillər arasında mənim ən çox bəyəndiyim bir şəkil var. Onu müəllimlərimizlə bir yerdə, 1930-cu ildə beşillik ibtidai məktəbi qurtardıığımız zaman çəkdirmişik. Mən bu şəklə həyəcansız baxa bilmirəm. Orada həyatın, zamanın müxtəlif sınaqlarından keçmiş, bəzilərinin yalnız adı qalmış, bəzilərin isə taleyi üzlərinə gülmüş qırxa qədər yeniyetmənin surəti var. Geniş məktəb həyatının bir bucağında çəkdirdiyimiz bu şəkildə mən də ilk cərgədə, yerdə oturmuş uşaqların arasındayam. Gözlərimdəki eynək günəş işığını əks etdirir, dizlərimi qucaqlayıb, başımı çiyinlərimə çəkmişəm və beləcə vəziyyətdə donub qalmışam. Mənimlə yanaşı oturanlardan bir çoxunun adı yadımdan çıxıb. Onlardan bəzilərinə indi də rast gəlirəm. Yüngülcə başımızı tərpətməklə salamlayıb

keçirik. İkinci cərgədə, ortada məktəb müdiri və müəllimlərimiz oturmuşlar. Üçüncü və dördüncü cərgələrdə nisbətən yaşlı və hündürboylu uşaqlar bir-birinə sıxılıb dayanmışlar. (O zaman, savadsızlığın ləğv edilməsinin qızgın dövründə bizimlə - məktəb yaşlı uşaqlarla birlikdə ibtidai təhsilə on yeddi, on səkkiz yaşından yiyələnməyə başlayan yeniyetmələr də oxuyurdu). Axırıncı cərgədə qollarını sinəsində çarpazlarib iti nəzərlərini düz qabağa zilləyən, bütün simasında bir qətiyyət və ciddiyyət ifadəsi oxunan Fariz diqqəti cəlb edir. Mən ona baxan kimi həmin illərlə əlaqədar hadisələr yadıma düşür. Yadıma düşür ki, şəkili çəkdiyimiz gündən bir neçə ay sonra biz artıq sənaye texnikumunun hazırlıq şöbəsində oxuyuruq. Həyatımızın yeni bir dövrü başlanmışdı. Mən də, Fariz də gənclik çağlarımızın ilk pillələrinə qədəm qoymuşduq və həyatda gördüklərimizə,

duyduqlarımıza yeni bir həvəslə yanaşırdıq. Uşaqlıq illərinin qayğısız günləri arxada qalmışdı. İrəliyə intəhasız maraqla gözlədiyimiz və hələlik bizə sirli bir aləm kimi görünən sərgüzəştlər vardı. Mənimlə Fariz arasında tez-tez həyat, məhəbbət, eşq məcaraları barədə söhbətlər, mübahisələr olurdu...

Bunlardan bəziləri bağ mövsümü ilə əlaqədardır. Təqribən may ayının axırlarında, Bakıda istilər düşəndə, tətillər başlananda evimizdə bağ əhvali-ruhiyyəsi hökm sürürdü. Atam bağ mövsümü üçün ərzaq tədarükü görür, anam yır-yığışla, yuyub təmizləməklə məşğul olur, biz də - mən, Fariz və Gültəkin - gücümüz çatdığı qədər hər ikisinə kömək edirdik. Nəhayət, bağa köçməyimizə bir neçə gün qalmış Farizlə mən köç arabası tutmağa gedirdik. Təyin olunmuş gündə, günəş hələ çırtlamamışdan araba evimizin qabağında

dayanırdı və yük daşıma dəstgahı başlanırdı. Arabaçı yükü qaydaya salandan sonra qalxıb öz yerində oturur və qırmançı bir neçə dəfə başı üzərində hərleyərək “hə, çər dəymiş, tərən!” deyə atı vururdu. Araba uzaqlaşıb gözdən itəndən sonra biz, bir fayton tutub elektrik qatarı vağzalına yollanırdıq elektrik qatarları yalnız Sabunçuya gedib qayıdırdı. Oradan isə bağa gedənlər furqon, qaza bəzən də maşınla Abşeronun müxtəlif Pirşağı, Bilgəh, Nardaran, Kürdəxanı, Dərəqılinc bağlarına yola düşürdülər. Ancaq Buzovnaya kimi işləyirdi. Balaca arxasınca sürüyüb aparən parovozlar səslərilə sərnişinləri tələsdirirdilər. Qatar Suraxanı, daha sonra Qala mədənləri arasından keçib, Mərdəkan bağlarının içərisilə irəliləyir, dayanır, nəharət, dörd-beş saat, bəlkə də keçəndən sonra özünü Buzovna vağzalına yetirirdi. (Yeri gəlmişkən, “Kukuşka” qatarının,

xüsusən gününün axşamı bağdan qayıdarkən “Suraxanı yoxuşu” deyilən yerdə gülünc vəziyyətə düşdüyünü xatırlayıram. Bir-birinə qoşulmuş iki parovoz belə ağzına qədər sənişinlə dolu vaqonları bu yoxuşdan keçirə bilmirdi. Sənişinlər yerə tökülür, vaqon yüngülləşir, qatar yoxuşu qalxıb təpənin üstündə vaqonların ardınca və yanınca yürüyən adamlar öz yerlərini tutandan sonra o, roluna davam edirdi.) Vaqondan düşən kimi, elə oradaca yumşaq qumda mayallaq aşıb, dənizə tərəf qaçırdıq. Bir neçə saatdan sonra isə, axşamın qaranlığı düşəndə, köç arabasının cırıltısı eşidilirdi. Yük boşalır, araba sabını alıb gedirdi...

İsti yay axşamlarında anam yerimizi evin qabağındakı səkidə salanda gözlərimizi ulduzlarla dolu səmaya zilləyib, Farizlə qəribə söhbətlər eləyərdik. Söhbətimiz göyün dərinliklərində sayrışan ulduzlardan, aydan

başlayır, xəyalən təsəvvürümüzdə gəyirmədiyimiz ölkələri gəzib dolaşır, yerin qatlarına enir axırda gəlib öz bağımızda qərar tuturdu. Lakin bağ mövsümləri bir-bir gəlib keçdikcə, gənclik arzuları və xəyalları öz hökmünü verdikcə, həyat haqqındakı fikirlərimizin məzmunu da dəyişir, mürəkkəbləşirdi...

Yadımdadır, texnikumu qurtarmağımıza iki il qalmış mənim bağ qonşumuzun qızı ilə - Nigarla sevgi macərələrim başladı. Yəni “macərə” deyəndə, əslində, bizim bir-birimizə münasibətimizdə qeyri-adi bir şey yox idi; rast gəldik, bir-birimizi bəyəndik, sevdik və nəhayət evləndik. Nigarı lap balacalıqdan tanıyırdım, Buzovnadakı bağımıza köçdüyümüz birinci ildən. İkimiz də uşaq idik. Qaçdı-tutdu, gizlənpaç oynamaqla günlərimizi keçirərdik. Vuruşduğumuz, əl-bəyaxa olduğumuz günlərimizi də xatırlarıram.

Otuz ikinci ilin yayında bağa köçəndə uzun hürükləri az qala dabanlarına dərin bir qızın da yük daşımaqda bizə kömək etdiyini gördüm. Əvvəlcə tanımadım. Lakin qız üzünü mənə sarı çevirəndə və utana-utana, qızara-qızara:

- Xoş gəlmisən, Məlik!-deyəndə heyrətdən özümü itirdim. Qarşımdakı Nigar idi. O, nesə də qəşəngləşmiş, necə də böyümüşdü! Hələ bir il bundan əvvəl həmişə pərişan gördüyüm qara saçları səliqə ilə dayanıb hürülmüşdü. Nazik qaşları sanki qələmlə çəkilmışdi. Əynindəki nazik yay paltarını onun insan vücudunun mütənasibətlərini, gözəlliyini daha da artırırdı. Yanaqları qızarmışdı. Bəlkə elə buna görə də sifətinin ağılığı daha tez gözə dəyirdi. “Gör bir ildə nə qədər dəyişib!” - deyə fikirləşdim və özümü itirdiyimdən:

- Sən də xoş gəlmisən... - dedim.

Nigar güldü:

- Mən çoxdan burdayam.

Mən lap özümü itirdim:

- Yoxa a...

Nigar bu dəfə bərkdən güldü və heç bir söz demədən uzaqlaşdı. O, gecəni mən necə başa vurdum - yadımda deyil. Nigarın gözləri xəyalımdan getmir, gülüşü hələ də qulaqlarımda cingildəyirdi. Həmin axşamdan başlararaq hər gün Nigarı görməyə, onunla danışmağa, gülməyə, onu dinləməyə can atırdım. Yaxşı ki, ailələrimiz bir-birinə yaxın idilər. Tez-tez görüşürdük. Əlbəttə, görüşlərimiz müəyyən çərçivədən kənara çıxmırdı. Səhərlər quyu başında bir-birinə rast gəlir, vedrələr dolanacan söhbət edir, keçən uşaqlıq günlərimizi xatırlayır, vuruşmağımızı yada salıb bolluca gülür, sonra evimizə gedirdik.

Quyu bizim həyətdə idi. Nigarginin bağlarını bizim bağdan uca daş hasar ayırırdı. Əvvəllər onlar bizim həyətdə su üçün gələndə küçədən

dolanıb keçməli olurdular. Bağ mövsümlərindən birində atam hasarda bir qapı açdırdı və gediş-gəlişimiz asanlaşdı.

Çox vaxt, günortanın istisindən sonra, ağacların kölgəsi xeyli uzananda, axşam tərəfi dənizdən sərin meh üzümünü oxşayanda görüşürdük. Biz - mən, Nigar, Fariz, Gültəkin - ya səkinin üstə, ya da iri tut ağacının altında oturub, şirin-şirin söhbət edirdik. Söhbətimiz uzun çəkəndə, adətən, bacım hamımızdan tez yatmağa gedir, ondan sonra Fariz də çox əyləşmirdi. Axıra ikimiz qalırdıq. Yəqin ki, elə buna görə də mən hər gün axşamı səbirsizliklə gözləyirdim. Qəribədir: bacımla Farizin yanında danışmaqdan, gülməkdən yorulmadığımız halda onlar gedən kimi elə bil ağızımızı kilidləyirdilər. Aralığı elə bir sükut bürüyürdü ki, mən ürəyimin necə çırpındığını belə eşidirdim. Biz bir-birimizə baxmaqdan çəkinir, danışmır, ancaq çox güman ki, eyni bir

şey haqqında düşünürdük; “İndi necə olsun? Mən nə deyim, nə danışım? Fikirləşdiklərim hamısı yadımdan çıxdı. Bir söz deyərəm, xoşuna gəlməz...” Lakin mən onu da hiss edirdim ki, Nigar məhz mənim danışmağımı gözləyir. Mən bunu onun arabir uzun kirpikləri arasından oğrun-oğrun baxan gözlərindən və çox xoşladığım zərif təbəssümündən başa düşürdüm. İlk axşamlar elə-beləcə, dinməz-söyləməz oturub qalır, sonra birdən ikimiz də ayağa qalxıb: “gecən xeyrə qalsın” deyə yatmağa gedirdik.

Sonralar yavaş-yavaş açılışdıq. Nigar məndən sürətli çıxdı. İsti avqust axşamlarından birində ikimiz də tut ağacının altında əyləşib nə haqdasa danışırıdıq. Bütün günü bu görüşü səbirsizliklə gözlədiyimizdən gecəyarısınadək yerimizdən tərpənmədik. Nəhayət, qonşu həyətdən Nigarın anasının, bizim evdən isə anamın: “Uşaqlar, yatmaq

vaxtıdır” sözləri eşidiləndə ayağa qalxdıq. Bir qədər üz-üzə dayanıb usduq. Nigar evimizə tərəf baxıb yavaşca dilləndi:

- Gültəkin yaman qəşəngləşib.

Mən, necə oldusa, birdən-birə:

- Sən ondan da qəşəng olmusan, - dedim.

Dedim və qorxdum. O isə başını sinəsinə ərib, ayağı ilə qumu eşələyirdi. Mən, Nigarın üzünü görməsəm də, gülümsədiyini dururdum. Birdən o, başını kəskin bir hərəkətlə qaldırıb, gözlərini görə zillədi:

- Məlik, - dedi, - sənənin aylı gecələrdən xoşun gəlir?

Mən də aya baxdım. Nigarın bu sualı nə məqsədlə erdiyi barədə fikirləşə-fikirləşə özümün doğrudan aylı gecədən xoşlanıb-xoşlanmadığımı təyin etməyə çalışdım. Ay həmişə gördüyüm ay idi. Bədirlənmişdi. Bütün səma, yer üzünü onun gümüşyü işığına qərq olmuşdu. Necə deyərlər,

İynəni saplamaq olardı. Gözlərimi aydan ayırıb Nigara savab vermək istəyəndə, gözüm ayağımın altından tut ağacına tərəf uzanan iki kölgəyə sataşdı. Onlar da bizim kimi sakit dayanmışdılar. Başları az qala bir-birinə toxunurdu. Birdən fikrimdən keçdi ki: “Doğrudanmı bir-birimizə bu qədər yaxın durmuşuq!” Mən, üzümü Nigara çevirəndə onun da kölgələrimizə baxdığını gördüm. Üzündə yenə də mənalı bir təbəssüm vardı. “Bəlkə aylı gecələrdən xoşlanıb-xoşlanmadığımı kölgələrimizə görə soruşur?” - deyə düşündüm və cavab verdim:

- Əlbəttə, xoşum gəlir.

Təbəssüm dərhal Nigarın üzündən çəkildi. O, fikirli halda dilləndi:

- Mən isə xoşlamıram.

- Nə üçün?

- Hər şeyin öz yaraşığı var: işıq gündüzə yaraşır, qaranlıq da gecəyə.

Nigarın bu sözlərindən sonra bilmədim nə deyim. O, ayın nurunu əks etdirirmiş kimi parlayan gözlərini üzümə zillədi:

- Başa düşmədin?

- Yox. Ancaq gecənin işıqlı olmasında pis nə ki? Bütün şairlər aylı gecələrdən yazıblar, yenə yazırlar...

- Elədir. Mən də oxumuşam. Hamısı da bir-bir oxşayır.

- Hamı bir şeydən yazanda elə olar da...

Nigar bir az susdu və soruşdu:

- Eşitmişəm sən də şer yazırsan?

Qızardığımı hiss elədim və ürəyimdə Gültəkinə bərk acığım tutdu. Bu qızlar heç sirr saxlaya bilmirlər!

- Hə, elə-belə, hərdənbir, - dedim.

- Verərsən oxuyum? Ya bəlkə istəyirsən bir yerdə oxuyaq?

- Nə vaxt?

- Lap elə sabah gecə.

Utandım deyəm ki, axı, gözlərim yaxşı görmür, ay işığı olsa da, eynəyim kömək eləməyəcək. Ancaq bir söz demədim, Nigar diqqətlə mənə baxdı:

- Yaxşı?

Mən, çarəsiz çiyinlərimi çəkdim:

- Yaxşı. Amma qorxuram xoşuna gəlməsin.

- Necə bəyəm? Yoxsa sən də aydan yazmısan?

- Yox, başqa şerdir. Lökbatandan yazmışam.

- Lökbatandan? Sən bəyəm orda olmusan?

- Yox.

- Bəs necə yazmısan?

Yenə bilmədim nə cavab verim. Elə bu vaxt Nigarın anasının acıqlı səsi bizi diksindirirdi::

- Ay qız, gəl evə!

Ayrıldıq. Nigar balaca qapının arxasında gözdən tənə qədər mən yerimdən tərpənmədim. Hətta mənə elə gəldi ki, o qapının ağzında ayaq saxladı və dönüb geri baxdı. Mən, adətim üzrə,

yatmamışdan əvvəl səkinin qırağında ayaqlarımı yudum və anamın saldıği yataq oturub, dizlərimi qucaqladım. Fariz deyəsən yatmışdı. Anam qapının kandarında göründü, yaxınlaşıb mənə tərəf əyildi:

- Nə üçün yatmırsan?

- Yuxum gəlmir.

Anam başını bulayıb öz-özünə nə isə deyə-deyə otağa getdi. Sükut çökdü. Mən yalnız indi ilbizlərin necə səs-səsə verdiklərini eşitdim. Şirin-şirin oxuyurdular. Göyə baxdım. Ay xeyli ucalmışdı, lap başımın üzərində idi. Özü də, deyəsən, işıqlı olmuşdu. “Nə üçün onun aylı gecədən xoşu gəlmir?” deyə qüssə ilə fikirləşəndə Farizin tərpendiyini gördüm. Tez soruşdum:

- Fariz, ay Fariz!

- Hə.

- Yatmısan?

- Yox.

- Səndən bir söz soruşmaq istəyirəm: aylı yaxşıdır, yoxsa aysız?

Fariz, əllərini başının altında çarpazlayıb gözlərini göyə dikdi və birdən:

- Mən yatmamışdım, söhbətinizi eşidirdim, - deyəndə mən təəccüb elədim.

- Yəni bu qədər bərkdən danışırıdın?

- Yox. Ancaq axşamlar ən yavaş səsi də yaxşı eşitmək olur. Görmürsən, ilbizlər nə qiyamət eləyir?

- Hə, yaman oxuyurlar.

Bir qədər susduq. Fariz yastığına dirsəkləndi və mənə baxmadan sözüne davam elədi:

- Adam doğrudan da heç yatmaq istəmir. Nigar aylı gecədən xoşu gəlmir, qoy gəlməsin.

- Axı, nə üçün?

- Nə bilim! özündən soruş.

- Soruşdum. Dedi ki, işıq gündüzə yaraşır qaranlıq da gecəyə.

Fariz güldü:

- Bu qızlar hərdən elə şeylər fikirləşirlərki heç bilmirsən nə deyəsən.

- Hə, hə, elədir.

Gültəkin də bu gün qəribə bir söz dedi: “Mən istəyirəm ki, su pərisi olum”. Soruşdum ki, nə üçün? Nə cavab versə yaxşıdır: “Eşitmişəm ki, hər gecə o sudan çıxıb ay işığında çimirlər”. Dedim: “Kimdən eşitmisən?” Dedi: “Sənə nə var?” Soruşdum: “Necə yəni sənə nə var? Axı, mən sənənin qardaşınam, bu barədə gərək hər şeyi biləm”. Dedi: “Elə bircə bu qalmışdı! Sən oğlansan, belə şeyləri bilməsən də olar...” Mən, doğrusu, heç bir şey başa düşmədim. danış görüm, necə oldu ki, söhbətiniz aydan başladı?

- Bəs deyirsən söhbətimizi eşitmisən?

- Mən ancaq pıçıltınızı eşidirdim, sözlərinizi başa düşmürdüm. Bir də, danışmaq istəmirsən, danışma!

Fariz, adyalı başına çəkib yatmaq istəyəndə mən qoymadım:

- Danışırım, danışırım, acığın niyə tutur? Bilirsən, o əvvəlcə Gültəkini təriflədi, dedi ki, çox qəşəngləşib.

Fariz, qalxıb yerinin içində oturdu:

- Lap elə-belə dedi?

- Hə, anam canı!

- Bəs sən nə dedin?

- Mən dedim ki, sən ondan da qəşəngsən...

- Gültəkindən ha?!

- Hə də.

Fariz güldü və tez gülməyini kəsib nəyə isə qulaq asandan sonra pıçıltı ilə dedi:

- Sənin başın xarab olub. Bütün dünyanı gəzsən, Gültəkin kimi qız tapa bilməzsən...

Fariz birdən susdu. Əgər mənim fikrim o zaman Nigarın yanında olmasaydı, yəqin ki, Farizin gözlərindəki həyacan və təşviş ifadəsini aydın görərdim O, gözlərini məndən

çəkib, heç bir söz demədən, üzünü divara çevirdi. Mən dilxor oldum.

- Fariz, yatırsan?

- Yatıram.

- Gəl yenə söhbət eləyək.

- Yox, gecdir.

Yenə sükut çökdü. Mən soyunub uzandım, nazik yorğanı sinəmə çəkib, fikrə getdim. Ay bayaqkı yerindən xeyli uzaqlaşmış, üfüqə tərəf əyilmiş və ağacların kölgələri səkiyə qədər uzanmışdı. İndi ulduzları lap aydın görmək mümkün idi. Mən hündür hasarla dövrəyə alınmış həyatimizi nəzərdən keçirdim. Tut ağacından beş-altı addım kənarında qurudan su çəkən dolamaçarxın dəmir barmaqlıqları, onlara sarınan iplər və iplərin bağlandığı iri tuluq - “dol” görünürdü. Dolamaçarxla qurunun arasında tikilmiş hovuzdakı su güzgü kimi işıldayırdı. Gündüz Farizlə mən bu qurudan növbə ilə su

çəkir və hovuz doldururduq. Ətraf bağlarda “Bağban əmi” adı məşhur olan, xeyirdə, şərdə hamının dadına çatan, bağları işləyən, mernələri seyrəldən və kəsən, doşab bişiriləndə eşşəyi ilə evlərə şirəxək daşıyan biz su çəkdiksə hasarların yanındakı xırda ləkləri suvarır, ağacların diblərini yumşaldırdı. Bəzən bizi başına yığıb olub-keçmişlərdən söhbət açıb nağıl danışdı, dastanlar söyləyirdi. Heç kəs harada gecələdiyini, evinin harada olduğunu bilmirdi. Uşaqların hərəsini öz adı ilə yox, uydurduğu adlarla çağırırdı. Mənə nə üçünsə “Sünbül”, Gültəkinə “Şamama”, Farizə “Palıd”, Nigara da “Kışmış” deyirdi. Bir gün ondan bu adların mənasını soruş Bağban əmi, çubuq çəkməkdən alt tərəfi saralmış qalın bığlarını sığalladı, öz-özünə güldü, pırpız qaşları altında bir cüt ulduz kimi parıldayan, buna görə də öz gənclik təravəti ilə onun

yaşına uyuşmayan gözlərini qırıb bir-iki ağız öskürdü və dedi:

- Sən sünbül kimi nərmə-naziksən, Gültəkin elə bil şamamadır, bax, bu Fariz də palıd kimi möhkəmdir. Nigar qızım da güləndə lap kişmiş gülür..

Qocanın bu sözləri bizim çox xoşumuza gəlmişdi.

Bağban əminin qəribə bir xasiyyəti də vardı. Gecələr bağları gəzib-dolanırdı. Aylı gecələrdə isə beli götürüb gah o bağda, gah bu bağda meynələrlə, ağaclarla əlləşirdi. Heç kəsdən də təmənnası yox idi. Amma hər evin süfrəsi həmişə onun üzünə açıq idi. Günün hansı vaxtında hansı bağa gəlsəydi, çayı, çörəyi, naharı hazır olurdu. Özünün dediyinə görə, tək yaşayırdı. Atam hər dəfə şəhərdən gələndə Bağban əmi üçün bir şey alıb gətirirdi: sabun, qənd, un, tütün... Qoca atadan bu şeyləri alanda yavaşca “sağ ol” deyib

uzaqlaşırdı. Hərdən hansı bağdansa qocanın səsi eşidilirdi. O, oxuyurdu. Biz maraqla dinləyirdik. Qocanın bir qədər tutqun, ancaq məlahətli səsi ətrafa yayıldıqca hamımız onun hansı bağda işlədiyini dərhal bilirdik. Hər bağ üçün onun bir mahnısı vardı...

Bağban əmi bağlarımızı nə qədər sevirdi! Ata ona, xüsusilə bu xasiyyətinə görə böyük hörmət eləyirdi. Mən, Bakı bağlarının məziyyətləri, Abşeronu gələcəyi barədə onların söhbətini çox eşitmişdim. Atam bağa gələndə vaxtının çoxunu bağban əmi ilə keçirirdi: onunla birlikdə xırı suvarır, su çəkir, əlaq eləyir, təzə ləklər salırdı... Bağdakı ağacların çoxunu atam özü əkmişdi. Onun yaşıllığa böyük məhəbbəti vardı. Qurunun yanından başlayıb ta hasarların yanınadək meynə talvarlarını da atam düzəltmişdi. Yəqin elə buna görə də Bağban əmi ilə atamın söhbətləri çox yaxşı tuturdu. Axşamlar onlar

evimizin dalındakı qumluqda əyləşərdilər.
Həmin axşamları mən heç unuda bilmirəm.

Budur, sakitlikdir. Bağ evlərinin pəncərələrindən gələn işıqların sayı getdikcə çoxalır. Ordan-burdan başlanan söhbət yavaş-yavaş bağların üstünə gəlir. Biz - Farizlə mən sərin qumda oturub, qulaq asırıq, Başa düşmədiyimiz şeylər də olur. Amma dinmirik. Bizə elə gəlir ki, bir söz soruşsaq, “uşaqsınız, böyüklərin söhbətinə qarışmayın” deyib, bizi burdan qovurlar. Axşamın ayazı şiddətlənir. Mən evə qaçıb atamın, özümün və Farizin pəncərələrini gətirirəm. Çiynimizə salırıq. Gecənin qaranlığı hər tərəfi bürüyür. Meynələr qaranlıqda sirli kölgələr kimi görünür. Aylı gecələrdə isə ətrafın mənzərəsi adama ləzzət verir...

...Mən, gözlərim həyətdə, bunları fikirləşə-fikirləşə nəhayət, ilbizlərin arasıkəsilməz laylası ilə yuxuya getdim. Səhər

isə Bağban əminin quyu başından eşidilən mahnısı mənə oyatdı. Fariz yerində yox idi. Yəqin bazara getmişdi. Anam, üzünü örpəklə yaşmaqlayıb, həyətin bir başından o biri başına çəkilən zirvəyə paltar sərirədi. Gültəkin də ona kömək eləyir, Bağban əmi, qosalmış boz atı dolamaçarxa qoşmağa hazırlaşır. Bunların hamısı mənə, yuxudan yenidən durduğum və eynəyimi hələ taxmadığım üçün dumanlı görünürdü. Gözlərimi ovuşdurub əsnədim, eynəyi taxdım, nazik yorğanın altında şalvarımı ayağıma keçirib, səkinin qırağına gəldim, əl-üzümü yuyanda Nigarın quyuya tərəf yönəldiyini gördüm. O, anamla Bağban əmi ilə salamlayıb hovuzun kənarında oturdu.

Bağban əmi gülə-gülə soruşdu:

- Hə, qızım, “kişmiş”, nə tezdən durmusan?

Nigar gözücu mənə tərəf baxıb:

- Tezdən?! - deyə soruşdu. - Bağban əmi, özün demirdin ki, çox yatmaq tənbəllik əlamətidir.

Bağban əmi, Nigarın bu sözlərlə mənə sancdığı başa düşüb, bığaltı gülümsündü və ata bir qam ilişdirib kənara çəkildi. Boz at hər gün adət etdiyi ağır yerişlə dolamaçarxı hərlətməyə başladı. sonra “dol” hovuzun üzərində açılıb suyu ora boşaltdı və yenə quyuya endi. Mən də quyuya başına gəldim. Nigardan bir qədər uzaqda hovuzun qırağında oturdum. Heç birimiz danışmırdıq. Nigar ayaqlarını yelleyə-yelləyə nə isə oxuyurdu. Mən onun sözlərini yaxşı eşitməsəm də, arabir “tənbəl” kəlməsi qulağıma çatırdı. Mənə elə gəlirdi ki, Nigar məhz bu kəlməni daha aydın tələffüz etdiyi üçün onu eşidə bilirəm. Nəhayət Nigar vedrələri doldurub getməyə hazırlaşanda mənə baxdı. Mən yerimdən tərpənmədim: “Kömək eləməyəcəm, - deyə

fikirləşdim. - Qoy mənə acığı tutsun...” Elə bu vaxt anamın səsini eşitdim:

- Məlik! Nigara kömək elə.

Mən, istər-istəməz, hovuzun üstündən yerə aılənda Nigar vedrələri qaldırıb elə sürətlə qapıya tərəf apardı ki, ona çata bilmədim. Pərt oldum. Vedrələri qapı ağzında yerə qoyub, dincəlirmiş kimi dərindən nəfəs aldı və mənə baxdı. İndi onun gözlərində ciddi bir ifadə vardı. Elə bir ifadə ki, dərhal soyudu, hətta özümü Nigarın qarşısında günahkar hiss etdim. Qız, bir qədər hərəkətsiz dayan, sonra vedrələri götürüb öz həyətlərinə keçdi. Onun arxasınca örtüldü: “taraq...” Bu səs elə bil ürəyimdə əks-səda verdi. Bütün varlığımı nə isə ağır bir nigarançılıq hissi, təşviş, təəssüf duyğuları düşdü. Nədənə qorxmağa başladım. Əvvəlcə bu hissin hardan doğduğunu, nədən qorxduğumu müəyyənləşdirə bilmədim. Nəhayət,

birdən-birə beynimə soxulan dəhşətli fikir bunu mənə aydınlaşdırdı: “ axşam Nigar mənimlə görüşə, söhbət eləməyə gəlməsə...” Mən “dəhşətli” deyirəm. Əlbəttə, indi mən o günki vəziyyətimi xatırlayanda öz-özümə gülümsəyib başımı bulayıram. Gənclik çağlarının qəribə sadəlövhlə xüsusiyyətləri varmı! Lakin həmin gün mənim əhvali-ruhiyyəmə doğrudan da dəhşətli idi. Elə bil qiymətli, ən gərəkli bir şey itirmişdim. Bütün gün “gəlməsə, necə olacaq” deyərək, fikirləşə-fikirləşə gəzdim. Əlim heç bir şeyə yatmırdı. Nə bir iş görə bilirdim, nə də kitab oxumağa, başımı bir məşğələ ilə qarışdırmağa həvəsim gəlirdi. Adətən, o həyətdən Nigarın səsi bütün günü eşidilirdi. oxuyar, gah “cib-cib” deyərək, gah da xoşlayıb əzbərlədiyi şeirlərdən deklamasiya deyərdi. İndi mən onun səsini eşitmirdim. Onların həyətinə də keçməyə

ürərim gəlmirdi. Elə bil ora hər gün bir neçə dəfə gedib-gəldiyim həyət deyildi. Xülasə, o günü bir təhər başa vurdum. Axşamın qaranlığı bağların üzərinə çökəndə gəlib tut ağacının altında oturdum və gözümlü uca hasardakı balaca qapıya zillədim. Bir azdan Gültəkin, onun dalınca da Fariz yanıma gəldilər. Gültəkin dəniz qırağında topladığı balaca daşları ovcunda atıb-tutaraq:

- Gəlin beşdaş oynayaq, - dedi.

Mən hirsli cavab verdim:

- Yığışdır daşlarını! Elə bircə beşdaş oynamağımız qalmışdı!

- Onda gedib Nigarı çağıracağam. Onunla oynayaram.

Bacım ayağa qalxanda, onun qolundan tutub yerə oturdum:

- Əyləş!

Deyəsən çox kobud hərəkət elədim. Gültəkin qolumdan tutub ufuldadı. Fariz arağa sıçradı. hirsli-hirsli mənə baxdı.

Onlar uzaqlaşanda məni lap ağılamaq tutdu. Özüm elə tək hiss elədim ki, ürəyim sancdı. Nigarın könlün necə ələ alacağımı düşünürdüm. Axşamın qaranlığı qatılaşmışdı. O, daha gəlməyəcəkdi. Əlbəttə, Gültəkin onu çağıra bilərdi. Ancaq mən istəyirdim ki, Nigar özü gəlsin, öz xoşu ilə...

Birdən hər axşam eşitməyə vərmiş etdiyim bir səs - qapı cırıltısı eşidildi. Mən cəld başımı qaldırdım. Nigar hasarın dibində dayanmışdı. Ayağa durdum. Nə edəcəyimi bilmədim. Yaxınlaşım, yoxsa gözlərim? Nigar hasardan aralandı. Gəlib dinməz-söyləməz mənə qabaq-qabağa dayandı.

Səkinin üstündə, otuzluq lampanın işığında əyləşən Gültəkinlə Fariz Nigarın gəlməyindən heç tutmamışdılar.

- Gedək onların yanına, - deyə Nigar sükutu pozdu.

- Yox. İstəmirəm.

Nigar danışmadı. Mən, göydə sayrışan ulduzlara baxıb yavaşca dedim:

- Yaman qaranlıq gecədir.

- Ona görə ki, ay hələ çıxmayıb. heyf.

- Nə üçün heyfsilənirsən? Sən ki, aysız gecəni xoşlayırsan.

- Görünür səhv eləmişəm.

- Deməli boynuna alırsan? - Nigar başın tərpətdi. - Mən də alıram. Gündüz quyu başında yaxşı iş görmədim.

Nigar güldü. Elə bil çiyinlərimdən ağır bir yük sürüşüb düşdü. Sadələvhlüklə soruşdum:

- İndi neyləyək?

- Gizlənpaç oynayaq. Mən gizlənim, sən tut.

- Yaxşı...

Nigar ağacların arasında gözdən itdi. Mən eynəyimi düzəldib onu axtarmağa başladım. Ağacların arası daha qaranlıq idi. Demək olar ki, heç bir şey görmürdüm. Hərdən Nigarın cingiltili, Bağban əmi demişkən “kişmişi” gülüşünü eşidir və tez səs gələn tərəfə dönürdüm. Həmin anda gülüş kəsilir, axtarmağa başlayırdım. Nəhayət Nigarın güllü paltarını qaranlıqda seçə bildim. Ancaq özümü elə göstərdim ki, heç bir şey görməmişəm və axtarıram. Deyəsən hiyləm baş tutdu. O, duyduğu yerdən uzaqlaşmırdı. Yalnız mən yaxınlaşdıqca özünü ağasın arxa sında gizlətməyə çalışırdı. Mən, Nigarın yanından keçəndə cəld sıçrarıb onun əlindən yapışdım.

- Tutdum! - deyə sevinclə pıçıldadım.

Birdən mən Nigarın üzünü lap yaxından gördüm, nəfəsini lap yaxında hiss elədim. Qeyri-ixtiyari o biri əlini də əlimə aldım. Üz-üzə dayandıq. Nigar başını aşağı əymişdi.

Saçları üzünə tökülmüşdü. Mən nə isə bir söz demək istədim. Ancaq səsım çıxmadı. Əyilib onun üzünə baxmaq istəyəndə Nigar başını qaldırdı. Qaranlıqda onun yanaqlarında yaş parıldadı. Bu anlarda ürəyimdə elə mehriban, elə şirin və isti duyğu oyandı ki, özüm də hiss etmədən Nigarı quçaqlayıb bağıma basdım. Üzündən öpdüm. Ancaq dodaqlarım onun yanaqlarına yox, üzünə səpələnmiş saçlarına toxundu. İncə, zərif, ipək kimi yumşaq saçlarına. Adını çağıranda səsım titrədi:

- Nigar...

O, bir söz demədi, ehmalca məni özündən kənar elədi və başını qaldırmadan qaçıb uzaqlaşdı. Mən onu dalınca yüyürmədim. Onu çağırmadım. Yerimdə donub qalmışdım. Görəsən həmin dəqiqələrdə yer üzündə məndən də xoşbəxt adam tapılırdımı?

...Gəlib yerimə uzananda gecədən xeyli keçmişdi. uca hasarların dalından yenice

boylanırdı. Odda közərmiş saç kimi qıpqırmızı və dəyirmi idi. Mən, aya baxa-baxa dedim:

- Fariz, səndən bir söz soruşmaq istəyirəm.

Farizdən səs çıxmadı.

- Yaxşı, - dedim, - özünü bicliyə vurma.

Bilirəm ki, yatmamısan.

- Fariz üzünü mənə çevirdi:

- Nə deyirsən? Qoymazsan yataq?

- Tələsmə. Yatmağa hələ çox vaxt var. - Bir az susdum, sonra soruşdum: - Uşaq evində qızlar da vardı?

- Vardı. Nə olsun ki?

- Deyirəm bəlkə onlardan biri ilə sevişmişən, məsələn, gizlənpaç oynayanda qucaqlayıb öpmüşən?

- Yox.

Araya sükut çökdü. Bu dəfə Fariz özü dilləndi:

- Mən heç vaxt, heç kəsi sevməyəcəyəm, sevə bilməyəcəm.

Əgər mən - təkrar eləyirəm - o zaman yalnız öz düşüncələrimlə məşğul olmasaydım, hər dəqiqə, hər saat gözlərim qarşısında Nigarın xəyalını görməsəydim və ilk gənclik öpüşündən məst olmasaydım “.....sevməyəcəyəm, sevə bilməyəcəyəm” sözlərinin əsl mənasını başa düşərdim, dərhal başa düşmə sözlər üzərində fikirləşərdim. Ancaq mən dediyim kimi, özümü dünyanın ən xoşbəxt adamı bilirdim...

Farizin savabı məni qənaətləndirmədi:

- Deməli, belə çıxır ki, heç vaxt evlənməyəcəksən?

- Yox. Evlənə bilməyəcəyəm.

Fariz qəhərlənmiş kimi susdu. Mənim isə ağılıma gəlmədi ki, soruşum: “Nə üçün?” Bilmirəm Fariz mənim bu sualımı cavabsız qoyacaqdı da, bir şey aydındır ki, mən qardaşımın dəli düşüncələrinə, yalnız gündəliklərini sonra mənə aydın olan, qəlbimi

incidən, vicdanımı yaralayan nakam eşqinə vaqif ola bilmədim. O zaman üçün, gənclik ehtirası ilə qaynayıb-coşan hiss və düşüncələrim, arzu və xəyallarım üçün bu, nə qədər təbii bir hal idisə, illər keçəndən sonra gənclik dövrü ürəyimdə qubarlanıb qaldı. Buna görədirki, hər dəfə həmin axşamkı söhbətimizi, sual-cavabımızı xatırlayanda xəcalət çəkirəm, Farizin böyük xatirəsi qarşısında özümü kiçik, çox kiçik hiss edirəm.

Bağ mövsümünün axırı yaxınlaşırdı. “Kaxxana” adlanan mətbəxlərdə iri tavalər silinib təmizlənir, bacaların yolları yoxlanır, zənbillər, səbətlər bir-birinin yanına düzülür, üzüm əzməkdən ötrü istifadə edilən daş hovuzlar yuyulub qaydaya salınır, bir doşab bişirmə dəstgahı başlanırdı. Yay ayla bu, bizim ən çox xoşladığımız məşğələ idi. Təyin olunmuş gündə səhər tezdən səbət, zənbil götürüb meynəliyə gedir və yığıdığımız

üzümləri həyətdəki balaca hovuzda boşaldırdıq. Hovuz dolan kimi, mən, Fariz başqa qonşu uşaqlar ayaqlarımızı yaxşıca yuyub növbə ilə, iki-iki, üç-üç hovuzda girir və üzüm əzməyə başlayırdıq. Qızlar bu işdə iştirak etmirdilər. Bir dəfə Gültəkin balaqlarını yuxarı çəkib, hovuzda girmək istəyəndə anam bərk acıqlanmışdı...

Nə isə... Nigərgil də şirəni bizim hovuzda yığırdılar. Üzümlər yalın ayaqlarımız altında əzildikcə şirə hovuzun navalcasından axıb başqa, nisbətən balaca hovuzda tökülür, oradan da vedrələrlə, dolçalarla karxanaya daşınırdı. Şirə axdıqca Bağban əmi gətirdiyi şirəxək (şirəni şirəxəksiz bişirəndə turşşirin alınır) şirəyə qarışdırılır, tavalara doldurulurdu. Çox keçmirdi ki, ocaqlar çatırtı ilə yanır, tavalardakı şirə qaynamağa başlayırdı. Bu əhvalat bir neçə gün, doşablıq üzüm bağdan danıb qurtaranadək davam eləyirdi. Hazır

doşab bardaqlara, qablara, bankalara tökülürdü. Payız və qış aylarında biz bu doşabı ağız ləzzəti ilə yedikcə bir də bağda keçirdiyimiz günləri xatırlayırdıq...

Bu dəfə bizə doşab bişirmək qismət olmadı. Üzümü dərməyə bir həftə qalmışdı. Mən, səhər gözlərimi açanda Farizi öz yerində uzanmış görüb təəccübləndim. Nə qədər tez oyansaydım da, Fariz məndən xeyli qabaq yatağından qalxıb ya su çəkməyə gedir, Ya da bağda, ağacların dibində özünə bir iş tapırdı. Bu işgüzarlığı, zəhmətsevərliyi ilə də Bağban əminin xüsusi hörmətini qazanmışdı.

İndi isə Fariz adyalı başına çəkdiyi halda sakitcə uzanmışdı. Ağır-ağır nəfəs alırdı. Mən əvvəlcə onun zarafat elədiyini fikirləşdim. Adyalı onun üstündən götürmək istəyəndə əlim sinəsinə toxundu. Elə bil ovsuma isti bir şey basdılar. Farizin gözləri yarıaçıq qalmışdı. Bir-birindən aralı dodaqları çatam-çatam olmuş və

qaysaqlanmışdı. Yanaqları elə qızarmışdı ki, elə bil indisə alışıb-yanacaqdı. Mən heyrət və qorxu ilə əyilib ona baxanda Fariz bərkdən zarıdı və nə isə dedi. Deyəsən sayıqlayırdı.

Mən:

- Ana! Ana! Gültəkin!- deyə çığırıb içəri qaçdım. Otaqlarda heç kəs yox idi. “Yəqin bağdadırlar” deyə fikirləşdim. Doğrudan da anamla Gültəkin bağın lap yuxarı başında, meynələrin arasında gəzişirdilər. Mən səsim gəldikcə bağırıdım:

- Ana! ay ana!..

Anam nə isə bir hadisə üz verdiyini dərhal başa düşdü və tənəffüs halda yaxınlaşıb:

- Nə olub? Nə qışqırırsan? - deyə təşvişlə üzümə baxdı.

- Fariz... Fariz...

Özünü bizə yetirən Gültəkin məni bu halda görəndə və Farizin adını eşidəndə rəngi dərhal

dəyişdi. Üçümüz də həyəətə yüyürdük. Fariz adyalı üstündən atmışdı.

- Bu uşağa nə oldu? - deyə anam əllərini adəti üzrə dizlərinə çırpdı - kömək eləyin, onu içəri aparaq.

Farizi otağa apardıq. Anam Gültəkinini Nigar göndərdi. Az keçmədi Nigar və anası gəldilər. Fariz çapalayır, sayıqlayır, adımızı çağırırdı:

- Gültəkin, Gültəkin... Ana...
Qoymayın...Məlik batar... Üzə bilmir...
Gültəkin...

Anam mənə tərəf döndü:

- Bala, get Bağban əmini harda olsa tap gətir. Dünən axşam dənizdə çiməndə soyuqlayıb. Gərək küpələyək.

Mən Bağban əminin dalınca qaçmaq istəyəndə (çox güman ki, yaxın bağlardan birində idi) qocanı də, ləklərin arasında gördüm.

- Bağban əmi, - dedim - anam səni çağırır.

Qoca heç başını qaldırmadı da:

- Oğul, bəs salamın hanı?

- Salam, Bağban əmi!

- Salam - əleyküm və əleyküm - salam!

- Anam deyir ki, tez gəlsin, lap tez.

- Bu saat əlimdəki işi qurtarım...

- Yox, Bağban əmi! Olmaz! Fariz ölür ey...

Bağban əmi dik üzümə baxdı:

- Fariz ölür?

- Hə də. Bərk azarlayıb. Sayıqlayır...

Bu sözləri mən artıq Bağban əminin dalınca qaça-qaça deyirdim. Qoca yaşına yaraşmayan iri addımlarla özünü otağa saldı, dinməz-söyləməz əyilib Farizə baxdı, əlini onun alnına çəkdi, ağarmış qaşları çatıb fikrə getdi.

- Bərk soyuq dəyib... Sətəlcəm olub. Hələ küpə qoymayın. Bir qab su qaynadın. Mən bu saat gəlirəm. Bağban əmi evdən çıxıb bağa

tərəf yenəldi. Mən onun dalınca getdim. Qoca hasar diblərini, əncir ağaclarının yan-yörəsini gəzə-gəzə nə isə axtarır, hərdən əyilib yerdən bəzi otlar qoparırdı. Mən əvvəlcə birşey başa düşmədim:

- “Palıdı” sağaltmağa dərman axtarıram, oğul, dərman.

- Bu otlar dərmandır?

Qoca başını tərpətdi. Sonra dedi:

- “Sünbül”, fikrini qarışdırma, Yoxsa otları çaş-baş salaram.

...Biz evə qayıdanda Farizi əvvəlki vəziyyətində gördük. Gültəkin onun yanında oturub, gözlərini xəstənin üzünə zilləmişdi. Mən onu heç bu halda görməmişdim. Balaslıqda qızılı rəngə çalan, indi isə şabalıdıya çevrilən saçları pərişan halda çiyinlərinə tökülmüşdü. Üzündə, gözlərində elə məyus, elə kədərli bir ifadə vardı ki, ürəyimə od düşdü. O, gözlərini qırpmadan

Farizə baxır, baxırdı. Nigar da onun yanında oturub fikrə getmişdi. Bağban əmi yığdığı otları anama verib dedi:

- Tez bunları qaynat, bir az istiot qarışdır. Tez Bağban əmi bunu deyə-deyə Farizi üzü üstə çevirdi, köynəyini qaldırdı və qollarını çırmayıb ehmal hərəkətlə onun kürəklərini ovuşdurmağa başladı. Farizin iniltisi, zarıltısı çoxaldı. Ancaq Bağban əmi öz işində idi. Farizin kürəkləri qıpqırmızı olmuşdu, elə bil bu saat dərisindən qan damacaqdı. Anam qaynatdığı otları gətirib Bağban əmiyə verdi. Qoca diqqətlə yaşıl mayeyə baxdı, əyilib onu qoxuladı:

- İstiotu az düşüb.

Bağban əmi mayeyə bir-iki çimdik istiot atandan sonra iri taxta qaşığıla onu çalmağa başladı. Elə bil yumurta çalırdı. Maye get-gedə qatılaşırdı. Nəhayət Bağban əmi, “bismillah” deyib, əlini qazançanın içərisinə saldı və

mayedən bir ovuc götürüb, Farizin kürəyinə çəkdi. Fariz bərkdən “a” qışqıranda hamı diksindik. Gültəkin qorxu ilə Bağban əmiyə baxdıqca elə bil heç Farizin səsini eşitmədi. Ot horrasını elə bir qüvvə ilə Farizin kürəklərinə çəkirdi qolunun damarları göyərüb üzə çıxır, alnında tər dərmanları parlayırdı...

Bağban əmi Farizin köynəyini aşağı çəkib, onu arxası üstə çevirdi, yorğanla bərk-bərk basdırdı, sonra əlini belinə qoyub, çətinliklə ayağa qalxdı. Mən yalnız bu zaman Bağban əminin üzünün neçə ağardığını gözlərinin çuxura düşdüyünü gördüm. Anamdan eşitmişdim ki, Bağban əmi xəstədir, arabir ürəyindən şikayətlənir. Bir dəfə mən özüm onu ləklərin arasında qəribə vəziyyətdə görmüşdüm. Qoca, sol əlilə ürəyini tutub, başını hasara söykəmişdi, üzü də indiki kimi avazımışdı. Yaxınlaşıb, ona nə olduğunu

soruşmaq istəyəndə, qoca tez beli götürüb ləklərə su verməyə başlamışdı...

Bağban əmi dərindən nəfəsini alıb anama dedi

- Uşağı gözdən qoymayın... həmişə yanında adam olsun. Yoxsa yorğanı üstündən atar. Bir azdan möhkəm tərləyəcək. əyin-başını dəyişib, təzədən yorğana sarıyın. Ta özünə gələnə kimi. Elə bilirəm sabahacan keçər.

Bağban əmi getdi. Mən dönüb Farizə baxanda daha sayıqlamırdı, yanaqlarının qızartısı da əvvəlki kimi deyildi. Aram-aram nəfəs alırdı. Gültəkin onun yanında oturub, hərdənbir içini çəkirdi. Nigarla anası gedəndən sonra mən həyəətə çıxıb, quyunun yanına gəldim. Gözləri bağlanmış boz at yavaş-yavaş yeriyyir, dolamaçarx yeknəsək bir cırıltı ilə hərlənir, “dol” hovuzun üzərində açılıb boşalırdı. Bağban yenə ləklərin arasında işləyirdi. Mən ona yaxınlaşanda qoca təzə bir ləki suvarmağa hazırlaşdı. Bağban əminin hərəkətlərini

izləməyi çox xoşlayırdım. Budur, o, yenidən suvardığı ləkin qabağını kəsib, suyu o biri ləkə döndərir. Sərin, şəffaf su ləki doldurmağa başlayır. Qoca hərdən belin ucu ilə suyun yolunu təmizləyir, xırda daşları, kəsəkləri, çör-çöpləri yığıb kənara atır. Lək dolana qədər o, başqa bir ləki qaydaya salır, torpağı yumşaldır, ləkin kənarlarını belin arxası ilə bərkidir, hamarlayır...

Bağban əmi, onun yanında durub diqqətlə baxdığını görəndə soruşdu:

- Hə, xoşuna gəlir?
- Nə, bağban əmi?
- Suyu deyirəm. Görürsən necə axır? Su olmasa burda hər şey yanar: ağaclar da, otlar da, meynələr də...
- Bağban əmi, - dedim, - Fariz tez sağalacaq?
- Sağalar. Darıxma. Canı möhkəmdir.

- Sən olmasaydın, kim bilir onun başına nə gələcəkdi?

- Heç bir şey olmazdı. İntihası bir-iki gün artıq yatcaqdı.

- Elə demə, Bağban əmi...

- Hə, Yaxşı! - deyə qoca sözümü kəsdi. - Yaxşısı budur ki, mənə kömək elə, qalan ləkləri zir-zibildən təmizlə.

Əgər o dəqiqələrdə bir adam mənə desəydi ki, sən Bağban əmi ilə axırınıcı dəfə söhbət eləyirsən - onu dəli adlandırırdım. İnsan həyatının mürəkkəbliyi, çalpaşlıq yolları, ölümün labüdlüyü kimi təsəvvürlər həmin illərdə mənim üçün, mən yaşda olan yeniyetmələr üçün uzaq və dumanlı anlayışlardan başqa bir şey deyildi. Ümumiyyətlə, indi, bu saat, vaqonda, pəncərə qarşısında oturub uşaqlığımı, gənclik illərimi, Farizlə, Gültəkinlə və Nigarla əlaqədar hadisələri xatırladığım, Bağban əmi ilə son

dəfə söhbət eləyim günü yada saldığım bu dəqiqələrdə heyfsilənirəm. Ona heyfsilənirəm ki, mən, Bağban əminin həmişə yaşayacağını düşünüb onun söhbətlərinə doyunu qulaq asmamışdım! Ona heyfsilənirəm ki, Farizlə Gültəkin arasındakı münasibətin dərinliklərinə, incəliklə nə vaxtında nüfuz etməyə səy göstərməmişdim, onları başa düşməmişdim! Bilmirəm, bəlkə də mən özümə qarşı bu ittihamlarda haqlı deyiləm! Hər zaman bir hökmü var deyiblər.

Axşamüstü Fariz gözlərini açıb, heyrətlə ətrafına baxdı və su istədi. Gültəkin yel kimi yerindən qopub su gətirdi. Mən, yatağında dirsəklənmək üçün Farizə kömək elədim. Anam onun arxasına yastıq qoydu. Gültəkin də su verdi. Fariz, yastığa söykənib bir-bir hamımızı gözdən keçirdi. Elə bil bizi birinci dəfə görürdü. Zəif səslə:

- Mənə nə olmuşdu? - deyə soruşdu.

Anam əlini onun saçlarında gəzdirib nəvazişlə dedi:

- Heç. Balaca soyuqlamışdın. Bir Yerin ağrıyıb eləmir ki?

- Çiyinlərim ağrıyır.

- Eybi yoxdur, keçər.

Bağban əminin Farizin kürəklərini necə ovuşdurması yadıma düşdü. Anam çay gətirmək üçün getdi. Mən gözləyirdim ki, Gültəkin də getsin, əhvalatı Farizə yerli-yerində danışım. Amma deyəsən Gültəkinin kömək fikri yox idi. O, gözlərini yenə də Farizdən çəkmir, sanki qardaşının sağaldığına inanmaq istəmirdi. Mən acıqlı-acıqlı dedim:

- Get anama kömək elə!

- Özün get.

- Sən qızsan, mən oğlan.

- Hamımız birik.

Fariz yerindən dilləndi:

- Yaxşı, Yaxşı, dava eləməyin. Gültəkin, Məlik doğru deyir, get.

Gültəkin dinməzəcə ayağa qalxdı, narazı bir ifadə ilə Farizə baxıb, yavaşca otaqdan çıxdı. Mən hər şeyi olduğu kimi Farizə nağıl elədim. Susub Farizin üzünə diqqət yetirdim. Söhbətimin ona necə təsir bağışladığını öz gözlərimlə görmək istəyirdim. Fariz heç bir söz demədi. Fikrə getdi. Bu, mənim xoşuma gəlmədi.

- Bağban əmi olmasaydı, ölmüşdün ey... - dedim.

Fariz nə isə demək istəyirdi ki, Gültəkin çay gətirdi. Bu vaxt Bağban əmi qapıda göründü. Yaxınlaşıb hal-əhval tutdu. Sonra anamı çağırırdı:

- Səhərki horranı istiyə qoy. Gərək bir də çəkilsin.

...Bağban əmi, Farizin köynəyini qaldırmaq istəyəndə o qoymadı. Bağban əmi güldü:

- Dərmanı köynəyinə çəkməyəcəyəm ki...
- Yox, istəmirəm.

Fariz bu sözləri deyəndə gözaltı Gültəkinə baxdı. Bağban əmi, hətta mən də məsələni başa düşdük.

- Yoxsa öz bacından utanırsan?!

Fariz cavab vermədi. Anam isə tərs-tərs bacıma baxdı, başı ilə işarə etdi ki, çıxıb getsin. Gültəkin bu işarəni başa düşmədiyindən və ya inada düşüb getmək istəmədiyindən yerindən tərpənmədi. Anam əsəbi halda dedi:

- Ay qız, görürsən ki, uşaq utanır, getsənə!

Gültəkin bu dəfə də otaqdan çıxmalı oldu. Üzündə yenə də eyni inciklik, narazılıq ifadəsi vardı. Anamın Gültəkinə bu cür acıqlanmağı mənə şübhəli göründü, doşablıq üzüm əzəndə baş verən əhvalatı xatırladım. Fariz də deyəsən şübhələnmişdi. Anam ona baxanda qızarıb üzünü divara çevirdi.

Səhər artıq Farizin halı xeyli yaxşılaşmış dı. Üç gündən sonra isə yatağından qalxıb yavaş-yavaş gəzməyə başladı. Rəngi özünə gəlirdi. Hətta axşam bizimlə bərabər ağağın altında oturub dincəlirdi. Həftənin axırında onun xəstəliyinin demək olar izi-tozu qalmamışdı. Ancaq sonra...

...Bağban əmi şirəxəki, deyildiyinə görə, haradansa, Buzovna ilə Dərəqılinc bağları arasındakı dən gətirirdi. O, çox dəqiq adam idi. Elə bir vaxt olmamışdı ki, şirəkəxi gecikdirsən, ümumiyyətlə boynuna götürdüyü hər hansı bir işi vaxtında yerinə yetirməsin. Bağlara qulluq eləməyi, onların keşiyin çəkməyi, üzüm vaxtı gilələri quşlardan qorumaq, bağlarda müqəvvalar düzəltməyi, şirəsi getmiş və buna görə də yağışlı günlərdə su buraxan damlara gil torpaq daşmağı, bacaları təmizləməyi və başqa işləri heç kəs Bağban əmiyə tapşırmamışdı. Bu, dediyim

kimi, onun öz ürəyincə olan işlər idi və görünür həyatının mənasını adamlara bu yolla xidmət elə də tapmışdı.

Üzüm şirəsi hovuzdan daşınır, səbətlər bir dolub-boşalır, biz isə üzüm tapdalamaqdan yorulduq. Artıq ocaqlar çatılmış, tavalar şirə tökülmək üçün hazırlanmışdı. Bircə şirəxək çatışmırdı. Anam nigarançılıqla yola baxır, “bu kişi harda qaldı, şirə zay olacaq...” - deyə tez-tez dillənirdi, günortadan keçəndə tanımadığımız bir uşaq təngənəfəs halda özünü həyəətə saldı:

- Bağban əmini gözləməyin, - deyə qırıq-qırıq qışqırdı. - O gəlməyəcək... Can üstədir...

Mən, nə üçünsə, bu anda Farizin xəstəliyini Bağban əmiyə xəbər verməyə qaçdığımı və eynilə bu uşaq kimi, nəfəsim kəsilə-kəsilə: “Fariz ölür...” deyə qışqırdığımı xatırladım.

Bədənim gizildədi. Hamımız hovuzun içindən yerə atıldıq. Fariz uşağın yaxasından yapışdı:

- Nə danışırsan, axmaq?! Dünən axşam o burda idi!

Qaçmaqdan tərləyib, köynəyi kürəklərinə yapışmış uşaq, Bağban əminin can üstə olmasındanmı, Yaxud Farizin onunla belə qaba rəftarındanmı, birdən hönkürtü ilə ağlamağa başladı və əllərinin çirkini göz yaşları ilə birlikdə üzünə yaya-yaya:

- Mən heç bir şey bilmirəm, - deyə hıçqırdı,
- göndərdilər ki, sizə xəbər eləyim...

- Sən Bağban əminin evini tanıyırsan?

Anamın bu sualı elə bil uşağa nəyi isə, unuduğu bir şeyi xatırlatdı. Onun göz yaşları birdən-birə qurudu.

- Hə, hə! - deyə bərkdən çığırdı. - Tez olun!

Uşaq qabağa düşdü. Anam örpəyini başına salıb onun dalınca yüyürdü. Biz də bir göz qırpımında həyətdən bayıra atıldıq.

Bağımız “kukuşka” vağzalının yaxınlığında, kəndin içərisinə gedən yolun üstündə idi. Biz, vağzalın yanından keçib, “ƏliaYağı” pirinin arxa tərəfindəki Aslan qayasına-çatdıq. Sonra çiyin-çiyinə verib dayanmış boz qayaların üst tərəfindəki qumsallıqla uzanan cığıra düşüb, yolumuza davam etdik. Tər dabanımızdan axırdı...

Bir az da gedəndən sonra Zuğulba tərəfdə, araba yolundan kənardə, qoca qaratut ağacının altındakı balaca daxmanın yanında bir dəstə adam gördük. Bunlardan bəziləri qumda əyləşib söhbət eləyir, bəziləri fikirli-fikirli dayanıb, gəlib-gedənlərə baxırdılar. Çarşaba bürünmüş arvadlar ağasın altında dövrələnib ayrıca oturmuşdular. Ağlaşma-filan yox idi. Yalnız evin içərisindən kiminsə yeknəsək səsi eşidilirdi. Anam arvadlara qarışdı. Biz üçümüz də daxmanın qapısı ağzında ayaq saxladıq.

İçəri qaranlıq idi. Gözlərimiz öyrəşmədiyi əvvəlsə heç bir şey görmədik. Sonra elə bil gözlərimizin qabağından duman çəkildi. Yerliyinə həsir alınmış balaca, alçaq tavanlı otaqda sumaxatağ qoyulmuş bir neçə köhnə yorğan-döşəkdən, ləmələrə düzülmüş kasalardan, nimçələrdən, küncdəki qara üstündə görünən əzik kitablardan, qarşı tərəfdən divara söykədilmiş cəngdən, beldən və külüngdən başqa heç nə yox idi.

Bağban əmi yerə salınmış yataqda uzanmışdı. Üstündə gülləri solmuş çit üzlü nazik yorğan vardı. Yalın ayaqlarını yanına salmışdı. Yalın ayaqları yorğandan qırağa çıxmışdı. Gözləri yumulu idi. Deyəsən nəfəs almırdı. Ancaq çənəsi tərpnirdi. Onun yanında yanında qarapapaqlı molla nə isə oxuyurdu. Eynəyi sürüşüb lap burnunun ucuna düşmüşdü. Gözlərini dizlər üstündəki nazik, balaca kitabçanın səhifələrində

gəzdirə-gəzdirə qarışıq-dolaşığı sözləri bir-birinin dalınca elə deyirdi ki, adamın Gülməyi gəlirdi. Bunu fikirləşəndə özüm də qorxdum, elə bildim ətrafdakılar ürəyimdən keçənləri başa düşüblər. Ancaq heç kəs mənə fikir vermirdi. Fariz gözlərini qırpmadan Bağban əmiyə baxırdı. Gültəkin ayaq üstə quruyub qalmışdı. Nigar divara söykənib tez-tez içini çəkirdi. Nədənsə mənim gözlərim qur-quru idi. Heç ağlamağım gəlmirdi. Ancaq ürəyimdə elə sıxıntı, tutqun, ağır bir hiss vardı ki, nəfəsimi güclə a alırdım...

Anam yaxınlaşıb bizi qapıdan uzaqlaşdırdı.

- Gedin evə, - dedi.

Mən, Gültəkin və Nigar başımızı aşağı salıb yola düzəlmək istəyəndə Farizin titrək, lakin möhkəm səsini eşitdik:

- Mən burdan heç yerə ketməyəcəyəm!

Anam təəccüblə ona baxdı və bir söz demədən arvadların yanına getdi. Gültəkin

bizdən ayrıldı və gedib Farizlə yanaşı oturdu, dizlərini qucaqlayıb, gözlərini yerə zillədi. Mollanın kəsilmək bilməyən səsi, get-gədə artan adamların qarışıq danışmaları nədənsə mənə çox pis təsir bağışladı, ürəyimə qəribə bir təşviş saldı, qeyri-ixtiyari Nigarın əlindən tutdum və:

- Gedək! — dedim.

Balaca, səliqəli həyəti, təmiz qumluğu, qayğıkeşliklə çubuqlarına dirək verilmiş meynələri, qovun-qarpız tağları görünən uzun ləkləri, eşitdiyimə görə bağban əminin özünün ehsanlıq üçün qazdığı quyunu bir də nəzərdən keçirib alçaq qapıdan yola çıxdım. Nigar da dinməzəcə arxamca gəlirdi. Biz, Aslan qayasının yanından keçəndə dönüb bir-birimizə baxdıq və heç bir söz demədən qayanın üstünə çıxdıq, gəlib lap onun kənarında əyləşdik, ayaqlarımızı aşağı sallayıb gözlərimizi axşam günəşinin

işıqlarında bərq vuran dənizə zillədik. Bura bizim tez-tez gəldiyimiz və çox xoşladığımız yer idi.

Aslan qayasından baxanda adamın gözləri qarşısında doğrudan da ürəyi oxşayan, fikrə, hissə tərəvət gətirən gözəl bir mənzərə açılırdı. O zaman Xəzərin suları Aslan qayasının dibində qaynaşib-köpüklənir, fırtınalı günlərdə isə quduz dalğalar az qala indicə oturduğumuz yerədək qalxırdı. Lakin qaya dalğaların zərbəsinə sinə gərib, ehtişamla dayanır, elə bil: “Nə qədər dalğa varsa, qoy gəlsin! Məni yerimdən tərpədə bidməyəcək!” - deyirdi. İndi dənizin qumsal sahili Aslan qayasından çox-çox uzaqdadır. Buna görə də əvvəlki gözəlliyindən və əzəmətindən məhrumdur.. Daha dalğalarla çarpışmır, dənizlə mübarizədə keçən günlərin sevincini, fərəhini duymur...

Biz yenə də gözlərimizi dənizdən çəkmirdik. Yox idi. Dənizin üzərinə sükut çökmüşdü. Yalnız qayanı yalayan xırda ləpələrin şırıltısı eşidilirdi. Sağ tərəfdə, vağzalla üzbəüz böyük çimərlikdə adam qaynaşırdı. Daha uzaqlarda isə vətəgələr görünür Tez-tez qayanın yaxınlığından pioner düşərgəsi dincələn uşaqlar, mahnı oxuya-oxuya gülüşüb-zarafatlaşan gənclər keçir və bu mənərə “ƏliaYağı” na gələn atların, arabaların, uzunqulaqların yanında sakit əyləşib nəyi isə gözləyən arvadların, kişilərin uşaqların vəziyyəti ilə kəskin bir təzad təşkil edirdi. İki aləm, iki lövhə! Ancaq nə yolla keçən şən dəstələrin, nə də ağır sükut içərisində əyləşən adamların heç birinin Bağban əminin başına gələn fəlakətdən xəbəri yox idi. Burada bunu yalnız biz bilirdik. Şən dəstələrin çığır-bağır, “ƏliaYağı” qarşısındakı adamların sükutu bizə necə təsir

etdisə, iki də dinməzcə oradan uzaqlaşdıq və yavaş-yavaş bağımıza gəldik. Nigargin qapısı ağzında ayrılarda qəmli-qəmli gülümsündü və gözləmədiyim halda dedi:

- Bəs şerini nə vaxt verəcəksən oxuyum?

İstədim deyəm ki, “heç şer vaxtıdır?”, ansaq birtəhər özümü saxlayıb savab verdim:

- Axşam bir yerdə oxuyarıq.

* * *

...Şirəxək dalınca heç kəs getmədi. Sıxılmış üzümlərin şirəsi xarab olmasın deyə, anam ondan turşirin bişirdi. Nə gülən vardı, nə danışan, hər yerə matəm çökmüşdü. Hara baxırdıqca Bağban əminin yeri duyulurdu. Qocanın dəfnindən sonra Fariz axşamlar hara isə yox olmağa başladı. O, heç birimizə bir söz demədən bağdan çıxıb gedir, bir də qaş qaralanda qayıdırdı. Anam, Gültəkin, mən onun hara getdiyini öyrənmək istədiksə də, bir şey çıxmadı. Mən bacımı təkləyib dedim:

- Sən özünü bicliyə qoyma, Farizin hara getdiyini bilirsən, ancaq gizlədirsən.

- Mən heç bir şey bilmirəm! - deyə Gültəkin qətiyyətlə cavab verdi və gözünün yaşını sıxdı.

- Mən özüm ondan incimişəm. Biz bir-birimizə söz vermişdik ki, sirr saxlamayaq...

Bacım birdən sözünü kəsib üzümə baxdı. Eynilə Fariz kimi. Elə bil nədənsə qorxub dayandı. Amma mən bu dəfə də onun halına biganə qaldım. Gözlərindən hiss etdim ki, yalan danışmır.

Bir gün Farizi güdməyə başladım. O, üzüm dərmək bəhanəsilə bağa gedəndə dalına düşdüm. Fariz meynələri arasından keçib, bağın başındakı hasara yaxınlaşdı, əncir ağaclarının altında yox oldu. Mən ehtiyatla hasara yaxınlaşdım, Yaxındakı ağacın dalında gizləndim. Bir azdan Fariz hasarın üstündə görüldü. O, ayaq üstə qalxıb, diqqətlə ətrafa baxdı və hasardan yola atıldı. Mən tələsik

əncir ağaclarının altından keçdim və hasara dırmaşmaq üçün yer seçməyə başladım. Vaxt itirmək olmazdı. Hasarın dibində qaratikan kolları vardı. Onlara ilişəydim əl-ayağımı dalayıb qançur eləyə bilərdi. Fariz tikanların üzərindən necə keçmişdi, hündür hasara nesə çıxmışdı - başa düşməyirdəm. hər halda küçəyə aşmağa bir yol tapmalı idim. Canımı dişimə tutub, ayağımın altına bir daş qoydum və güc-bəla ilə, tikanlar əllərimi, ayaqlarımı cıza-cıza hasara dırmandım, küçəyə atılıb, Farizin dalınca qaçdım. Nağıllarda deyildiyi kimi az getdik, üz getdik, dərə-təpə, düz get gəlib balaca qəbiristanlığa çatdıq. Mən çöldə tək-tənha bitmiş qarağacın arxasında dayandım. Həmin anda da qeyri-ixtiyari içimi çəkdim: Fariz təzəcə örtülmüş qəbrin qarşısında durmuşdu. Ondan neçə addım kənarda isə Gültəkin hündür bir başdaşının dalında gizlənilib baxırdı. Fariz bizim heç

birimizi, Gültəkin də məni görmürdü. Mən isə hər ikisini görürdüm. Fariz qəbrin qarşısında başını aşağı əyib bir xeyli hərəkətsiz dayandı. Sonra birdən:

- Bağban əmi! Ay Bağban əmi! - deyə yanıqlı fəryadla üzü üstə torpağa sərildi.

Boğazım qəhərləndi. Durub geri qayıtmaq istəyirdim ki, Gültəkinin gizləndiyi yerdən çıxdığını və yavaş-yavaş Farizə yaxınlaşdığını gördüm. O gəlib lap Farizin yanında oturdu və əlini uzadıb oğlanın saçlarını sığalladı. Fariz diksinmiş kimi başını qaldırdı və Gültəkinin yanında görəndə təzədən torpağa yığıldı. Onun çiyinləri rəşə ilə əsirdi, əlləri torpağı eşirdi. Gültəkin ona nəsə deyir, Fariz yerindən qımıldanmırdı...

Mən bağa qayıdıb səkinin qırağında oturdum. Ürəyimdən elə bil ağır daş asmışdılar. Çiynimə əlin toxunduğunu hiss etdim. Geri çevriləndə atamı gördüm. O,

təbəssümlə mənə baxırdı. Yanımda oturub soruşdu:

- Niyə məni qarşılamağa gəlməmişdin?

(Atam cümə axşamları bağa gəlirdi. Biz, onun gələcəyi vaxtı dürüst bilirdik. Buna görə də yol üstə çıxır və gözləyirdik. Qara maşın bağların arasında görünən kimi, bir-birimizi ötməyə çalışaraq, atamın qabağına yüyürüdüük. O, bizimlə görüşür, sonra hərəməzə bir şey bağışlayırdı.

Mən qızarıb başımı aşağı saldım. Sonra Gültəkinlə Farizin də atamı qarşılamağa gəlmədiklərini xatırlayıb dedim:

- Təkcə mən yox, onlar da gəlməyib.

“Onlar da gəlməyib” deyəndə bayaqkı mənərə balaca qəbiristanlıqdakı təzə qəbrin üstünə yıxılıb ağlayan Fariz və onu nəvazişlə oxşayan Gültəkin gözlərimin qarşısında canlandı. Bağban əminin ölüm yatağında nesə

can verməsi yadıma düşdü, elə bildim bu saat həyəətə girib məni çağıracaq:

- Məlik! - deyəcək. - Gedək su çəkməyə, ləkləri susuz qoymaq olmaz. Axı, onlar da yaşamaq istəyir...

Ürəyimdən asılmış daş sanki birdən-birə əriyib göz yaşlarına çevrildi və mən özümü saxlaya bilməyib üzümü atamın qolları arasında gizlətdim...

Atam məni sakit etməyə başladı:

- Bilirəm, Bağban əmini çox istəyirdin. Ancaq ağlamaqla onu geri qaytara bilməyəcəksən. Sən, Bağban əmini gərək həmişə sevinclə, iftixarla xatırlayasan, onun kimi mehriban, zəhmətsevən, ağıllı olmağa çalışasan. Təkcə sən yox, hamımız...

Atam dinməzəcə durub getdi. Mən gün batana kimi səkinin kənarında oturub qaldım.

* * *

Beləcə bağ mövsümünü başa vurduq. Bizim - mənim, Farizin, Gültəkinin və Nigarın həyatında daha yeni bir səhifə açıldı. Yeni dərslər. Otuz üçüncü ilin payızında sənaye texnikumunun hazırlıq şöbəsini qurtarıb, “əsasa” - elektrik şöbəsinə keçdik. Nigarla Gültəkin isə hələ də orta məktəbdə oxuyurdular. Fariz və mən “hazırlıqdan” “əsasa” keçəndə elə bil həyatımızın bir parçası qopub keçmişdə qaldı, guya biz, bağda olduğumuz kimi, uca hasardan aşıb geniş yola çıxdıq. Mən bu illər haqqında böyük bir sevinclə fikirləşirəm. Hissimə, xəyalıma hakim kəsilən gənclik məhəbbəti həyatımda heç bir şeylə müqayisə edilə bilməyən gözəl bir aləm açmışdı. Hara gedirdimsə, kiminlə danışırıdım, nə iş görürdümsə - Nigarın surəti gözümdən çəkilmirdi. Bir dəfə hətta lövhə qabağında müəllimin suallarına cavab verəndə

Nigar birdən-birə gəlib qarşımda dayandı, güldü, “hə, indi danış görüm, necə danışsaqsan!” dedi. Çox gülünc vəziyyətə düşdüm. Bildiklərim tamam yadımdan çıxdı. Mən fikirdən ayılındanda bütün sinif qəhqəhələrdən titrəyirdi. Fizika müəllimimiz diqqətlə üzümə baxıb birdən soruşdu: “Məlik, qızdırman yoxdur ki?” Sonra da sinif yurnalına, necə deyərlər, kök bir “iki” yazdı. Qəribədir, bu hadisə məndə daha yeni, daha coşqu hissləri oyatdı. Gənclik sadələvhlüyü ilə “Əsl aşiq mənim kimi olar!” - deyə fikirləşdim. Şeri yazmağa həvəsim daha da artdı. Texnikumumuzun öz mətbəəsində çap olunan qəzetdə “Lökbatan” şerim çıxdı. Onu da deyim ki, mən bu şeri, dəfələrlə söz verdiyimə baxmayaraq, Nigara oxumadım. O, şeri qəzetdə görəndə məndən küsdü, bir müddət mənə yaxın düşmədi. İkimiz də əzab çəkirdik. Mən özümə yer tapa bilmirdim.

Əslində, ortada heç bir hadisə baş verməmişdi. İnanmırdım, inana bilmirdim ki, bizim bir-birimizdən, daha doğrusu Nigarın məndən küsməyinə şər səbəb olsun. Sonra bildim ki, bu - ilk eşqin əzablarına düçar olan gənc qızın adı qadınlıq xüdpəsəndliyindən və şıltaqlığından başqa bir şey deyilmiş. Bizi şər küsdürdüyü kimi, şər də barışdırdı...

“Lökbatan” qəzetdə dərc olunandan sonra, əlbəttə, tələbələr arasında mənim hörmətim xeyli artdı. Mən bu hörməti, onların mənə münasibətlərindəki dəyişikliyi yalnız tələbələrdə yox, müəllimlərdə də görürdüm. Onu da nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, qəzetdəki şər öz yazdığımдан xeyli fərqlənirdi. Mən şər yazmağa həvəs göstərsəm də, onun texniki xüsusiyyətlərdən xəbərsiz idim. Qəzetin redaktorluğunu aparən ədəbiyyat müəllimimiz şəri oxuyandan sonra: “Əyləş” deyib, bir ağ

kağız götürdü, ora nə isə yazmağa başlamışdı. Hərdən dayanıb barmaqlarını stola vurur, pıçılı ilə nə isə sayırdı. Mən təəccüblə ona baxırdım. keçmədi ki, müəllim yazdığını mənə oxudu. Şer idi. İlk adı da “Lökbatan”. Müəllifi də mən idim. Ancaq mənim yazdıqlarımdan orada bir kəlmə belə yox idi. Mən heyrətlə və utana-utana deyəndə”, müəllim ciddi bir ifadə ilə cavab verdi: “Hər halda fikir sənindir”.

İkinci şerimi Nigara həsr etmişdim. Mən bu haqda ilk dəfə Farizə danışdım. Özü də qəribə şəraitdə. Təsadüf elə gətirdi ki, həmin gün bizim ikimizi də komsomola qəbul etdilər. Rayon komsomsol komitəsində biletlərimizi alıb küçəyə çıxanda ürəyimizdə elə bir sevinis hissi vardı ki, gülmək, oynama dəli kimi atılıb-düşmək istəyirdik.

- İndi hara gedək? - deyə mən soruşdum.

Mən bu sualı verəndə Farizin güləcəyini və “Necə yəni hara? Əlbəttə, evə! Gedək onları da sevindirək deyəcəyini gözləmişdim. Ancaq Fariz gülmədi, bir qədər fikirləşib:

- Əvvəlcə kinoya, - dedi. – “Proletari” kinosund “Qırmızı şeytan balaları” filmini göstərirlər. Gedək baxaq.

- Eh, biz ki, onu görmüşük! Yaxşısı budur, “Cinayət damğasına” baxaq. Baş rolda Spid oynayır. Üç seriyalıdır, iyirmi dörd şəkil. Deyirlər bir vuruşma var ki...

- Vuruşma, vuruşma, - deyə Fariz sözümü kəsdi, - axı, biz indi komsomolçuyuq! “Qırmızı şeytan balaları”na da bu dəfə gərək komsomolçu kimi baxaq. Amerikan filmləri qaçmır ki...

...Biz, “Proletari” kinosundan doğrudan da səhvali-ruhiyyə ilə çıxdıq. Elə bil filmi birinci dəfə görmüşdük. Üç gəncin - Mişanın, Dunyaşanın və Sonsonun dostluğu,

qəhrəmanlığı, ağlara qarşı qızğın döyüş səhnələri, Budyonnının gəncləri ordenlə mükafatlandırması... Bütün bu hadisələr bizdə yeni, fərəhli duyğular oyatmışdı. Biz, indiki “Hüsü hacıyev” o zaman isə “Bazar” adı ilə məşhur küçənin başına çatanda Fariz dayandı, nəsə fikirləşdi və qol tutub dedi:

- İndi də gedək qəbiristanlığa.

- Qəbiristanlığa? İndi? - deyə mən az qala qışqırdım. - Orda neyləyəcəyik?

Fariz ağzını əydi:

- Ölülərlə gizlənpaç oynayacağıq. - Sonra gözümün qabağında oynadıb dedi: - Yoxsa iməcliklərimiz yadından çıxıb? Gedək görək orda necə park salırlar, təzə nə var, nə yox? Gör haçandır oralara Yolumuz düşməyib! - Fariz nə isə fikirləşib gülümsündü və əlavə etdi: - Mən hələ də oranı köhnə adı ilə çağırıram...

Biz qəbiristanlığın yerinə gələndə axşama mışdı. hər tərəfdə yollar salınır, hasarlar hürülür, ağac çəkmək üçün çuxurlar qazılır, maşınlar bir-birinin ardınca daş daşıyırdı. Bir sözlə, ətrafda ürəkaçan iş qaynayırdı. Biz hündür daş qalağının lap yuxarısında oturub gah şəhərə, gah da yavaş-yavaş gələcək görkəmini hiss etdirməyə başlayan baxırdıq. Yuxum birdən yadıma düşdü: elə bildim saat yanımızdan bir qapı açılacaq, Yer in altından adamlar çıxacaq, sonra da ətrafımızda o qədər ağac əkiləcək ki, evə qayıtmağa yol tapa bilməyəcəyik. öz- özümə güldüm.

- Nəyə gülürsən! - deyə Fariz soruşdu.

- Heç, - dedim, - elə-belə. Yadıma gülməli bir əhvalat düşdü.

Mən öz yuxumu ona danışmağa utandım. Bununla belə özümü saxlaya bilməyib:

- Hər şey adama yuxu kimi gəlir, - deyə
əllərimi yana açdım, - elə bil burda əvvəldən
heç qəbiristanlıq yox imiş.

Bu vaxt lap yanımızda kiminsə acıqlı, yoğun
səsi eşidildi:

- Düşün aşağı, avaralar!
- Hə, tez tərənən! Əlimizi saxlamayın!
Daş götürəcəyik!

Biz, dönüb baxanda iki fəhlənin daş qalağına
yaxınlaşdığını gördük. Ayağa qalxdıq. Fariz
qaşqabağını töküb yavaşca dedi:

- Biz avara deyilik. Buranın əsl sahibiyik.

Fəhlələr bərkdən güldülər:

- Yox, canım!
- Pah atannan!

Fariz var gücü ilə qışqırdı:

- Gülməyin!

Onun bu qışqırığı elə gözlənilməz oldu ki,
fəhlələr səslərini kəsib təəccüblə bizə baxdılar.

Qoca bir bənna əllərini döşlüyünün ətəyi ilə silə-silə bizə yaxınlaşdı:

- Nə olub, ay bala?

Qocanın nurani siması, yumşaq səsi, ağır tələffür nədənsə bizə birdən-birə Bağban əmini xatırlatdı. Bilmədik ona nə cavab verək.

Fəhlələrdən biri dilləndi:

- Bir elə şey olmayıb, usta! Daş götürmək istəyirdik, gördük oturublar...

Fəhlə əhvalatı danışandan sonra araya sükut çökdü. Usta əli ilə fəhlələrə işarə etdi ki, daş götürüb getsinlər. Bizdən harada oxuduğumuzu soruşdu. İlk dəfə burada iməcilik keçirdiyimizi, bu gün isə komsomol sıralarına qəbul olunduğumuzu öyrənəndə ustanın üzü qırışıqlarla örtüldü (lap Bağban əmininki kimi), güldü, əlini bir neçə dəfə çiynimizə vurub:

- Lap yaxşı demisən, oğul, - dedi. - Buranın əsl sahibi sizsiniz. - Sonra ətrafı göstərdi. -

Buralıq qıyamət olacaq. Yaşıl xıyabanlarda qol-qola verıb gəzəcəksınız. Gül-gülü çağıracaq, çiçək-çiçəyi...

Qoca usta bir xeyli danışdı. Dağüstü parkın gələcək mənzərəsini gözlərimiz qarşısında canlandırdı. Nəhayət ayağa durub:

- Hava qaralır, - deyə döşlüyünü açdı, - gedim bir az dincəlim.

Siz də çox oturmayın, uşaqlar! Qaranlıqda daş-kəsəyə toxunub əl-ayağınızı əzərsiniz.

Təzədən daşların üstündə oturduq. Bir müddət ikimiz də danışmadıq. Qaranlıq şəhərin üzərinə çökdü sə işıqların sayı çoxalır, qarşımızda məşhur Bakı gecələrinin xoş mənzərəsi yaranırdı. Uzaqlarda, Nargin adası yaxınlığında mütəmadi göz qırpan mayaklardan başlamış ta şəhərin dağlıq hissəsində hət yerdə lampalar yanırdı. Sahilboyu gəzməyə çıxan adalar aydın görünürdülər. Sularda yelkənli qayıqlar

üzürdü. Yay aylarında, bağa keçməmişdən əvvəl tez-tez getdiyimiz “Dəniz hamamı”nın əyri və enli körpüsü sual şəklində dənizin içərisinə uzanmışdı. Onda bir qədər kənarında isə su idmanı ilə məşğul olanlar üçün düzəltdiyin “Yaxt-klub” gəmisinin qara, nəhəng gövdəsi diqqəti cəlb edirdi. Mən bunlara baxa-baxa birdən Nigarla dəniz sahilində dərs hazırladığımı gəzişdiyimiz günlər yadıma düşdü.

- Fariz, - deyə biixtiyar dilləndim, - necə bilirsən, komsomolçu, qıza şer yaza bilər?

Farizin fikri, görünür, başqa yerdə olduğu üçün əvvəlcə məni başa düşmədi:

- Qıza? hansı qıza?

- Məsələn, mən Nigara şer yaza bilərəm, ya yox? Məhəbbət şeri.

- Nə bilim! Yazmaq istəyirsən, Yaz. Komsomolçu bəyəm adam deyil? - deyə Fariz

çiyinlərini çəkdi birdən soruşdu: - hələ barışmamısınız?

- Yox.

Fariz dərindən köksünü ötürdü:

- Xoşbəxt adamsan!

- Əsəb xoşbəxtlikdir? Mən Nigarı görmək istəyirəm, amma o məndən qaçır.

- Eybi yoxdur. Görüşərsiniz.

- Deyirsən yəni məhəbbət şəri göndərsəm acığı tutmaz?

- Bunu gərək özün məndən yaxşı biləsən.

- Elə dərd orasındadır ki, heç bir şey bilmirəm.

- Göndər! Yazmısan, Hazırdır?

- Çoxdan.

- Oxu görüm.

- İndi? Bu qaranlıqda?

- Hə, doğrudan, qaranlıqdır.

- Sabah verəcəyəm Gültəkinə, aparıb ona çatdısın. Necə bilirsən, Yaxşı olar?

Fariz yenə çiyinlərini çəkdi:

- Özün bilərsən. öz bacındır...

Evə gec qayıtdığımız üçün bizi bərk danladı.

Sonra əlini dodaqlarına qoydu:

- Səssiz-küysüz keçib yatın. Atan indicə gəlib. Təzəcə yuxuya gedib.

- Nə əcəb rayondan belə tez qayıdıb? - deyə soruşdum.

- Özünü yaxşı hiss eləmir.

Bunu eşidəndə nə üçünsə ürəyim sıxıldı...

Səhər Gültəkini təkləyib şeri ona verdim və üstəlik tapşırıdım:

- Başqa adamın əlinə düşsə, öz bəxtindən küs.

- Neylərsən?

Mən, doğrusu, bu sualı gözləmədiyimdən ağılıma gələn ilk sözləri dedim:

- Hələ bilmirəm.

Gültəkin ucadan güldü, sonra mənim pərt olduğumu görüb:

- Yaxşı, Yaxşı, - dedi, - elə bu gün verərəm, lap cavab da gətirərəm. Bəxtəvərlər!

Gültəkin axırınıc kəlməni deyəndə dərindən köksünü ötürdü. Lap Fariz kimi. Sonra hansı bir mahnını isə mızıldaya-mızıldaya çıxıb getdi. Axşam yatağıma uzananda yazdığın altından bir kağız tapdım. Açıb baxanda gördüm ki, öz yazdığım şerdir. Ürəyim elə bil qırılıb düşdü: “Heç oxumayıb, qaytarıb”. Kağızı o tərəf-bu tərəfə çevirdim və xırda, qəşəng xətlə yazılmış bir cümlə gördüm. Necə olmuşdu ki, o, birdən gözümə dəyməmişdi? Xətti dərhal tanıdım. Nigarınkı idi. Ürəyim çırpına-çırpına oxudum: “Şeri ki göndərməzlər, şəxsən gəlib oxuyarlar. N.”. Bir anın içində kədərim sevinclə əvəz olundu. “Gəlib oxuyarlar cümləsini bir neçə dəfə öz-özümə təkrar eləyib gözlərimi yumdum.

Beləcə Nigarla barışdıq və məhəbbət macəramı yeni bir dövr başladı..

Otuz altını ildə, texnikumu qurtarmağımıza il qalmış, ailəmizə bədbəxtlik üz verdi. Atam at düşdü, bir də ayağa qalxmadı...

Atamın ölümündən sonra dolanacağımız xeyli tinləşdi. Hətta həmin ilin yay fəslində bağa da köçə bilmədik. Çox fikirləşdim: “Neyləyək? Necə eləcə çıxış yolunu Fariz tapdı. Bir axşam dərsdən qayıd nahar eləyəndən sonra o, məni balaca otağa çəkdi və yavaşca dedi:

- Qulaq as, Məlik! Daha böyümüşük. hər şeyi başa düşürük. Vəziyyətimiz ağırlaşdı. Qış gəlir. Gültəkinin paltosu köhnəlib, ayaqqabısı yoxdur. Elə biz özümüz də yaxşı vəziyyətdə deyilik. Ana da bizə baxıb əzab çəkir, gün-gündən geri gedir. Gəl belə bir iş görək: mən işə girim...

- Bəs dərs, texnikum? - deyə mən heyvətlə soruşdum.

Fariz ən adi və sadə bir şey haqqında danışmış kimi, çox sakit bir tövrlə cavab verdi:

- Axşamlar oxuyacağam.

- Harda?

- Fəhlə fakültəsində.

- Dayan, dayan, - deyə mən alınımı ovuşdurdum heç bir şey başa düşmürəm. Texnikumu qurtarmağımıza bir il qalıb. Belə çıxır ki, indiyə kimi çəkdiyən zəhməti yerə vurmaq istəyirsən?

Fariz güldü. (Onu da deyim ki, Farizin bu gülüşündə nə isə kədərli bir ifadə vardı).

- Qəribə adamsan, -dedi, - hər şeyi elə şişdirsən ki... Bir ildən sonra sən texnikumu qurtarars mən də fəhlə fakültəsini. Sən pedaqoyi instituta dəsəksən, mən də memarlığa.

Mən asanlıqla təslim olmaq istəmirdim. Ürəyimdə nə isə üsyankar bir hiss baş

qaldırmışdı. Beynimi iti bir fikir deşirdi: “Yenə də onun dediyi kimi olacaq? Axı, nə üçün? Nəyə görə mən hər şeylə razılaşmalıyam? Qoy bir dəfə də o, mənimlə razılaşsın...” Ani olaraq beynimdən keçən bu fikirdən, sizə nə qədər qəribə görünsə də, birdən-birə soyudum və mənə dərhal bir daha aydın oldu ki, Farizlə razılaşmaya bilyəcəyəm, buna gücüm çatmayacaq. Bununla belə son çarəyə əl atdım:

- Əgər belədirsə, mən də işləməyə gedəcəyəm.

Bayaq Farizin gülüşündə duyduğum qüssəli ifadə indi onun gözlərində zahir oldu. O, bir qədər dinməzcə mənə baxdı, əlini çiynimə qoydu və yavaşca dedi:

- Mən bilirəm ki, öz fikrimi Xədicə anaya deyəndə onun ürəyini incidəcəyəm. İndi özün fikirləş: sən mənə qoşulsan, o yazıq arvadın halı necə olacaq?!

Fariz susdu. Mən də ona etiraz etməyə bir söz tapmadım. Haqlı idi. Fariz mənim halımı hiss etdi.

- Yaxşı, Yaxşı, - dedi və birdən ilk dəfə “Eynəkli professor” deyə müraciət etdi: - Qəm yemə, eynəkli professor, biz həmişə bir yerdə olacağıq.

Məni gülmək tutdu:

- Eynəkli olmağına eynəkliyəm. Ancaq “professoru” başa düşmədim.

Bu söz Farizin ağına təsadüfən gəldiyi üçün ya nədənsə o, tutulmuş kimi dərhal cavab vermədi, fikrə getdi.

- Onu demək istəyirəm ki, - deyə nəyahət dilləndi, - gələcəkdə professor olmaq üçün səndə hər var, eynək də üstəlik...

Gülüştük. Gecə yatağımıza girəndə mən ona axırıncı sualımı verdim:

- Harda işləyəsəksən?

Fariz bu sualı məndən gözləyirmiş kimi fikirləşmədən dedi:

- Dağüstü parkda, qoca bənnanın yanında. Ona danışmışam. İki gündən sonra işə başlayıram.

...Doğrudur, Farizin aldığı cüzi maaşla və mənim təqaüdümlə ailə dolandırmaq çətin idi. Lakin vəziyyətimiz əvvəlkinə nisbətən bir qədər yüngülləşmişdi. Arabir anam da evə iş gətirirdi. O, yaxşı paltarlar tikirdi. Dərziliyə getsəydi, yəqin ki, şəhərimizin tanınmış ustalarından biri olardı. Mən, işdən yorğun-argın qayıdan, ağzına bir-iki tikə çörək atıb axşamkı dərslərinə hazırlaşan və sonra texnikuma yolla (fəhlə fakültəsi texnikumun binasında idi) Farizə baxdıqca, onun sınıxdığını, arıqladığını gördükcə əzab çəkirdim. Ancaq nə eləyə bilərdim? Hətta sakitcə oturub söhbət eləməyə belə vaxt tapa bilmirdik. Fariz, adətən, axşamlar dərse

yollanır, bir də gecəyarı evə qayıdırdı. Mən texnikumdan qayıdıb, tapşırıqları həll eləyəndən sonra tək qalıb darıxır, buna görə də evdə çox oturmurdum. Nigarla görüşlərimiz olsaydı, kim bilir vəziyyətim necə olacaqdı? Belə axşamlarda anamla Gültəkin evdə qalırdılar. Bəzən də olurdu ki, Gültəkin rəfiqələrinə qoşulub teatra, kinoya gedirdi, arabir anamı da özlərilə apa gün basıma asıqlandım:

- Özün bilirsən ki, Fəriz axşamlar oxuyur, evdə olmur. Mən də hərdən kəs qayıdırəm. (ürəyim gəlmədi deyəm ki, Nigarla görüşə gedirəm. Məsələdən hamının xəbərdar olmasına baxmayaraq, anamdan həya eləyirdim). Necə olsa, biz kişi xeylağıyıq. Amma sən gərək hər axşam evdə, anamın yanında olasan...

Gültəkin danışmadı. Anamın baxışlarından hiss elədim ki, başıma acıqlanmağım

ürəyindəndir. Ancaq görünür, Gültəkinin məyusluğuna dözə bilmədi, xasiyyətinə məxsus həlimliklə dedi:

- Yoldaşları ilə hərdən gəzməyə gedir, qoy getsin. Anamın bu sözlərindən sonra daha danışmadım. Həm də fikirləşdim ki, Gültəkinin yoldaşları gəzməyə getməsində pis nə var? Bacım ağıllı, fərasətli qızıdır. Yoldaşlarını da yaxşı tanıyıram. Bir də, bu gəzintilər gecə saat ondan o yana qalmırdı. Mən Fariz nə qədər tez qayıtsaq da, Gültəkini evdə gördük.

Bir neçə gün sonra axşam evə gələndə isə bir qəribəlik hiss elədim, evi bürüyən sükutda darıxdırıcı bir şey vardı. Elə bil hamıya bir fəlakət üz vermişdi, yaxud kim isə can üstə idi. Anam həmişə olduğu kimi bir tərəfdə oturub, tikişlə məşğul idi. Ancaq onun oturuşunda, arabir gizləncə əlilə yanaqlarını silməsində, iynəni tutan barmaqlarının titrəyişində bədən bir xəbərin ilk əlamətlərini duydum. Elə bu vaxt

otaqdan bacımın hıçqırtısını eşitdim, anama yaxınlaşıb ehtiyatla soruşdum:

- Nə olub, ana?

Anamın haradansa, uzaqlardan gələn tutqun səsini eşitdim:

- Elə bir şey olmayıb, bala!

Onun bu sözləri məni haldan çıxardı:

Necə yəni olmayıb! - dedim. - Görürəm ki, olub!

- Bacına elçi gəlmişdi.

- Elçi? Nə olsun?!

Başqa vaxt olsaydı, Yəqin ki, bu sadələvh suala özümün də gülməyim tutardı. Lakin indi vəziyyət elə idi ki, gülmək heç yadıma düşmürdü. Bununla belə, sualımın münasibətsizliyini hiss eləyib, tez xəbər aldım.

- Hardan? Kimin elçisi?

Yaxşı yerdəndir, - deyə anam kədərlə dilləndi və bu dəfə gözünün yaşını açıq-aşkar

silib, etdi: - Sən də tanıyırsan. Zərgər oğlu Rüstəmin adından gəlmişdilər..

Rüstəmi tanıyırdım. Bir-birinin evinə gediş-gəlişimiz olmasa da, bir məktəbdə oxumasaq da, uzaqdan-uzağa onun haqqında həmişə yaxşı fikirlər eşitmişdim. Özü də sakit, başıaşağı oğlana oxşayırdı. Bunları düşünəndə öz-özümə asığım tutdu. Əvvəldən ona görə ki, elçilik məsələsilə ilk dəfə idi bilavasitə üz-üzə gəlirdim və görünür ailədə tutduğum mövqeyə əsasən həmin məsələ barədə qəti fikri mən deməli idim. İkinci tərəfdən, onu da başa düşürdüm ki, müstəqil fikir söyləmək üçün gərək tələsməyəm, düşünüb-danışanəm, hər şeydən əvvəl Gültəkinin bu məsələyə münasibətini nəzərə alam. Farizlə məsləhətləşəm...

- Bəs Gültəkin niyə ağlayır? – deyə anama əyilib az qala pıçıltı ilə soruşdum.

Anam, mənı birinci dəfə görürmüş kimi, diqqətlə üzümə baxdı, sonra göz yaşları arasından gülümə çalışaraq qırıq-qırıq dilləndi:

- Qızların... qaydasıdır, oğul... Ancaq Gültəkin deyəsən bu məsələyə razı olmayacaq... Heç vaxt... Eşidən kimi bir fəryad qopardı ki, ürəyim düşdü. Elçilər gedəndən ağlayır ta indiyəcən. Elçilərə də dedim ki, oğlanlarımın fikrini öyrənməmiş sizə heç bir söz deyə bilmərəm... Çox bıkef çıxıb getdilər...

Mən, əvvəlcə Gültəkinlə danışmaq, ona ürək-dirək vermək, “nahaq yerə ağlayıb özünü əldən salma, bu məsələdə əsas sənın razılığındır. İstəmirsən – heç kəs sənı məcbur eləyə bilməz” demək istədim. Ancaq bacımın indiki vəziyyətində onunla bu barədə danışmağın yersiz düşəcəyini fikirləşib, əvvəlcə Farizlə söhbət eləmək qərarına

gəldim. Anam nədənsə qorxmuş məni bu fikirdən daşındırmağa çalışdı. Bu, mən təccüblü göründü. Amma hissimi biruzə vermədim. Aam da çox israr etmədi, “Özün bilən yaxşıdır” dedi. Yan otağa keçdim. Fariz arxası qapıya tərəf taxtda uzanmışdı. Yaxınlaşıb taxtın qırağında oturdum.

- İşlərin necədir, Fariz?
- Yaxşıdır.
- Çox yorulmursan ki?
- Yox.
- Çörək yemisən?
- Yox.
- Nə üçün?
- Könlüm heç nə istəmir...
- Söhbəti əsl mətləbdən başlamadığıma heyfsilənim.

Nəhayət dedim:

- Yəqin ki, elçi əhvalatından xəbərin var?
Fikriniz nədir?

Fariz yerindən sıçradı, düz qarşımda dayanıb, yavaşca dedi:

- Mənim heç bir fikrim yoxdur. Başa düşdün? Əl çək məndən!

Mən yerimdə donmuşdum. Nə cavab verəcəyimi, nə deyəcəyimi bilmirdim. Farizi heç vaxt belə görməmişdim. O, qabağında durub, bir neçə dəfə udqundu, sonra azı stolunun üzərindəki kitablardan, dəftərlərdən qamarlayıb qoltuğuna vurdu: “dərsə gecikirəm” deyə güllə kimi qapıdan çıxdı. Hətta onu çağırmağa, dalınca qaçmağa belə vaxt tapa bilmədim.

...O axşam Nigarla görüşümüz ürəyimizcə olmadı, yəni hər axşamkı şən söhbətlərdən eləyə bilmədik, məhəbbətimizin odunu bir-birimizin dodaqlarında hiss eləyə bilmədik, Yanaşı oturduğumuz halda, həmişə olduğu kimi, bir-birimizə sıxılmaqdan, hərərətli bir ürək döyüntüsü, şirin bir pıçılıtlı ilə

danışmaqdan çəkindik. Ona görə ki, tək deyildik, Gültəkin də bizimlə idi, özünü demirəm, onun xəyalı, kədərli baxışları...

Gültəkin mənim doğma basım idisə, Nigarın yaxın sirdaşı idi. Açığını deyim, bu axşamkı görüşə gəlməkdən əsas məqsədim də Nigardan Gültəkin barədə onun bəlkə də məndən gizli sirləri barədə bir öyrənmək idi, şübhəmi ona açmaq idi. Məni narahat eləyən o idi ki, bəlkə Gültəkin tanımadığımız, bildiyimiz bir oğlana məhəbbət yetirib, fikrini, dərini bizə açmaqdan qorxur? Adətən, yaxın rəfiqələr arasında belə əhvalatlar gizli qalmır. Əgər ehtimalım düz çıxsaydı, Nigarın bu barədə mənə məlumat verəs şübhə etmirdim.

Mən görüş yerinə - indiki Nizami muzeyin tinindəki saatın altına gəldim. Görüş yeri! Görüş yeri! Bir çoxlarının səadəti buradan başlayırdı, bəzilərinin süniliyi, riyakarlığı burada aşkara çıxırdı, bəzilərinin də ilk və son

görüşləri bu başa yetirdi. Mən ətrafımda qaynaşan izdihama, qol-qola verib gəzişən gənclərə baxdıqca bunları fikirləşir və səbirsizliklə Nigarın gəlişini gözlədim. Nədənsə bu axşam hər keçən dəqiqə mənə bir qədər uzun görünürdü. Nəhayət Nigar gəldi. Biz dəniz sahilinə yönəldik.

O zaman dənizkənarı bulvar indiki kimi deyildi. O, “Azərneft” binasının yanında başlayıb, Çaparidze küçəsinin sahillə birləşdiyi yerədək uzanırdı. Ondan o tərəfə, Qaraşəhərə sarı isə xırda, sınıq-salxaq tikililər, körpülər vardı. Haqqında danışdığımız illərdə həmin köhnə tikililər yenicə sökülmüşdü. “Təzə bulvar” adı ilə məşhur yaşıllığın bünövrəsi lap təzə qoyulmuşdu. Körpə ağaclar, oleandr kolları yay günlərində adamları istidən, bürküdən qoruya bilmirdi. Odurki, hamı yenə də əvvəlki

kimi köhnə bulvara, ya da “İnqilab bağı” na gedirdi.

Biz də sahilboyu yavaş-yavaş “İnqilab bağı”na tərəf irəliləyirdik. Güzəl gecələri ilə həmişə qəlbimizi, ruhumuzu oxşayan Bakı bu axşam da işıq dəryasına qərq olmuşdu. Sahildə adam çox idi. Boş kürsü tapmaq mümkün deyildi. Nəhayət, “Dəniz hamamı” körpüsü ilə üzbəüz xiyabanda yer tapıb oturduq...

- Sənə bu gün nə olub, Məlik? Niyə danışmı Bura “hop” tutmağa gəlməmişik ki...

Mən, evdə baş verən hadisəni, Farizin qəribə gətini Nigara danışdım. Bundan sonra xeyli dinmədik. Nigarın işıqlı sulara dikilmiş gözlərin vaxta qədər görmədiyim yad bir ifadə vardı.

- Bəlkə sən Gültəkin barədə bir şey bilirsən? - deyə birdən soruşdum.

Nigar cəld üzünü mənə çevirdi, gözlərində
elə bil qığılıcım parlayıb söndü, nə isə yorğun
və sönük ifadə ilə cavab verdi:

- Mən heç bir şey bilmirəm.

Aralığı sükut bürüdü. Başımızın üzərində
yarpaqlar xışıldaırdı. “Dəniz hamamı” nın
enli körpüsündə gəzişən adamların
kölgələrini ağacların arasından güclə seçə
bilirdik. Suların sinəsinə səpələnmiş işıqlar
xırda ləpələrlə birlikdə atılıb-düşdü. Zığ
burnundan başlamış şəhərə tərəf gəldikcə
ışıqların sayı artır, sıxlaşır, bəzi yerlərdə
birləşib elə gurlaşırdı ki, baxanda göz
qamaşıırdı. Işıqlar! Işıqlar! Füsunkar Bakı
gecələrinin bəzəyi, yaraşığı! Siz ətrafınızda
baş verən nə qədər hadisənin, nə qədər
sərgüzəştin şahidi olmusunuz! Ağac
kölgələrində, gecənin qaranlığında baş-başa
verib oturan, şirin pıçıltılarla görüş saatlarını

dəqiqələrini keçirən sevgililərə göz qırpa-qırpa baxmısınız...

Bəs biz? Biz niyə belə sakit, soyuq oturub qalmışıq? Biz ki, hələ qocalmamışıq, hələ gənclik dövrümüzün ən əziz, ən fərəhli çağlarını yaşayırıq! Nə üçün danışmırıq, gülmürük, zarafat eləmirik, qucaqlaşib öpüşmürük? Gültəkinə elçi gəlib, ümitsiz qayıtmışsa, Gültəkin əgər başqa bir adamı sevirsə, Farizin də bu barədə mənimlə söhbət eləməkdən acığı gəlibsə - axı, bunların bizim məhəbbətimizə nə dəxli var? Ağır, qüssəli fikirlərə qapılıb, xoş saatlarımı puç eləməklə nəyə nail ola bilərik?..

Bu fikirlər ürəyimi elə sıxdı ki, qeyri-iradi Nigarı qucaqlayıb başını sinəmə sıxdım, əyilib üzündən öpmək istəyəndə dodaqlarım yenə saçlarına toxundu. İkimiz də yavaşsa güldük. Nigar saçlarını qayda saldı, ehmalca

əlimi boynundan götürdü və üzümə baxmadan:

- Dayan, Məlik! - dedi. - Gəl bir az söhbət eliyək.

- Söhbət? Nə söhbət? Nədən?

- Hər şeydən ötüb-keçən günləri təzədən bir-bir yadımıza salaq. Axı, siz bu il başa köçməyəcəksiniz. Tez-tez görüşə bilməyəsəyik...

Mən razı oldum. Ancaq söhbətimiz baş tutmadı. Nədən başlayırdıqsa, haradan başlayırdıqsa, axırı gəlib bu günkü hadisə ilə, Gültəkinlə, anamla, elçilərlə və Farizlə qurtarırdı. Xüsusən Gültəkinlə əlaqədar xatirələrimiz qeyri-ixtiyari bizi elə məşğul, eləyirdi ki, özümüzü də unudurduq. Mən birdən fikirləşdim ki, Nigar Gültəkin barədə nə isə bir şey bilir, ancaq gizlədir. Bunu düşünəndə həтта... bu axşam görüşə gəlməyimə də peşman oldum. Söhbətimiz

birdən-birə kəsildi, dinməzcə, daxili bir hökmlə yerimizdən qalxıb, bulvarın çıxacağına sarı yönəldik. Nigargin qapıları ağzında ayrılarda soruşdum:

- Bağa nə vaxt köçürsünüz?
- İmtahanları verib qurtaran kimi.
- Lap Yaxşı.
- Yaxşı bir şey görmürəm.
- Tez-tez qonaq gələcəyəm.
- Yox, Məlik, qonaq kimi gəlmə.
- Bəs necə gəlim?
- Əyil, qulağına pıçıldayım.

Mən, Nigara tərəf əyildim. Elə bu anda yanağımda onun dodaqlarının təmasını hiss etdim. Başımı qaldıranda artıq Nigar yox idi. Çıxıb getmişdi...

...Nigardan ayrıldıqdan sonra məndə, nədənsə, şəhərin xəlvət küçələrində bir qədər də gəzmək, gecənin havası ilə tənəffüs etmək, doğulduğum, böyüdüyüm Bakının işıqlı

gecəsini bir daha seyrə dalmaq, düşünmək, öz ayaq səslərimi dinləyə-dinləyə xəyala getmə həvəsi oyandı. Qoşa qala qapısından (Nigarginin evləri İçərişəhərin qala qapılarına yaxın küçələrindən birində idi) Gənclər meydanına çıxıb, Kommunist küçəsi ilə üzüyuxarı yola düzəldim. Əl-ayaq çəkilməmişdi. Sonuncu tramvaylar zənglərini cingildəyərkən keçirdilər. Gündüz səs-küylə, izdihamla dolu küçələrindən indi elə bir sükut vardı ki, hətta hərdən harada isə uzaqlarda, Yəqin ki, Qaraşəhərdə, bəlkə də ondan o tərəfdə yüksələn fitləri belə aydın eşitmək mümkün idi. Mən ağır-ağır irəliləyirdim. Arabir özüm kimi gecikmiş adamlara rast gəlirdim. Sənaye texnikumunu qarşısından keçib, Bakı sovetinə tərəf yönəldim və bir zaman atamın işlədiyi binanın – yeddimərtəbə mümkün qarşısında ayaq saxladım...

Gülüş, danışıq səsləri məni fikirdən ayırdı. Filarmoniya tərəfdən xeyli adam dəstə-dəstə gəlirdi.

Görünür, konsert yenidən qurtarmışdı. Mən yoluma davam etmək istəyirdim ki, küçələrin sakitliyini pozan bu qarışıq səslərdənmi, yaxud yorulduğumdanmı fikrimi dəyişdim, geri qayıtdım. Texnikumun qabağında sola döndüm. Xalq arasında “Qızıl kilsə” adı məşhur kilsənin qübbələri parlayırdı. Mənim yolu hər gün dərsə gedəndə və qayıdanda-bu kilsənin yanından keçirdi. Ancaq, nədənsə, heç vaxt o, indiki mənə əzəmətli və sirli görünməmişdi. Bu, bəlkə mənim bu axşamkı əhvali-ruhiyyəmlə bağlı bir idi, bəlkə də başqa şeylə əlaqədar idi, deyə bilmərəm.

Qapını anam açdı. Mən, hələ də Nigarla görüşü təsiri altında idim, üzümdə hələ də onun dodaqları istisini hiss edirdim. İşıqlı küçələrin xoş mənzərəsi, Bakı gecəsinin

gözəlliyi hələ də gözlərimin bağında idi. Elə buna görə də qapını səssizsə açdığı kimi, səssizsə də otağa qayıdan anamın əhvalındakı pərişanlığı ilk dəqiqələrdə duymadım. Balaca otaqda sakitlik idi. Fariz hələ dərsdən qayıtmamışdı, Mən pencəyimi stolun söykənəcəyinə atıb, mətbəxə keçdim, sərin su ilə əl-üzüm yuyub böyük otağa qayıtım. Axşam Yeməyi stolun üstündə hazır qoyulmuşdu. Anam çay gətirdi. Mən üz verəcək hadisədən xəbərsiz halda, bir qədər təəccüblə soruşdum:

- Nə üçün yatmırsan, ana?

Bu sualın mənası o idi ki, Gültəkin ola-ola niyə özünə əziyyət verirsən? Axı, hər axşam ev işlərini Gültəkin görür.

Anam, əlbəttə, sualımın mənasını dərhal başa düşdü. Üzümə baxmaqdan çəkinirmiş kimi yavaş səslə:

- Gültəkin hələ gəlməyib, - dedi və dönüb otaqdan çıxdı.

Stəkanı tutan əlim havada donub qaldı. Sonra saata baxdım. Birə on dəqiqə işləyirdi. “İndiyə kimi harda ola bilər?”. Bu fikirlə yerimdən sıçrayıb yan otağa keçdim. Anam yer-yatağı qaydaya salırdı. Addım səslərimi eşidib başını geri çevirdi və gizlətməyə çalışdığı, lakin gizlədə bilmədiyini həyəcanla, təşvişlə dedi:

- Heç bu vaxta qalmazdı. Yoldaşlarının evlərini tanısaydım, axşamdan gedib xəbər tutardım. Ağıma qara-qura fikirlər gəlir. Şəhər yeridir: maşın, xuliqan, bandit...

Anamın bu sadələvh sözlərindən ürəyim elə çırpındı ki... Əlbəttə, şəhər yerində yaxın bir adamından nigaran qalanda hər şeydən əvvəl bədbəxt bir hadisənin üz verdiyini fikirləşmək təbii bir şeydir. Lakin mən, nədənsə, özüm istəmədiyim halda, başqa şeylər düşünürdüm. Şübhə gənə kimi ürəyimə ilişib qalmışdı.

Səhər baş verən hadisə haqqında fikirləşdikcə bu şübhə daha da artırdı. Hətta birdən mənə elə gəldi ki, bulvarda bizdən bir qədər kənarda bir-birinə sıxılıb oturan gənclərdən biri Gültəkin imiş! Nə üçün durub onlara baxmadım, bir bəhanə ilə - məsələn papiros yandırmaq, saati soruşmaq bəhanəsilə onlara yaxınlaşmadım?!

Qapını yavaşca döydülər. Fikirdən ayılıb başımı qaldıranda anamın qorxu ilə mənə baxdığını gördüm. O, hətta yerimdən tərpənməyə belə imkan vermədi, qapını açmağa tələsdi. Qabaqca anam, onun dalınca Gültəkin otağa girəndə mən hələ də ayaq üstə idim. Elə bil qıçlarımın taqəti getmişdi. durduğum nöqtədən tərpənməyə qüvvəm qalmamışdı, Gültəkin dinməzəcə yanımdan ötüb, paltar şkaflına tərəf gedəndə:

- Hardan gəlirsən? - deyə soruşdum və öz səsimdən diksindim. Boğuş, yad bir səs idi.

Gültəkinin cavabını güclə eşitdim:

- Kinodan, yoldaşlarımla...

Qışqırdım:

- Yalan deyirsən!

Anam mənə yaxınlaşdı:

- Yavaş, ay oğul! Qonşular Yatıb.

Sualımı təkrar elədim:

- Harda idin bu vaxtaca?!

Gültəkin dik gözlərimə baxdı və sakitcə:

- Dedim ki, yoldaşlarımla kinoya getmişdim, - deyə şkafın qapısına yaxınlaşdı. Nə qədər çalışdısa açma bilmədi. Qapının çətin açıldığını hamımız bilirdik. Qərribə vəziyyət idi: mən də, anam da yerimizdə hərəkətsiz durub, Gültəkinin açarla necə əlləşdiyinə baxırdıq. Daha doğrusu öz fikrimizlə məşğul olduğumuz halda, qeyri-iradi, gözlərimizi Gültəkinin açarı o yan-bu yana tərpedən əlinə dikmişdik. Mən söhbətimizi necə davam etdirmək barədə fikirləşə-fikirləşə irəli

cumdum. Anamdan zəif bir fəryad qopdu. Mən, açarı burub, qapını silkələdim. Şkafın qapısı açıldı və elə bu anda bayır qapı döyüldü. İki dəqiqə keçməmiş Fariz otağa girdi. Kitabları stol üstünə atıb, bizə baxdı. Görünür, evdəki qəribə vəziyyəti hiss etmişdi. Mən ona tərəf baxmadım da. Əksinə Farizin gəlişilə elə bil qəzəbim daha da coşdu, elə bil Gültəkinə qarşı daha amansız, daha qəddar hərəkət etməli olduğuma öz-özümdə bəraət verdim. Bacımla üz-üzə durub, kinli bir ifadə ilə soruşdum:

- Sən mənə düzgün cavab verəcəksən, ya Yox?!

Fariz yaxınlaşıb qolumdan tutdu:

- Nə olub, Məlik?

Mən qolumu onun əlindən qopartdım və az qala barmaqlarımı Gültəkinin gözlərinə soxub bir də qışqırdım:

- Cavab ver!

Gültəkin yenə də məni haldan çıxaran sakit, qədər titrək səslə dedi:

- Yoldaşlarımla bir yerdə kinoya...

Onun səsi birdən elə bil boğazında qırılıb qaldı. Əllərilə üzünü qamarlayıb barmaqlarının arasında təəccüblə mənə baxdı. Gültəkinin dəhşət, qorxu, həya, şübhə ilə dolu bu ani baxışı indi də gözlərimin bağındadır. Mən isə sillənin zərbindən günə əlimi yumruqlayıb, sinəmə sıxmışdım. Gültəkin üzüqoylu çarpayıya yıxılıb ağlamağa başlayanda, anam ona yaxınlaşıb nəvazişlə nə isə deyəndə, Fariz gəl mənimlə üz-üzə durdu:

- Niyə vurursan? - dedi. - Axı, onun heç bir təqsiri yoxdur...

Bu sözləri eşidəndə Gültəkin əllərini üzündən çəkib yerində dikəldi və qorxu ilə gah mənə, gah da Farizə baxmağa başladı. Mən o zaman, o həyəcanlı dəqiqələrdə bunun

fərqinə varmadım və Farizə belə cavab verdim:

- Təqsiri var, ya yoxdur - özüm bilərəm. Sən qarışma.

- Necə yəni qarışma? - deyə Fariz qaşlarını çatdı. - Sən Gültəkini vurasan, mən də elə-belə durum baxım?

Sillədən sonra sakitləşməyə başlayan (bəlkə , mənə belə görünürdü) əsəblərim yenidən gərginləşdi, elə bil bir səs qulağıma: “Bunun da cavabını ver, ve ver...” deyə tez-tez pıçıldadı. İndi, uzun illər keçəndən sonra belə özümə bağışlaya bilmədiyim zəhər; bir kinayə ilə:

- Axı, sən kimsən? - dedim. - Nə ixtiyarla (evdə h[kmranlıq eləyirsən? Kimsən?!

Nə üçün o saniyələrdə dilim qurumadı, nə üçün səsim birdən-birə tutulmadı, nə üçün otağın tavanından dama açılan siyirmə qapı yerindən qopub başıma düşmədi? Axı, o xarab

idi, yerində güclə dururdu. Mən sözümlü qurtarar-qurtarmaz bir anlıq sükut çökdü. (Fariz, onu da vuracağımdan qorxurmuş kimi, bir addım geri çəkildi. Gültəkinin sinəsindən qopan “ah” və anamın az qala pıçıltı ilə dediyi “ay oğul...” sözləri sükutu bomba kimi parçaladı, elə parçaladı ki, qulaqlarım batdı. Bilmirəm, həmin anlarda keçirdiyi halı təsəvvürünüzə gətirə biləcəksiniz, Ya yox? Mən qeyri-ixtiyari olaraq dilimdən qaçırdığım - ürəyimdən yox, dilimdən - bu sözlərdən ötrü Farizin ayaqlarına qapanmaq, ondan üzr istəməyə hazır idim. Ancaq elə bil heykələ dönmüşdüm. Fariz dinməzəcə otaqdan çıxdı. Gültəkin təzədən yatağa yığıldı, təzədən çiyinləri əsməyə başladı. Anam ona ürək-dirək verməyə, pərişan saçlarını oxşamağa başladı. Mən dəhlizə çıxdım və balaca otağın yarıaçıq qalmış qapısı ağzından keçəndə içəridən boğuş bir səs eşitdim. Qapı

ehmalca bir qədər aralayıb baxdım. Stolüstü lampanın işığında Farizi, eynilə üzüqoylu yatağa yıxılmış halda gördüm. O, üzünü yastığa sıxıb hönkürtü ilə ağlayırdı. Mən, küçə balkonuna çıxdım. Yaxamı açdım. Sərinlənmək istədim. Ancaq gilavarın şəhərə gətirdiyi isti havadan elə bil sinəmə közərmiş dəmir parçası basdılar. Geri qayıtdım. Balaca otağa girib çarpayıma uzanmağa cürətim çatmadı. Böyük otağa keçdim. Gəlib atamın yazı stolunun qarşısında durdum. Onun divardakı şəklinə baxdım. Birdən mənə gəldi ki, o, adət etdiyi bir ifadə ilə gözlərini qıydı, məzəmmətlə üzümə baxdı, sonra nə üçünsə gülümsündü, istehzalılı bir təbəssümlə gülümsündü və birdən üzünü yana çevirdi. Mən tez gözlərimi şəkildən çəkdim gəlib divana uzandım. Nə qədər keçdi, neçə saat keçdi, yadımda deyil. Gözlərimi yuma bilmirdim, elə bil kirpiklərimin arasına şüşə

qırıntıları tökmüşdülər. Ovcum da yaman göynəyirdi. Onun ağrısına dözə bilmirdim...

Birdən sanki mənə dedilər: dur balaca otağa keç. Ayağa qalxıb, ürək döyüntüsü ilə o biri otağa getdim. Fariz geyinmişdi. O, balaca əl çamadanına nə isə yığırdı. Mən otağa girəndə qızarmış gözlərini üzümə zillədi, sonra yenə öz işlə məşğul oldu. Hər şey aydın idi. Kim bilir, bəlkə mən də onun yerində olsaydım, belə eləyərdim. Lakin Farizin bu saat, bu dəqiqə evimizdən çıxıb gedəcəyini, həm də həmişəlik gedəcəyini ağıma gətirə bilmirdim. Bu, bizim üçün atamdan sonra ən ağır, ən dözülməz itki olmazdımı? Neyləyim? Necə eləyim? Onun ürəyini, incimiş qəlbini necə ələ alım? Axı, mən gözləmirdim ki, belə olacaq, istəmirdim ki, belə olsun...

Ehtiyatla Farizə yaxınlaşdım, boğazımın qəhərləndiyini hiss edib, yavaşca öskürdüm.

- Fariz... - deyə sözə başlamaq istədim.

O, sözümü kəsdi:

- Mən Fariz deyiləm, Qəribəm.

Onun bu sözlərindən məni elə tər basdı ki, eynəyimin şüşələri belə dumanla örtüldü. Eynəyi çıxarıb siləndə Farizi harada isə uzaqda, çox uzaqda gördüm. Elə bildim ki, bu saat uzaqlaşıb, yoxa çıxacaq, qeybə çəkiləcək. Tələsik eynəyimi taxdım və:

- Fariz, - deyə təkrar etdim, - bilmirəm sən məni bağışlaya biləcəksən, ya yox? Bağışlaya bilmirsənsə, söy, təhqir elə, ancaq evdən getmək fikrindən əl çək. Sən bilirsən ki, anam sənsiz bir gün də dözə bilməz. Hələ Gültəkin! Onun da halını fikirləş...

Əgər mən o zaman bilsəydim, bilsəydim ki, Gültəkinin adını çəkərkən Farizin qəlbinin ən incə, ən zərif tellərinə toxunmuşam - susmazdım, danışardım, yorulmadan, nəfəsimi kəsmədən Gültəkinin haqqında onun böyük, müqəddəs məhəbbəti haqqında danışardım. Bunu

sonralar bildim, çox kes, Farizin fasiəsində sonra...

Fariz, başını aşağı əyib, dərin xəyala dalmış kimi bir xeyli tərpənmədi. Mən, bu dəqiqələrdə məhkəmənin mənin hökmünü gözləyən müqəssir kimi ümid və qorxu ilə Farizə baxırdım. Eyni zamanda hiss edirdim ki, əgər Fariz fikrindən dönməsə, çamadanın qapağın bağlayıb dəhlizə çıxsa, heç bir şey eləyə bilməyəcəyəm, yalnız gözlərimi onun getdiyi tərəfə dikib qalacağa xoşbəxtlikdən ümidim boşa çıxmadı, qorxum doğrulmadı, səzam yüngül oldu. Fariz çamadanı qoymağa hazırlaşdığı kitab bağlısını bir tərəfə atdı, əyləşib başını ovucları arasına aldı. Mən özümün burada artıq olduğumu hiss elədim. Səssiz addımla, ürəyim çırpına-çırpına otaqdan çıxdım. Gəlib divana uzananda pəncərədən səmanın ağarmağa başladığını gördüm. Səhər açılırdı. Mən gözlərimi səhər

günəşinin şüalarına bürünməyə başlayan yaz səmasının mavi dərinliklərindən çəkə bilmirdim...

* * *

Farizlə əlaqədar, müharibədən əvvəlki həyatımla əlaqədar xatirələrim burada sona yetir.

Bir il hiss olunmadan gəlib keçdi. Mən, sənaye texnikumunun elektrik şöbəsini bitirib, iki yol arasında mütərəddid qaldım: elektrik texniki kimi işləməyə gedim, yoxsa məni həmişə özünə cəlb edən, hissimi, xəyallarımı cilovlayan yurnalistlik fəaliyyətinə başlayım? Farizdən məsləhət istəyəndə o, həmişə olduğu kimi, ciddi bir ifadə ilə dedi:

- Ürəyinin hökmünə qulaq as.

Soruşdum:

- Bəs sən nə fikirdəsən?
- Mənim fikrim qətidir. Memar olacağam.

Farizin bu qəti cavabından sonra tərəddüdüm yoxa çıxdı. Sənədlərimi aparıb pedaqoyi instituta verdim.

Ailə həyatımızda elə bir dəyişiklik baş vermişdi. Nigarla mən nişanlanmışdıq. Gültəkin həm gecəki hadisədən sonra çox qaradınməz olmuşdu. Ellərin ayağı da qapımızdan tamam kəsilmişdi. Mən anamın əzab çəkdiyini görürdüm. Deyəsən Gültəkin ondan da ağır vəziyyətdə idi. Onun daxilində gedən mübarizənin sirrini heç cür başa düşə bilmirdim. Bir neçə dəfə ürəyimdə baş qaldıran şübhələrdən indi əsər-əlamət qalmamışdı. Daha doğrusu, belə şübhəli üçün heç bir əsas olmadığını öz-özlüyümdə yəqin eləyəndən sonra bu qərara gəlmişdim ki, Gültəkinin həyatına qətiyyən qarışmayım. Əvvəl-axır hər şey aydınlaşacaq.

Hərbi xidmətə getmək vaxtımız çatanda, bildiyiniz kimi, məni gözlərimin zəifliyinə görə mükəlləfiyyətdən azad etdilər, Fəriz isə ordu hissələrindən birinə düşdü və biz, bir daha onunla görüşə bilmədik.

* * *

Yollar! Yollar! Bir-birinə dolaşan, bir-birilə çarpazlaşan, uzaq kəndləri, şəhərləri, uzaq vilayətləri, ölkələri bir-birilə bağlayan, adamları bir-birilə yaxınlaşdıran və uzaqlaşdıran yollar! Mən vaqonun pəncərəsindən yollara tamaşa etməyi çox xoşlayıram! Qatar sürətlə irəlilədikcə yolların da arxaya qaçışı dəyişir, gah yavaşlayır, gah da ucu-bucağı görünməyən bütöv bir şərid kimi uzandıqca uzanır, ilanvari qıvrılır. Yalnız dayanacaqlarda, böyük və kiçik stansiyalarda elə bil onlar da dayanıb dincini alır, sonra yenə

hərəkətə gəlirlər. Mən gözlərimi bayırdan ayırmıram. Bu mənim səfərdə (kupədə başqa adam olmayanda) yeganə məşğuliyyətim və təsəllimdir. Hərəkət zamanı kitab, yaxud qəzet oxumuram, daha düzünü desəm, oxuya bilmirəm: qatar silkələndikcə sətirlər onsuz da zəif görən gözlərimin qarşısında o yan-bu yana qaçır. Başım gicəllənir, gicgahlarımdan ağrı tutur..

Günortadan keçmişdi. Naharımı eləyəndən sonra Mülayim xalanın çayını gözləyirdim. Bakıdan ayrıldığı müddət ərzində bu qadına ürəyimdə elə mehriban bir duyğu yaranmışdı ki, onunla birlikdə işləyən Anyuta adlı xidmətçi kupeyə gələndə Mülayim xalanın kefini xəbər almamış olurdum. Çayı bu dəfə də Anyuta gətirdi.

- Tyotyta Mila yatıb, — deyə stəkanı mizin üstünə qoydu və təbəssümlə əlavə etdi: - Möhkəm tapşırıb ki, sizə əmiri çay verim.

Mən zarafatla soruşdum:

- Mülayim xala tapşırmasaydı, əmiri çay verməyəcəkdiniz?

Qadın çiyinlərini çəkdi:

- Elə də şey olar? - dedi. - Bizim vaqonumuz sənişinlərə xidmət etməkdə birinci yeri tutub. Ancaq, hər necə olsa, tyotyə Milanın sözü bizim hamımız üçün qanundur. Dedi - qurtardı. Onun bir sözünü iki eləmək olmaz...

Qatarın hansı bir stansiyaya işə yaxınlaşdığını xəbər verən fit səsləri eşidildi. Qadın tez kupedən getdi. Mən də pencəyimi çiyinimə salıb bayıra çıxdım, pəncərə qarşısında dayandım. Balaca bir stansiya idi. Qatar burada çox dayanmadı. Stansiyadan təzəcə uzaqlaşmışdıq ki, Mülayim xalanın səsini eşitdim:

- Hazırlaş, qardaşoğlu! - dedi. - Xarkova yaxınlaşırıq.

- Mən çoxdan hazırım, Mülayim xala!

- Hə, görürəm. Yükün çoxdur, nasılşik çağırım?

- Yox, zəhmət çəkmə. Bircə yüngül çamadanım var.....

- A...

“İndi mən çayın pulunu buna necə verim? -, fikrə getdim. - Necə verim ki, razı qalsın?” Yolda ona onluq göstərən alverçinin başına Mülayim xalanın gətirdiyi oyun yadıma düşdü. Bir tərəfdən də, sözünün mənə dediyi sözləri xatırladım: “Çay pulu da ki, düşəndə baxır öz əlinin bərəkətinə...” öz-özümə: “hərçi-badabad!” deyib əlimi cibimə atdım və kağız pulu Mülayim xalaya uzatdım:

- Bu da çay pulu, Mülayim xala! - dedim və ona danışmağa imkan vermədim. - Çox sağ ol, mən səndən razıyam, sənə çox minnətdaram...

Mülayim xala elə bil mənim dediklərimi eşitmədi, pulu dinməzcə pencəyinin cibinə qoydu:

- Payın artıq olsun, qardaşoğlu! - dedi. - salamat ev-eşiyinə qayıdasan. Qardaşının qəbrini ziyarət eləyəndə mənim də adımdan ona rəhmət oxu...

- Baş üstə, Mülayim xala! - deyə mütəəssir halda cavab verdim.

Mülayim xala bərkdən burnunu çəkib, kupedən uzaqlaşdı. Mən çamadanı götürüb, paltomu qolumun üstünə saldım və çıxacağa sarı yönəldim. Qatar yavaşca dayanırdı. Mülayim xala qapı ağzında durub, əlin, sarı bayrağı irəli uzatmışdı. Mən, teleqram vurduğuma baxmayaraq, həyəcanla vağzaldakı izdihamı gözdən keçirirdim. Mülayim xala da deyəsən mənim həyəcanımı hiss etdi.

- Qorxma, qardaşoğlu! - dedi. - özləri səni axtarıb tapacaqlar.

Qatar dayandı. Mülayim xala və Anyuta ilə vidalaşmış perrona düşdüm, çamadanı yerə qoyub, o tərəf – bu tərəfə baxmağa başladım. Mülayim xala da vaqona minən sərnişinlərin biletlərini yoxlaya-yoxlaya nigaranlıqla ətrafa göz gəzdirirdi. Əynində cırıqlı pencək, ayaqlarında uzunboğaz çəkmə olan, ortaboylu qalın çal bığları diqqəti cəlb edən, başına qulaqlı papaq qoymuş bir kişi Mülayim xalaya yaxınlaşdı, onun yanında bir neçə boynu qalstuklu oğlan və qız vardı. Kişi, Mülayim xaladan nə isə soruşdu. Bu zaman artıq qatar yerindən tərpənirdi. Mülayim xala pilləkənə qalxıb, sevinclə əlini mənə sarı uzatdı, nə isə qışqırdı. Mən gurultudan heç bir şey eşitmədim. Bığlı kişi, arxasınca da uşaqlar mənə tərəf qaçdılar. Mən də onların qabağına

ketdim. Bıǵlı kiři əlimi möhkəm-möhkəm sıxıb:

- Xoş gəlmisiniz, xoş gəlmisiniz, - deyə tez-tez təkrar etdi.

Uşaqlar da bir-bir yaxınlaşıb mənimlə görüşdülər. Bu anda, nədənsə, üzümü qatar gedən tərəfə çevirdim. Mülayim xalanın hələ də pilləkəndə dayanıb mən əl elədiyini görüncə yaylıǵımı yelləməyə başladım. Ətrafımdakılar da mənə qoşuldular. Qatar gözdən itəndə ürəyimdə bir qəriblik duydum. Bıǵlı kiři bunu hiss etdiyindən tez çamadanı məndən aldı və:

- Buyurun gedək, maşın gözləyir, - deyə qabaǵa düşdü.

Vaǵzal meydanında bizi balaca bir avtobus gözləyirdi. Oturduq. Maşın yola düşdü. Yalnız bu zaman öz yeni tanışlarımı diqqətlə gözdən keçirə bildim. İlk dəqiqələrdə mənə çox da yaşlı görünməyən bıǵlı kiři indi elə bil

dəyişib, başqa adam olmuşdu. Üzü qırış-qırış idi. Papağını başından götürüb saçların qaydaya salmaq istəyəndə seyrək və ağ gümüşi tellər dərin qırışlarla doğranmış geniş alnına səpələnmişdi. O, mənimlə üzbəüz əyləşmişdi. Maşın tərپənəndə:

- Starçenko Sergey vasilyeviç, - deyə tanışlıq verdi.

Mən, hələ məktubdan onu tanıdığımı bildirən bir hərəkətlə başımı tərپədib, qocanın iri, taxta quru əlini sıxdım.

- Məlik Savadbəyli, - dedim.

Qoca üzünü uşaqlara çevirib:

- Bunlar da bizimkilərdir. Nəvəm - sizə məkt Yazan qız - Valya, onun məktəb yoldaşları...

Mən gülümsündüm. Babasının yanında əyləşən Valyaya, iri mavi gözlərini geniş açıb, mənə elə diqqətlə baxırdı ki, doğrusu bir az özümü itirən kimi oldum.

- Valya, - dedim, - nə üçün mənə belə baxırsan?

Qız, sarı, yoğun hörüklərinin ucunu əlində oynadıb cavab vermədi, qızarıb başını aşağı saldı. Uşaqlar gülüşdülər. Qoca əlini bığlarına çəkib:

- Günah məndədir, - dedi, - sizi onlara lap qardaşınız kimi təsvir eləmişdim: hündür, enlikürək qarabuğdayı, çatmaqaş, qara bığlı...

Mən də özümü saxlaya bilməyib güldüm:

- Məni görəndə Yəqin ki, məyus olmusunuz.

- Boynuma alım ki, bir az... heç qardaşınıza oxşamırsınız.

Qocanın bu sözündən sonra aralığı sükut bürüdü. Bir müddət heç birimiz danışmadıq. Maşın şəhərdən çıxıb, Ukrayna təbiətinə məxsus mülayim və sakit yollardan keçirdi. Qosa birdən üzünü uşaqlara tutub:

- Nə olub, səsiniz çıxmır? - dedi. - Oxuyun.

Valya, babasının bu sözlərini gözləyirmiş kimi oxumağa başladı. Uşaqlar da ona qoşuldular. Çox keçmədi ki, qocanın yoğun səsi mahnıya yeni bir ahəng verdi. Maşın şumlanıb daraqlanmış çöllərin ortasından keçdikdə, gah seyrək, gah da sıx-sıx dayanıb göylərə baş çəkən qovaqların yanından ötdükcə elə bil təbiətdə uşaqlarla birlikdə oxuyurdu. Mən mahnının sözlərini başa düşmürdüm sə də, onda ürəyimə yatan həzin bir məlahət duyurdum. Elə bil yüzlərlə, minlərlə adam bir-birinə qoşulub, kiminsə beşiyi başında lay-lay oxuyurdu. Nədənsə bu dəqiqələrdə Bakı, öz uşaqlıq illərim, ən nəhayət anamın laylası yadıma düşdü. Ürəyim rıqqətə gəldi. Həyəcanımı maşındakılar hiss etməsinlər deyə, üzümü az qala pəncərənin şüşəsinə söykədim. Sergey Vasilyeviç mənə tərəf əyilib:

- Çox diqqətlə baxırsınız, - dedi.

- Bəli, gözəl yerlərdir.

- Bunlar hamısı bizim kolxozun əkin sahələridir, bu meşələri də müharibədən sonra öz əlimizlə əkmişik, - deyə qoca qürur qarışıq bir fərəhlə mənə məlumat verdi. - Dinclik yaxşı şeydir. Yaşa, qur, yarat, özün də bir xeyir gör, nəvə-nəticələrin də. Bundan gözəl nə ola bilər?!

Uşaqlar bizim söhbətə başladığımızı görüb yavaş-yavaş səslərini kəsdilər. Qoca onlara acıqlandı.

- Niyə susdunuz? Oxuyun. Ancaq bir az yavaşdan.

Qoca kolxozun işlərindən danışır, müharibə günlərini xatırlayırdı. Çox keçmədən maşın hündür bir təpəyə qalxdı və mənim gözlərim qarşısında bir gözəl bir qəsəbənin mənzərəsi açıldı... Qoca, aydın hiss olunan bir sevincə:

- Bu da bizim kəndimiz! - dedi.

Avtobus, tərəni enib qəsəbəyə yaxınlaşanda, yolayrıcında bir dəstə adamın durduğunu gördüm. Çoxunun qucağında çiçək dəstələri vardı. Mən, doğrusu, bel qarşılanacağımı gözləmirdim, dönüb qocaya baxdım. Starçenko əlini bir neçə dəfə dizimə vurub:

Biz əziz qonaqlarımızı həmişə belə qarşılayırıq, - dedi. - Teleqramınızı alan gündən hazırlaşblar. Qadağan eləyə bilməzdim. Mən bu dəqiqələrdə teleqram vurmağıma peşman oldum və öz-özümü möhkəm söydüm. Avtobus dayanar-dayanmaz maşındakılar yerə tökülüşdülər. Mən, “qəhrəmanın qardaşı, qəhrəmanın qardaşı” sözlərini aydın eşitdim. Qoca, mənim ardımca maşından düşərkən:

- Burda hamı onu qəhrəman adı ilə tanıyır,
- dedi, - əsl adını sizdən öyrənəcəyik.

Milli paltar geymiş qızlardan biri, duz-çörəkli qabağıma çıxdı:

- Xoş gəlmisiniz, - deyə mehribancasına gülümsündü.

Mən çörəyi aldım, öpdüm, ondan bir parça qoparıb duza batırdım və yedim. Bunu çox ehtiyatla etdim. Eşitmişdim ki, adətə görə, duzu dağıtmaq böyük günah hesab olunur.

- Çox sağ olun, - dedim, - salamlarımı, ən yaxşı arzularımı qəbul eləyin.

Yanımda dayanmış Starçenko, naxışlı məhraba ilə birlikdə çörəyi məndən alıb, kimə isə verdi və:

- Buyurun, - deyə qəsəbənin içərisinə uzanan enli yolu mənə göstərdi, sonra arxaya çevrilib tapşırıq verməyə başladı: - Sabah səhər saat onda...

Mən səs-küydən söhbətin dalını eşitmədim. Dəstəməz yavaş-yavaş irəliləyirdi. Yolun hər iki tərəfində səliqə ilə tikilmiş evlər, onların

qarşısındakı balaca həyətyanı bağlar, budaqlardan hörülmüş çəpərlər kino lenti kimi gözlərimin qarşısından keçirdi. Yanımızdan arabir o yan-bu yana maşınlar, arabalar ötürdü. Çəpərlərin arxasında, evlərin qabağında da yanmış qadınlar, kişilər və uşaqlar bizə baxırdılar. Mən tez-tez yenə də “qəhrəmanın qardaşı gəlib” sözlərini eşidirdim. Doğrusu, təntənə ilə qarşılanmağım məni nə qədər sıxsa da, mənə qəhrəmanın-Farizin qardaşı kimi bu cür hörmət göstərildiyinə görə bir az təsəlli tapırdım. Öz-özlüyümdə bütün bu görüş mərasiminin sevincini də, fərəhini də ona, ancaq Farizə aid edirdim. Doğrudan da belə idi. Fariz qəsəbədə, bəlkə də ətraf rayonda belə şöhrət qazanması, belə təntənə ilə yad edilməsi məndə elə bir iftixar hissi oyatmışdı ki, sözlə deməyə çətinlik çəkirəm...

Bir qədər gedəndən sonra öz səliqəli görkəmi ilə başqa evlərdən seçilməyən bir evin qarşısında durduq.

- Bura mənim evimdir, - deyə qoca balaca qapını açdı, - mehmanxanamız hələlik hazır deyil. Xahiş eləyirəm buyurasınız. - O mənim nə isə deməyə hazırlaşdığımı hiss eləyib, sözünü bitirməyə tələsdi:- Qəhrəmanın qəbri burdan təxminən beş kilometr uzaqda, köhnə kəndin yaxınlığındadır. Yol gəlmisiniz, bu gün dincəlin. Sabah səhər hamımız ora gedəcəyik. Buyurun.

Mən Valyanın və ev sahibəsinin müşayiətilə keçdim. Qoca isə küçədə adamların yanında qaldı. Balaca artırmaya qalxıb, dəhlizə girdik. Valya qabağa düşüb məni sər-səhmanlı, işıqlı bir otağa gətirdi.

...Axşam Yeməyindən sonra qoca, qucağında bir bağlama, yanıma gəldi. Bağlamanı stolun üstünə qoyub səliqə ilə açmağa başladı. Mən

ürək döyüntüsü ilə onun əllərinin hərəkətini izləyirdim. Eynəyimi səliqə ilə təzədən taxdım. Bağlama açılan kimi üst-üstə qalanmış kağızların, dəftərlərin, bloknotların üzərində Farizin xətti ilə yazılmış bir kağız parçası dərhal diqqətimi cəlb etdi. Əlim əsə-əsə götürüb oxudum. Rusca, tələsik halda yazılmışdı: “Bu sənədləri adamdan xahiş edirəm ki, onları aşağıdakı ünvanə göndərsin”. Fariz, ünvanımızı, mənim adımlı və familiyamı daha aydın, daha iri hərflərlə yazmışdı. Bəli, bu oyun xətti idi. Mən onu milyon xəttin arasından bir anda seçib ayıra bilərdim. Başımı qaldırıb qocaya baxdım. Qoca, ona vermək istədiyim sualı gözlərimdən oxudu və dedi:

- Əhvalat uzundur. Sonra danışaram. hələlik onu deyə bilərəm ki, bu kağızları iki ay bundan əvvəl, bax, o meşənin yaxınlığında, təcrübə sahəsi üçün yer seçib ayıranda

tapmışıq. Qardaşını əsir tutub, bizim köhnə evimizin zirzəmisinə salmışdılar. Bir gün onun yaralarını sarıyanda qardaşın fürsət tapıb qulağıma pıçıldadı: “Meşənin qırağını axtarın... Orda mənim kağızlarım var... gizlətməmişəm... Axtarın...” Mən ancaq bu sözləri eşidə bildim. Faşistlər kəndimizdən qovulandan sonra kağızları axtarmağa başladıq. Heç bir şey tapa bilmədik. Görünür, qardaşın ya kağızları gizlətdiyi yeri dürüst müəyyənləşdirə bilməmiş, ya da əzabdan, işgəncədən elə hala düşmüşdü ki, nə danışdığını heç özü də bilmirdi. Xülasə, ümidimizi kağızlardan üzduk. Xoşbəxtlikdən, gec də olsa tapdıq. Təəssüf ki, sizin dilinizi bilmirik, Yoxsa özümüz oxuyardıq, sizə lap ətraflı məktub yazardıq...

- Yaxşı, necə olub ki, bu kağızlar belə salamat qalıb? - deyə soruşdum.

Qoca dinməzəcə otaqdan çıxdı və iki dəqiqə keçməmiş əlində dəmir bir yeşiklə qayıtdı.

- Kağızların hamısı bu yeşiyin içində idi. Bu eşikdə adətən topçular mərmə saxlayırlar. Möhkəm bağlananda nə su keçə bilir, nə də rütubət. Qardaşın kağızları pləş-çadıra bürüyüb, yeşiyə qoymuşdu,-Qoca bir qədər susdu. Sonra, dedi:-Yaxşı, mən gedim idarəyə. Təəccüb eləməyin. Gecə də, gündüz də işdən başımız ayılmır. Bir də iş olmayanda darıxıram. Bir şey lazım olsa Valyanı səsəlyin, utanmayın. Elə bilin ki, öz doğma evinizdəsiniz. hələlik.

Qoca getdi...

Mən kağızları qabağıma çəkdim.

İKİNCİ KİTAB

FARİZİN GÜNDƏLİYİ

Mən, Farizin əli ilə Yazılmış kağızlara, bloknot varaqlarına, şagird dəftərlərinə, afişa və kardon parçalarına (bunların arasında yad bir məktub da vardı) qəribə bir həyəcanla baxırdım. Haradan və necə oxumağa başlamaq lazım gəldiyini heç cür müəyyənləşdirə bilmirdim. Əslinə qalsa, bunları “Gündəlik” yox, “yazı” adlandırmaq daha düzgün olardı: “Farizin yazıları”. Çünki ilk tanışlıq məndə belə bir qənaət yatdı ki, Fariz öz qeydlərini, xatirələrini, təəssüratlarını bu kağızlara hər gün, müntəzəm surətdə deyil, vaxtaşırı, bəzən uzun, bəzən də qısa fasilələrlə yazmışdır. Bir çox yerlərdə heç tarix də yox idi. Hadisələrin harada və nə zaman cərəyan etdiyini yəqin ki, yazıların özündən öyrənəcəkdim.

Zənnimdə yanılmadım. Müharibəyə qədərki dinc ordu həyatı şagird dəftərlərində tələsmədən, səliqə ilə yazılmışdı. Sonrakı illərə aid kağızlar isə həm yazılışı, həm də görkəmi ilə əvvəlkilərdən fərqlənirdi. Bu yazılarda mənim üçün fəvqəladə qeydlər yox idi, lakin qardaşımın xatirələrində gözlənilməz, sarsıdıcı etiraflara da rast gəlirdim. Yadımdadır ki, balaca Farizin çəkdiyi şəkillər arasından Gültəkinin portreti itmişdi. Biz onu çox axtarmışdıq. Ancaq tapa bilməyib, şəkildən birdəfəlik əlimizi üzmüşdük. İndi, budur, bir qədər solmuş və əvvəlki təravətini itirmiş, amma oxşarlığını eynilə saxlamış şəkil qarşımda idi. Şəkli, qeyri-iradi, o yan-bu yana çevirəndə onun arxa tərəfində Farizin xəttini gördüm: “Gültəkin... Gültəkin... Sən mənim üçün həm varsan, həm də yox. Sən məni həm xoşbəxt eləmişən, həm də bədbəxt...” Əlbəttə, bu sözlərin mənasını dərhal və hərtərəfli başa

düşmək çətin idi. Lakin, dumanlı da olsa, mən, Farizin bunları nə üçün yazdığını və yazarkən nələr düşündüyünü, nələri xatırladığını təsəvvürümə gətirə bilirdim. Buna baxmayaraq, Gültəkinin şəklinin bu kağızların arasından tapılması mənə elə təsir bağışladı ki, bir anlığa harada olduğumu, bura nə məqsədlə gəldiyimi belə untdum.

Xülasə, Farizin “Gündəliyini” oxumağa başladım. İndi siz də onlarla tanış olacaqsınız. Mən bu yazıları demək olar ki, eynilə sizə təqdim edirəm. Onların üzərində apardığım “əməliyyat” - düzgün qurulmayan cümlələri, ifadələri düzəltməkdən, yerində işlənməyən sözlərə əl gəzdirməkdən, mühakimələri, təsvirləri ağırlaşdıran təkrarları ixtisara salmaqdan ibarət olmuşdur.

* * *

...Heç ağılıma gəlməzdi ki, mən gündəlik yazı bilərəm. Belə şeylərə əvvəldən hövsələm olmayıb. Ancaq indi yazıram. Bunun da iki səbəbi var. Birincisi odur ki, evdən ayrıldıqdan sonra üzümü yaman tək hiss eləyirəm. Düzdür, Bakıdan çıxdığım iki həftə ərzində özümə xeyli yoldaş tapmışam. Amma ordu həyatı elədir ki, bu gün burdasan, sabah başqa yerdə, bu gün bu hissədəsən, sabah başqa hissədə. Bir də görürsən ki, təzəcə tanış olduğun adamlardan ayrılıb, özgə bir yerə düşürsən. Məsələn, Ukraniyanın cənubundakı N. şəhərinə təyin olunduğum yerə) gəlib yerbəyer olandan sonra bölük komandiri məni öz yanına çağırırdı. Dedi ki, eşitmişəm memar olmaq istəyirsən? Dedim bəli, istəyirəm, bu mənim ən böyük arzumdur. Komandir daha bir söz soruşmadı. İki gündən sonra məni istehkamçılar tağıma göndərdilər. İndi,

budur kazarmada, qırmızı guşədə oturub gündəlik yazıram, fikirləşirəm ki, eynəkli professor burda olsaydı, mənə kömək eləyərdi. Nə isə, madam ki, başlamışam, gərək davam elətdirəm. Sağlıq olsun, ordudan qayıdanda nöqtəni qoyaram.

Bu, Gündəlik yazmağımın birinci səbəbi.

İkinci səbəb də Gültəkindir. Əslinə qalsa, əsas səbəb elə budur. Yola düşməmişdən iki gün qabaq, o mənə bir yığın şagird dəftəri verdi, “bunlara gündəliyini yazarsan, qayıdandan sonra bir yerdə oxuyarıq” dedi. Soruşdum ki: “Sən də yazaçaqsan?” Gültəkin üzümə bir təhər baxdı. Deyəsən sualımdan incidi. Sonra belə savab verdi: “Mən nə yaza bilərəm? hər şeyi özün bilirsən. Yazsaydım da, bütün gündəliyimdə ancaq bircə cümlə olardı: gözləyirəm”. Bizim o güncü söhbətimiz bununla da qurtardı. Ürəyim bütün günü açılmadı. Özümə yer tapa bilmirdim. Xədicə

xalanın da bir-iki dəfə mənə şübhə ilə baxdığını gördüm. Bu, birinci dəfə deyildi. Əvvəllər də bir neçə dəfə duymuşdum ki, Xədicə ana (mən ona həm “xala” deyirəm, həm də “ana”) nədənsə mənə tez-tez göz yetirir, elə bil nəsə demək istəyir, ancaq cəsarət eləmir, ya da ürəyimi incidəcəyindən qorxur. Yavaş-yavaş mənə aydın oldu ki, mənim Gültəkinə münasibətim ananın ürəyinə xal salmışdır. Mən, görüş axşamlarından birində bunu Gültəkinə deyəndə o, qızardı və başını tərپəttdi.

Soruşdum:

- Aranızda söhbət olub?
- Yox.
- Bəs Məlik necə? O da bir şey bilir?
- Yox. - Gültəkin nə üçünsə gülümsünüb yazıq-yazıq üzümə baxdı. - Qadınlar belə məsələləri başa düşdükdə çox həssas olurlar.

Bir də, qoy bu səni qorxutmasın. Əvvəl-axır
ürəyimi ona açacağam. Ancaq...

Gültəkin sözünü qurtara bilmədi. Başını
çiynimə qoyub yanıqlı-yanıqlı dedi:

- Bu nə bələdir biz düşmüşük, Fariz?! Nə
üçün elə oldu? Necə oldu ki, biz bir-birimizə
rast gəldik, bir-birimizə məhəbbət yetirdik?!
Axı, mən məhəbbəti başqa cür başa düşürdüm.
Elə bilirdim ki, sevdiyim ilk gündən dünyanın
ən xoşbəxt adamı olacağam, zərrə qədər də
dərdim, fikrim olmayacaq. Kaş sənə başqa
Yerdə rast gələydim - küçədə, bazarda,
tramvayda, teatrda... Necə ki, özgələri
bir-birlərinə rast gəlib sevişirlər, dilbir, sözbir
olurlar, elçi göndərirlər, toyları olur, həyat
qururlar... Bilirəm, indi başlayacaqsan mənə
təsəlli verməyə, məni sakit eləməyə. Nigar da
hər dəfə belə eləyir...

Sən demə, əhvalatı Nikar bilirmiş!

- Bəs nə üçün bu vaxtaca məndən gizlətmisən?

Gültəkin ağzından söz qaçırmışdı. Daha gizlətməyin mənası yox idi. Hər şeyi yerli-yerində danışıdı, bir axşam kinodan evə qayıdanda Gültəkin Nigara dərđini necə açıb, əvvəlcə ondan necə and alıb ki, heç kəsə bir söz deməsin, Nigar necə təəccüblənib, sonra rəfiqəsinə necə təsəlli verməyə başlayıb... Xülasə Gültəkin hamısını danışıdı. Bir xeyli susduq. Axırda Gültəkin dedi:

- Bilirəm nəyin fikrini çəkirsən? Narahat olma, Nigar ağzıbütöv qızıdır. O da sənə bacın.

Bilmirəm necə oldusa dedim:

- Yox, daha mən bacı istəmirəm.

İkimiz də birdən güldük. Elə həmin dəqiqədə sanki ürəyim yerindən qopub düşdü: axı, Nigarla Məlik tez-tez görüşə çıxırdılar. Deyəsən bu axşam da görüşləri vardı. Nigar

başqaları üçün bəlkə də “ağzıbütöv” qız idi. Amma Məlik ondan bir şey öyrənmək fikrinə düşsə, qız yəqin ki, hamısını danışacaq. Ondan sonra mən gərək a evdən çıxıb gedəm, ya da özüm hər şeyi danışıb, məsələni birdəfəlik həll eləyəm. Fikrimi Gültəkinə açdım. O, əlini yellədi:

- Nə danışırısan? Nigarı öldürsələr də, Məlikə bu barədə heç bir söz deməz.

O axşam mən doğrudan da inandım ki, Məlik heç bir şey bilmir. Ancaq elə o axşam başqa şeyin şahidi oldum. Kaş olmayaydım! Gültəkin yubanmışdı. Günahkar da mən idim. Onu çox saxlamışdım. Yəni heç özüm də bilməmişdim ki, vaxt necə keçib. Mən içəri girəndə Məlik bacısının üstünə qışqırırdı: “hardaydın? Yalan deyirsən, Yoldaşlarınla kinoya getməmişən!..” Sonra baş verən hadisə ömrümün axırınacan yadımdan çıxmayacaq. Məlik əlini havada yellədi. Sillənin səsini

eşitmədim. Gültəkin əllərilə üzünü örtüb çarpayıya yıxılında gözlərimdən tüstü çıxdı. Gərək ki, Məlikə yaxınlaşıb nəsə dedim. Elə bu vaxt ikinci sillə mənə dəydi: “Sən kimsən ki, bu evdə hökmranlıq eləYirsən?!” Doğrusu, mən çox qorxdum. Qorxdum ki, bunların dalınca Məlikdən başqa sözlər eşidəm: “hardan gəlmisən - ora da qayıt, yetimxanaya!” Düzdür. Ləlik bunu demədi, amma elə eşitdiklərim də kifayətədi. Balaca otağa keçib çamadanımı yığışdırmağa başladım. Heç özüm də bilmirdim neyləyirdim. Mənim bu evdən gedəsi halım yox idi, Gültəkindən ayrılması halım yox idi. Yaxşı ki, Məlik özü dadıma çatdı. Gəlib üzr istədi, qaldım...

Görəsən mən bunları nə üçün yazıram? Gültəkin üçün? O ki, hər şeyi mən yazmamış da bilir. Başımı qalldırıb qırmızı guşənin pəncərəsindən bayıra baxıram. Şəhəri qaranlıq

bürüyüb. hamı dərin yuxudadır. Həyatın uzaq bir küncündə, tənha fənərin işığında əli tufəngli əsgər gəzişir. İki gecə bundan əvvəl mən də həmin yerdə idim. Bir də bir həftədən sonra mənə növbə çatacaq. Gecələr keşikdə dayanmaq nədənsə xoşuma gəlib. İki saat, bəzən də dörd saat tək-tənha qalırsan. Nələr, nələr haqqında fikirləşmirsən! Bütün həyatın, bütün ömrün gözlərinin qabağından gəlib keçir. Fikirlər səni yoranda zümzümə ilə oxumağa başlayırsan, ya da yavaşsa fit çalırısan. Elə ki, ancaq özün eşidəsən. Belə hallarda ən çox sevdiyim mahnını “Küçələrə su səpmişəm” mahnısını oxumağa başlayıram. Səbəbini deyə bilmərəm, amma bu mahnı yaman xoşuma gəlir, ürəyimdə özünə möhkəm yer eləyib. Oxuyanda həm yüngülləşirəm, həm də qüssələnirəm. Yaxşı da sözləri var:

Güçələrə su səpmişəm,
Yar gələndə toz olmasın
Elə gəlsin, elə getsin -
Aralıqda söz olmasın.

Oxuyuram, oxuya-oxuya da fikirləşirəm: məhəbbət sarıdan ömrümüzün küçələri hələ ki, tozdur, daşdır. Bunları bizim üçün heç kəs təmizləməyəcək, heç kəs yığışdırmayacaq. Bunu gərək özümüz eləyək. Gültəkin, bir də mən. Ancaq necə? Mən bundan sonrakı həyatımı onsuz fikrimə gətirə bilmirəm. Elə bu barədə fikirləşəndə əhd-peyman elədiyimiz son gecə yadıma düşür: ordudan qayıdan kimi, lap birinci gün ikimiz də hər şeyi açıb deyəcəyik: sevirik bir-birimizi, vəssalam!

Bəli, saatlarla o tərəf-bu tərəfə gedə-gedə fikirləşirsən, fikirləşirsən, heç bilmirsən vaxt neyə keçib. Kazarma tərəfdən addım səsləri eşidilir. Azacıq sonra çiyini tütəngli üç nəfərin

sənə sarı gəldiyini görürsən. Qabaqdakı adam
- keşikçiləri dəyişməyə cavabdeh olan
komandır, daldakılar da öz yoldaşlarını
dəyişməyə gedən əsgərlərdir. Mən bunu
bilə-bilə nizamnaməyə görə, tufəngi
çiynimdən aşırıb bərkdən çıxırıram:

- Dayan! Gələn kimdir?

Komandirin tanış səsini eşidirəm:

- Keşik komandiri!

- Komandır yanıma, o birilər öz yerində
qalsın!

Komandır Yaxınlaşır:

- Sakitlikdir?

- Sakitlikdir!

Keşikçilər yaxınlaşırlar. Mən növbəni
verib, yoldaşlarımla yerini tuturam, sonra qalın
iki növbəni dəyişməyə gedirik.

Mən gözlərimi həyətdən çəkmirəm. Keşikçi
gəzişməkdə davam edir. Yəqin ki, onun da öz
fikirləri var, öz xəyalları var. Kim bilir, bəlkə

o da mənim kimi birisinin həsrətindədir, ya da, əksinə, məhəbbət, sevgi sorağındadır, bəxti hələ bundan sonra açılacaq?

Belə vaxtlarda, tək qalanda, öz köhnə adım – Qərib adı yadıma düşür. Ürəyim sıxılır. Körpəliyimdən iki yaşına kimi yetimxanada qaldığım günlər bir-bir gözümün qabağından keçir. Yadımdadır ki, aqlım kəsəndən həmişə ata-ana həsrətində olmuşam. Bəzən gecələr üzümü yasdığa sıxıb ağlamışam. Çox istəmişəm, çox çalışmışam ki, ata-anam haqqında həqiqəti öyrənim. Onların heç biri yadıma əlmir. Amma qəribədir ki anamı bir neçə dəfə yuxuda görmüşəm. Görmüşəm ki beşiyimi tərpedir, sonra birdən ayağa qalxıb məni Yernmdən götürür, atıb-tutmağa başlayır. Elə qüvvə ilə atır ki, lap göyün yeddi qatına çıxıram. Gülürəm anam da gülür. Birdən aşağı düşəndə özümü anamın qucağında görmürəm. İndi məni atıb-tutan

ifritədir. Xədicə ananın bizə danışdığı nağıllardakı ifritə. Baxanda canıma lərzə düşür: gözlərinin hərəsi tabaq boyda, qulaqları palaz kimi, əlləri təndir kösöyü. Amma səsi... Lap anamın səsi. Qorxuram. Ağlayıram. Çığırmağa başlayıram: “Ana! Ana!”

Mən bu yuxunu tez-tez görürdüm. Ona elə öyrəşmişdim ki, gecələrim yuxusuz keçəndə darıxırdım, guya bir şeyim çatışmırdı. Hətta ifritə də yuxuda mənə daha əvvəlki kimi qorxulu görünmürdü. Fikirləşirdim: “Qoy ifritə olsun! Nə olar? Mən ki, ona ana deyirəm. Anaların hamısı göyçək olmaz ki...”

Yetimxanada cürbəcür səbəblərə görə ata-anasız almış uşaqlarla yanaşı həyətlərdən, küçələrdən, dalanlardan tapılmış uşaqlar da vardı. Kim bilir, bəlkə də mən belələrimdendim? Atam da sağdır, anam da, ancaq nə üçünsə məndən üz döndəriblər? Amma mən buna inanmırdım. İnana

bilmirdim. Öz-özümə deyirdim ki, ola bilməz, vəhşi heyvan da belə işi görməz, o ki, insan ola! Yəqin elə buna görə də, təsadüfən tapılıb yetimxanaya gətirilmiş uşaqlara mənim yazığım gəlirdi. Onlardan bir neçəsi ilə yaxından yoldaşlıq eləyirdim. Məlikgilə gəldiyim günü fikirləşəndə həmişə öz-özümdən soruşuram: görəsən yaxşı iş görmüşəm, ya pis? Necə oldu ki, öz razılığım ilə yetimxanadan, yoldaşlarımdan, müəllimlərimdən ayrıldım? Axı, ora mənə doğma ev kimi idi. İlk dəfə işin, zəhmətin dadını orda bilmişdim. Görünür belə olacaqmış! Belə lazım imiş! Hərənin həyatda bir qisməti, bir yolu var. Gərək mən bu evə gələydim. Fariz olaydım. Məlikə qardaş, Gültəkinə bası deyəydim, Xədicə xalanı da ana çağırıydım! Gərək ilk baxışdan Gültəkin xoşuma gələydi! Bu, doğrudanmı məhəbbət idi, yoxsa Gültəkin şirin danışığı, cingiltili

gülüşü, təmiz səsi ilə məni özünə bağlamışdı? Əvvəllər özüm də başa düşmürdüm. Ancaq illər keçdikcə, Gültəkin böyükdükcə, daha da gözəlləşdikcə mənə aydın oldu ürəyimdə oyanan hisslər nəhaq deyilmiş. Onun iri gözləri, ağ çiyinlərinə səpələnən ipək saçları, həmişə alışıb-yanan qırmızı yanaqları, aypara qaşları, hər şeydən artıq xoşuma gələn şirin, saf təbəssümü məni əsir eləmişdi. Eynəkli professor indi burda olsaydı yəqin ki, məni lağa qoyardı: “Sən şair imişsən ki, xəbərimiz yox!” yox. Məlik, şair deyiləm, heyf şair deyiləm. Olsaydım, Gültəkin haqqında, bizim gizli məhəbbətimiz haqqında uzun bir şer yazardım. Yazardım ki, Gültəkin, əzizim, sən mənim hissimə, xəyalıma hakim olmusan. Bir günüm, bir saatım, bir dəqiqəm belə sənsiz keçmir. Yadındadır, bir gün dördümüz - Məlik, Nigar, sən, bir də mən - gəzintidən qayıdanda Məlik, Əli Bayramov klubunun

yanında ayaq saxlayıb dedi: “Uşaqlar, siz yavaş-yavaş gedin, mən Nigarı ötürüb qayıdırəm” . Məsələ aydın idi. Doğrusunu desəm, bizə də elə bu lazım idi. Dinməzəcə ayrıldıq. Vaxtı uzatmaq üçün yolumuzu dəyişdik. Üzüyuxarı, Sovet küçəsinə tərəf qalxdıq. Danışmırdıq. Hər şey susmuşdu. Bizimlə birlikdə küçələr də, evlər də. Qaranlıq döngələrdən keçirdik. Küçələr elə xəlvət ki, guya şəhərdə bizdən başqa heç kəs yox idi. Ürəyi çırpınırdı. Hiss eləyirdim ki, indi aramızda nə mühüm bir söhbət olacaq, ürəklərimizin sirrini bir-birinə açacağıq. Birdən soruşdum:

- Gültəkin, qorxmursan ki?

Sən, üzünə dağılan saçlarının arasından mənə baxdın. Elə bildim ki, sualıma güləcəksən. Ancaq güldün.

- Sən mənim yanımda olanda mən heç bir şey qorxmuram, - dedin.

Bu “qorxmuram” sözü mənim axırıncı tərəddüdü də əlimdən aldı:

- Amma mən qorxuram, - dedim.

Sən çox təəccübləndin:

- Qorxursan? Nədən?

- Ondan qorxuram ki, birdən bu xəlvət küçələr bir dəstə quldur üstümüzə tökülüb səni məndən ala;

Gültəkin, bu mənim etirafım idi. Sənin “qorxuram” sözünü də mən elə etiraf kimi başa düşmüşdüm Söz sözü çəkdi. Əsl mətləb üstə gəldik...

İndi, Gültəkin, mən səndən uzaqda, çox uzaqdayam. Ayrılanda səndən şəklini istəmişdim. Vermədi. Dedin ki, şəkil də, yaylıq da ayrılıq əlamətidir. Mən güldüm. Ona görə ki, bilirdim: sən də mənim kimi belə şeylərə inanmırsan. Ancaq aramızdakı məhəbbət xatirinə hər şeyə inanmağa hazırıq. Yadındadır, bağ vaxtı qarpız kəsəndə onun

qabığından fal atardıq. Parçalar yerə düz düşəndə ikimiz də uşaq kimi sevinərdik. Ona görə sevinərdik ki, niyyətimizə inanardıq. Parçalar düz düşməyəndə sən uşaq kimi qaşqabağını tökərdin. Belə vaxtlarda mənim həm gülməyim tutardı, həm də ürəyim sızıldayardı...

Gültəkin, Gültəkin! Sevgilim, dostum, sirdaşım bilsən ki, səni necə görmək istəyirəm! Zaman, həyat necə də amansızmış!

Dəqiqələr, saatlar bir-bir keçir. Mən hələ qırmızı guşədə oturub, tez xəyallarımı, fikirlərimi, arzularımı Gültəkinin verdiyi dəftərə köçürürəm. Bu gecə keşikdə duran da bizim tağımın uşaqlarıdır, özümüzkülərdir. Yaman dostlaşmışıq. Onların arasında ukraynalı Mikola, rus Artyom, gürcü Anzor, tatar İbrahim və başqaları var. Ümumiyyətlə, bizim alayımız öz tərkibi etibarilə başqalarından dərhal seçilir: elə bil orduya

çağrılanlar arasında müxtəlif millətlərdən olanların hamısını bizim alaya toplayıblar. Bölüyümüzün siyasi rəhbəri Süleymanov da ləzgidir.

Yaxşı kişidir. Qayğıkeşdir. Söhbətcildir. Ya bir yerdə, ya da təklikdə bizimlə söhbət eləməyi, həyatımızla tanış olmağı, nəyə ehtiyacımız olub-olmadı öyrənməyi çox xoşlayır. Onunla danışanda ada bir şeyi gizlətmək istəmir, gizlədə bilmir. Buna görə də mən elə birinci söhbətimizdə hə siyasi rəhbərə (biz ona gah “kapitan”, gah da “politruk” deyirik) danışdım. O, əlini geniş alnına, daz başına çəkdi, sıx qaşlarını yuxarı dartdı, açıq-göy gözlərini üzümə zilləyib bir xeyli dinmədi, sonra köksünü ötürüb yavaşca dedi:

- Mən də yetim böyümüşəm. Anam heç yadıma gəlmir, Ancaq atamı yaxşı xatırlayıram...

Kapitan sözünü kəsib bir papiros yandırdı. (Söhbətimiz şamdan sonra aşxana qarşısındakı açıqlıqda, papiros çəkmək üçün ayrılmış xüsusi yerdə gedirdi). Sonra papirosun tüstüsünü fikirli-fikirli havaya üfləyib sözünə davam elədi:

- Əks inqilabçılar Dağıstanda hərcməcslük salanda on beş yaşım vardı. Atam da bu hərcmərcliyi qurbanı oldu. Söz götürən adam deyildi. Qəza rəisi yanına çağırıb, deyəndə ki: “Bolşeviklərə rəğbətın olsa da, gərək bizim üçün işləyəsən”, atam çox sərt cavab verdi: “Əvvələn, mənə hökm eləmə, nökrin deyiləm. İkincisi, öz zəhmətini hər yoldan ötənə satmağa öyrəşməmişəm!” Xülasə, rəisin əmri ilə atamı qurşağacan soyundurub həyətımızdəki taxtın üstünə uzandırdılar. Sonra iki kazak nazik çubuqları suda isladıb atamı döyməyə başladı. O, səsinı çıxarmırdı. Hər dəfə çubuq

dəyəndə onun kürəklərinin necə əsdiyini, çarpaz zolaqlardan qan sızdığına görürdüm. “Ata! Ata!” qışqıraraq çarpınırdım. Ancaq məni tutub saxlayan əllərdən çıxmağa gücüm çatmırdı. Atamı nə qədər döydülər, onun kürəklərinə nə qədər çubuq dəydi - yadımda deyil. Kazaklar gedəndən sonra qonşular atamı qaldıraraq evə apardılar. Ata-anamın yeganə övladı idim. Anamın ölümündən sonra evdə ancaq ikimiz qalmışdıq. Qonşularımız dadımıza çatırdılar. İndi də atamın kürəyini yudular, yerini rahatladılar. ancaq atam daha ayağa qalxmadı. Onu aulumuzun yaxınlığındakı qəbiristanlıqda basdırdıq. Mən isə bir gecə rəisi izləyib balta ilə öldürdüm, dağlara qaçdım. Sərgərdan düşdüm. Sonra qırmızılara qoşuldum. O vaxtdan ordudayam...

Siyasi rəhbərimiz hələ tamam çəkib qurtarmadığı papirosunu su ilə dolu çəlləyə

atdı, ayağa qalxdı, köynəyini, qayışını qaydaya saldı. Mən də cəld ayağa durdum. O gülümsündü:

- Yaxşı oğlansan, - dedi, - fikir eləmə. İkidən sonra qayıdıb özünə yaxşı bir qız taparsan. Mən Bakıda olmuşam. Göyçək qızlarınız var. Evlənərsən. Möhkəm ailə qurarsan. Oğul-uşaq sahibi olarsan, hərdən məni də yadına salarsan...

Əlbəttə, mən həyatımı Süleymanova danışanda Gültəkin əhvalatını gizlətmişdim. İndi peşmançılığını çəkirdim. Daha gec idi. Fikirləşdim ki, münasib vaxt tapıb, öz məhəbbət macəramı da Süleymanova danışaram, ondan məsləhət istəyəyəm. Ancaq bu, mümkün olmadı. Kapitanı başqa hissəyə köçürdülər, hara isə Leninqrad yaxınlığına. Ona bir də...

* * *

Mən gündəliyimi yazmağa başlayanda oktyabrın iyirmisi idi. Gültəkinin anadan olduğu gün. Səhər tezdən təbrik teleqramı göndərmişdim. İndi o gündən iki həftə keçib. Bu müddətdə dəftər-qələmə yaxın düşə bilməmişəm. Süleymanov haqqında söhbətimi də tamamlaya bilmədim, ona görə ki, birdən bayırdan tələsik ayaq səsləri eşidildi. Mən dəftəri gizlətməyə tapmadım. Anzor qapıda göründü.

- Va, katso, istəyirsən ki, mənə növbədən kənar naryad versinlər?! Neyləyirsən burda?

Anzor dönüb dəhlizə nəzər yetirdi, sonra bərk-bərk örtüb mənə yaxınlaşdı, əyilib qabağımdakı dəftərə baxdı.

- Məktubdur? Qıza yazırsan?
- Yox. Gündəlikdir.
- Gündəlik? Sənin başın xarab olub.

- Niyə ki?
- Səndən yazıçı olmaz.
- Məgər gündəliyi ancaq yazıçılar yazır?
- Bəs necə? özü də böyük yazıçılar:
Tolstoy, Çexov, Qorki...
- Deməli, mənim gündəlik yazmağa haqqım yoxdur?
- Var. Ancaq, katso, gərək yazmağa bir şey də olsun axı...
- Var, Anzor, çox var.
- Onda xoşbəxtsən. Mən isə yaza bilmirəm. Bir şey çıxmır. Kaxetiya, onillik məktəb, üzümçülük şərab zavodu, sonra da ki, ordu... Bu da mənim həyatım... nə yazım?
Mən maraqla Anzora baxdım. Bu ortaboylu, hərəkətli kürən oğlan elə ilk gündən xoşuma gəlmişdir. Bic-bic baxan gözləri var. Üzü də elə bil həmişə gülür. Hətta hirsləndiyi vaxtlarda da. Əliaçıq, mehriban yoldaşdır. Bircə işi pisdır ki, qarayaxal nə keçdin -

qopmayacaq. Sualları bir-biri dalınca yağdıracaq, onun üçün əhəmiyyəti olan və nə varsa - öyrənməmiş əl çəkməyəcək. Özü də uşaq kimidir. Tez insicir. Düzdür, incikliyi uzun sürmür, özy gəlib adamı təzədən söz-söhbətə tutur. Ancaq, hər halda, belə qarayaxa bir adamın, gündəlik yazanda gəlib səni söhbətə tutması heç yerinə düşmür...

Anzor stolun yanında yerini rahatladı:

- Hə, Fariz, oxu görüm.

- Nəyi oxuyum?

- Yazdığını.

- Bu dəftərdə sənin üçün maraqlı heç bir şey yoxdur.

- Dostun sözün yerə salmazlar.

Mən çarəsiz qalıb oxumaq istəyirdim ki, tale özü köməyimə çatdı. Yoldaşlar arasında “Sibir ayısı” adı ilə məşhur olan Artyom, az qala qapının üstünə dəyən başını aşağı əydiyi halda içəri boylandı:

- Polundra! Starşına gəlir!

- Katso, Yığışdır gündəliyini, Yoxsa bu starşına günümüzü qara eləyər.

Mən, yazım yarıda qaldığı üçün bir tərəfdən qüssələnirdim, ikinci tərəfdən isə Anzordan yaxa qurtardığıma sevinib cəld qırmızı guşədən çıxdım. Hərə öz yerinə çəkildi. Artyom yataqxananın girəcəyində qoyulmuş stolun arxasında oturdu. Anzor da dəhlizdə gəzişməyə başladı. Mən dörd cərgə düzülmüş ikimərtəbə çarpayıların yanından keçib, yarıqaranlıqda öz yatağıma yaxınlaşdım. Səssizcə soyunub adyalın altına girdim. Uzun, enli otaqda sakitlik idi. Əsgərlə şirin yuxuda idilər.

Starşınamız qaraqabaq, qaradınməz, sərt xasiyyəti, kobud bir adamdır. Balaca boyu var, girdə başı elə bil boynunun içinə batmışdır. Bölüyü sıraya düzüb əmr verəndə kənardan baxan adamlar ancaq onun səsini

eşidirlər, özünü isə görmürlər. Starşına isə bunun fərqi varmır. Bölüyün qarşısında balaca uşaq kimi kiçik addımlarla, qollarını ata-ata irəliləyir. Onun özünün güldüyünü bir dəfə də görməmişəm. Nədənsə ondan hamımız çəkinirik. Bircə Mikoladan başqa Mikola, starşınanın əksinə, uzun, arıq, iri sümükləri hətta şinelinin altından belə nəzəri cəlb edən bir oğlandır. Taqımımızda ailə sahibi, oğul-uşaq sahibi təkçə odur. Yəqin ki, elə buna görə bizə təşəxxüs satır, hətta özündən bir-iki yaş kiçik olan əsgərləri “oğlum” deyə çağırır. Bu, bizi bəzən güldürsə də, əyləndirsə də, Mikola özünü heç o yola qoymur. Özü də yerlidir. Ailəsi yaxınlıqdakı qəsəbədə yaşayır. Biz bunu bilmirdik. İstirahət günlərindən birində şəhərə buraxılmaq üçün sıraya düzüləndə qərribə bir hadisənin şahidi olduq. Starşına sıranın qarşısında durub bir-bir adımızı çağırırdı. Siyahı oxunandan sonra

starşına bir də yadımıza saldı ki, gecə ikidə, dəqiqəbədəqiqə yerimizdə olmalıyıq. Gecikənlərə cəza veriləcək. Elə bu vaxt Mikolanın nazik səsini eşitdik:

- Bəlkə biri evlənmək istəyir, bəs onda?

Sıralardan bərk gülüş qopdu. Starşına gülmədi. Əvvəlcə:

- Fərəqət! - deyib çığırdı. - Bu nə biabırçılıqdır?

Sonra Mikolaya baxmadan sakitcə dedi:

- Evlənmək istəyənlərə gecəni evdə, ailəsinin yanında qalmağa icazə verilir. Bu şərtlə ki, səhər yeməyinə özünü çatdırsın.

- Çatdırırıq. İndi gecələr uzundur.

Mikolanın bu sözləri də gülüşə səbəb oldu. Starşına bu dəfə Mikolaya acıqlı baxıb, ondan gülməli bir söz eşidəcəyindən qorxurmuş kimi, tez əmr verdi:

- Dağılışın!

...Yuxum gəlmirdi ki, gəlmirdi. Gözlərimi, keşikçi stolu üzərində yanan abayurlu lampanın solğun işığını əks edən tavana zilləyib, fikrə getmişdim. Yay fəslində, bağda, evimizin qabağındakı hündür səkidə Məliklə yanaşı uzanıb, ulduzlara tamaşa elədiyimiz gecələr yadıma düşdü. Ax, gecələr, gecələr! Ulduzlu, aylı Abşeron gecələri! Mikolanın həsrətini çəkdiyi payız gecələrindən xeyli qısa olan, bağların, meynəliklərin, Xəzər sularının üstünə sərilən, yalnız ilbizlərin və arabir itlərin səsi ilə pozulan sakit gecələr! Sirli gecələr! Ona görə sirli deyirəm ki, çox vaxt öz dərdimi, arzularımı bu gecələrlə bölüşürdüm. İsti gecələrdə Xədicə xala adətən mənimlə Məlikin yerini səkinin üstündə salırdı, Gültəkinlə özü isə evdə yatırdı. Bəzən elə olurdu ki, havanın bürküsü onları da bayırda yatmağa məcbur eləyirdi. Yerlərini hovuzdan bir az kənardə, tut ağacının altında salırdılar.

Hələ uşaq evində verdiş etdiyimdən mən çox tez oyanırdım. Gün çırtlamamışdan xeyli əvvəl gözlərimi açırdım, cəld qalxıb geyinirdim. Yatanları oyatmamaq üçün səssizcə səkidən düşüb bağa çıxır, şəhli torpağın üstündə, meynələrin, ağacların arasında gəzişir, əncir, üzüm dərib yeyirdim. Ya da hasarın ən hündür yerinə dırmanıb Günəşin necə çıxdığına tamaşa eləyirdim. Bir səhər gözlərimi açanda gördüm ki, hələ qaranlıqdır. Ulduzlar qərribə bir parıltı ilə yanırı. Səkinin kənarında üzümə sərini su vurdu və bağa sarı yönəldim. Hovuzun yanından ötəndə elə bil mənə dedilər ki, tut ağacına tərəf bax. Elə baxdığımı gördüm: ayaqlarım yerə mıxlandı, nəfəsim tutuldu. Gültəkin şirin yuxuda idi. Mən indi də o dəqiqələri yadıma salanda həm xəcalət çəkirəm, həm də taleyimdən razılıq eləyirəm. Gültəkinin qızılı saçları ağ balışın üzərinə səpələnmişdi. Yarı açıq qalmış mərmər sinəsi

aram-aram enib qalxırdı. Xırda məmələri gecə köynəyini qabartmış, ayaqları dizlərinəcən adyaldan qırağa çıxmışdı. Sağ əli sinəsinin üstündə idi. Sol əlini isə yana uzatmışdı. Elə bil indicə mənə əl eləyəcək, “gəl yanımda otur” deyəcəkdi. Üzündə elə təmiz, elə şəffaf bir ifadə vardı ki, yaxınlaşıb onu öpmək istəyirdim.

Gültəkindən bir-iki addım kənarında yatmış Xədicə ana yerinin içində tərpendi. Mən bütün bunları gecənin hələ tamam çəkilməmiş yarıqaranlığında, səhərin hələ tamam aydınlaşmamış işığında görürdüm. həmin dəqiqələrdə Gültəkinin, əvvəlcə mənə gülünc görünən bir arzusu yadıma düşdü: “Su pərisi olmaq istəyirəm”. Bu dəfə gülmək heç fikrimdən keçmədi. Axı, Gültəkin doğrudan da pərilər kimi gözəl idi...

Mən , ayaqlarımı güclə ardımca sürüyüb, həyətdən çıxdım. Gəlib, Gültəkinlə birlikdə özümü seçdiyimiz iki meynənin yanında oturdum. Meynələr demək olar ki, bir boyda, bir şəkildə idi.

İkisi də ağ şanı idi. Mən, gözlərimi şirəyə dolmuş iri şanı gilələrinin üstündə parlayan şəhə dikib qalmışdım. Nə sübhün ayazını hiss eləyirdim, nə də şehlə örtülmüş torpağın rütubətini. Canımda nə isə xoş bir istilik vardı. İndicə gördüyüm səhnə gözümün qabağından getmirdi. Necə oldu ki, belə tez yuxudan oyandım, necə oldu ki, Gültəkinini bu halda gördüm? Necə... Necə?.. Kaş görməyəydim, kaş gecənin qaranlığı birdən-birə qatılışb, səni, sənin gözəlliyini məndən gizlədəydi, Gültəkin! Elə bil ki, ürəyimdə od qalanmışdı. Təpədən dırnağa alışb-yanırdım. Elə bu vaxt bağın qapısında Məliki gördüm. O, gözlərini ovuşdurur, eynəyini taxmağa hazırlaşır. Deyəsən dünən anasının məzəmmətindən sonra (“tez durmağı, səhər-səhər bağa çıxmağı Farizdən öyrən! Bu qədər də yatmaq olar?!”) daha yuxudan erkən qalxmağı qət eləmişdi. Doğrusu, eynəkli professoru

ürəkdən istəsəm də, ona doğma bir qardaş kimi məhəbbət yetirsəm də, bu dəqiqələrdə, həyatımın bu xoşbəxt dəqiqələrində heç kəsi görmək, heç kəslə danışmaq istəmirdim. Tez əncir ağacının altına çəkildim və fikirləşdim ki: “Necə də xoşbəxt adamsan, Məlik! Məhəbbətiniz həm ürəyinizdədir, həm də dilinizdə. hamı bilir, hamı xəbərdardır. Amma biz...”

Mən, gizlicə hasara dırmanıb yola aşdım, bir neçə dəqiqədən sonra gəlib Aslan qayasına çatdım. Qayanın lap qırağında oturdum. Dəniz elə sakit, elə xay idi ki, nəhəng ayna kimi göyü əks etdirirdi. Ürəyim bərk sıxılırdı. Qayanın girinti-çixıntılarında tuta-tuta aşağıya, ləpədöyənə endim, soyunub paltarımı quru bir daşın üstünə qoydum. Suyu tullandım. Qayaların yanında çimməyi bizə qədəğən eləmişdilər. Ancaq indi mən bu haqda fikirləşmirdim. Genişlik, dərinlik axtarırdım. Baş götürüb üzürdüm. Bir də özümə

gələndə gördüm ki, sahildən xeyli uzaqlaşmışam. Vağzal qabağındakı çimərlikdən tutmuş ta Zuğulbayacan hər yer aydın görünürdü. Hətta ilk sənişinlərini gözləyən “kukuşka”nın vaqonlarını belə buradan saymaq olardı. Hava nə qədər aydın, nə qədər təmiz idi! Başqa vaxt olsaydı, sahildən uzaqlaşdığım üçün bəlkə də qorxardım. İndi isə heç bir qorxu hiss eləməirdim. Qollarımda, qılçalarımda elə bir qüvvə vardı ki, gecə-gündüz suyun üzündə qala bilərdim. Nəhayət, günəşin ilk şüaları sulara bərq vuranda Aslan qayasına tərəf üzüməyə başladım...

Geyinib yuxarı qalxanda Məliklə üz-üzə gəldim. Dinməzəcə bir-birimizə baxdıq. Soruşdum:

- Nə olub, Məlik? Niyə belə tənqəfəssən?

Məlik, eynəyini burnunun üstündə rahatlayıb, əlini yellədi:

Hələ bir soruşur da! Axtarmamış yer qoymamışam.
Evdə hamı nigarandır. Anam bilsə ki, bu vaxt dənizə
çimməyə gəlmisən, özü də qayalıqda, heç bilmirəm
nə olacaq?

Heç nə olmaz. Sən danışmasan olmaz.

Aslan qayasından enib təzəcə yola çıxmışdıq ki,
Gültəkin qabağımızı kəsdi. Saçlarını tələm-tələsik
darayıb hörmüşdü. Yuxudan lap təzəcə durduğu
üçün gözlərinin hovu hələ tamam çəkilməmişdi. Bu,
onu daha da qəşəng göstərirdi. Gültəkin əvvəlcə
mənə, sonra Məlikə, yenə də mənə baxdı:

Fariz, qayalıqda çimmisən?

Mən başımı tərپətdim. O, bir az da yaxınlaşıb, titrək
səslə soruşdu:

Birdən başına bir iş gəlsəydi, neyləyərdik? Səhərin
bu erkən vaxtında, həndəvərdə heç kəs yox...

Gültəkin qəhərlənib dayandı. Mən özümü onun qarşısında elə günahkar hiss elədim ki, qeyri-ixtiyari əlindən tutdum:

- Yaxşı, yaxşı Gültəkin! Bir də eləməyəm.

Bizdən bir neçə addım irəlində gedən Məlik nə üçün acıqlı-acıqlı dedi:

- Tələsin. Anam gözləyir.

Mən nə üçün o vaxt Gültəkinə demədim ki: “Məni Aslan qayasına gətirən, suların qucağına atan, sahildən uzaqlaşdıran sənsən, sənə məhəbbətdir. Mən onunla sudan da keçərəm, oddan da...”

Çarpayımın yanında kiminsə dayandığını hiss etdim. Elə bildim ki, keşikçi yoldaşlarımdan biridir. Ancaq diqqətlə baxanda qaranlıqda starşinanın gözlərilə qarşılaşdım. O, mənə tərəf əyilib, kobud bir pıçıltı ilə adımları çağırırdı:

- Sırası əsgər Cavadbəyli!

Mən, özüm də bilmədən, adyalın altında fərəğət vəziyyəti aldım və yavaşca cavab verdim:

- Eşidirəm, yoldaş starşına!
- Niyə yatmırsınız?
- Yuxum gəlmir.
- Bəs kiminlə danışdırdınız?
- Heç kimlə, yoldaş starşına!
- Yalan deməyin, səsiniz gəlirdi.
- Yəqin ki, yuxuda sayıqlayırmışam.
- Yuxuda? İndicə demədiniz ki, yuxunuz gəlmir?
- Balaca... mürgüləmişdim...
- Mən sizə göstərəm mürgüləmək necə olar? İndi yatın. Səhər danışarıq.

Starşına gedəndən sonra olan-qalan yuxum da qaçdı. Səhər isə yeməkdən sonra sıraya düzülüb təlimə getməyə hazırlaşanda starşına mənim növbədən kənar naryadla cəzalandığımı elan etdi. Nədənsə, ona acığımı tutmadı. Əksinə, gecə Gültəkinlə ucadan söhbət elədiyimi, starşınaya cavab verərkən adyalın altında fərəqət vəziyyəti aldığımı xatırlayıb öz-özümə güldüm. Lakin Anzorun bir sualı kefimi pozdu:

- Fariz, kenosvale, o xoşbəxt qız kimdir ki, gecə də səni yatmağa qoymur?

Elə bildim indi Artyom da, Mikola da, İbrahim də, bölüyümüzün bütün döyüşçüləri səs-səsə verib: “Kimdir”? deyə soruşacaqlar, ya da bir ağızdan deyəcəklər: “Adını deməsən də bilirik. Gecə sayıqlayanda eşitmişik. Adı Gültəkindir....., Mən gözaltı Anzora baxıb, heç bir söz demədim. Anzor təəccüblə çiyinlərini çəkib, yanınca addımlayan Artyoma nəşə pıçıldadı...

Kazarmalardan uzaqlaşıb çölə çıxanda İbrahim, adəti üzrə, oxumağa başladı: “Kaxovka, Kaxovka, rodnaya vintovka...”, Bu, bölüyümüzün ən çox xoşladığı və tez-tez oxuduğu mahnılardan biridir. İbrahimin sinədən gələn yaxşı, təmiz səsi var. Starşına kimi o da boyca balaca olduğu üçün həmişə qabaq cərgədə gedir. Yaxşı qarmon çalır. Xüsusilə tatar havalarını böyük həvəslə çalıb oxuyur. Qıyıq gözlərini daha da qıyıb öz doğma havalarını oxuduqca hamımızı həyəcan bürüyür. Bu mahnılar mənə daha yaxındır, hətta mahnıların sözlərini yoldaşlarıma tərcümə də eləyə bilirəm...

İbrahim oxuyur, bütün bölük onun səsinə səs verirdi:

“Naş bronepoezd stoit na zapasnom puti...”

Təyin olunan yerə gəlib çıxandan sonra taqımlara bölünüb ətrafa dağılışdıq. Hər kəs öz işilə - rabitəçilər rabitə xətti çəkməklə, piyadalar səngər

qazmaq, atəş nöqtəsi düzəltməklə, topoqrafçılar yerin relyefini kağıza köçürməklə, azimutu təyin etməklə, biz istehkamçılar da çayda ponton körpüsü qurmaqla məşğul olmağa başladıq.

Günlərimiz belə keçir. Elə bil yenə də uşaq evindəyəm, bircə fərqlə ki, orada uşaqlar, yeniyetmələr yaşayırdı. Burada isə əsgərlik yaşına çatmış gənclər, hətta Mikola kimi “dünyagörmüş” kişilər. Ordu həyatı ilə qarşılaşdığım ilk günlərdə xoşuma gəlməyən yeganə hadisə (indi buna da öyrəşmişəm) gecəyarısı qəfildən verilən “həyəcan” işarəsi idi. Hətta birinci gecə qulağımın lap dibində keşikçinin “həyəcan! Qalx!” deyə çağırması məni elə diksindirirdi ki, yuxudan sərsəm oyandığım üçün uzunboğaz çəkmələrimi heç cür ayağıma keçirə bilmədim. Bütün bədənəm əsirdi. Təbiidir ki, sıraya gecikdim və taqım komandirindən ciddi tapşırıq aldım. Üstəlik, cərgə qabağında starşına da abırımı tökdü:

- Sırası əsgər Cavadbəyliyə görə taqımımız axırıncı yerə çıxdı. Eyb olsun!

...Mən bu qeydlərimi starşinanın mənə verdiyi naryad vaxtı, işarası yazıram. İş deyəndə yəni mətbəxdəyəm, baş aşpaza kömək eləyirəm: kartof soyuram, su daşıyıram, odun yarıram... Nə lazımdır - hamısını eləmişəm. Daha elə bir iş qalmayıb. Mətbəxin qapısı ağzında, kətil üstə əyləşib yazıram. İndi Gültəkin, anam, eynəkli professor mənə görsəydilər, yəqin ki, gülməkdən qəşş eləyib gedərdilər. Başımda “qalpaq” deyilən ağ papaq var. Lap ayaqlarıma çatan meşin önlük taxmışam. Qollarımı da dirsəyəcən çırmalamışam. Kim bilir, bir də nə vaxt bu dəftər-qələmi əlimə alacağam? Bayırdan mətbəxə soyuq payız havası süzülür, mətbəxdən bayıra isə buxar çıxır. Peçlərin üstə iri qazanlar buğlanır. Yan otaqda arvadlar qab-qaşığı yuyurlar. Onların gülüşü, danışığı mənə mane olmur. Şagird dəftərinin varaqları bir-bir dolur. Məlikin

gözündən iraq! Nə olsun ki? Bunları kim oxuyacaq! Düzdür, Gültəkinə söz vermişəm ki, qayıdandan sonra gündəliyimi ona oxuyacağam. Amma inanmıram, inanmıram ki, oxuyum. Axı, özlüyümdə qərara almışam ki, başıma gələnlərin hamısını yazım. Hər şeyi. Heç bir şeyi gizlətməyim. rəyimə damıb ki, qərribə hadi-sələrin şahidi olacağam, elə hadisələrin ki, bunların barəsində ancaq öz-özümə danışa bilərəm, daha başqa heç kəsə, hələ Gültəkini demirəm...

Mən elə bilirdim ki, gündəliyimin ardını on beş, iyirmi gündən sonra yazacağam. Amma aradan heç beş gün də keçməyib. Budur, yenə də qırmızı guşədə oturub yazıram. Bura gələni evdən-eynəkli professordan iki kağız almışam. Hamının əvəzindən yazır: Xədicə ananın da, Nigarın da, özünün də, Gültəkinin də. Gültəkindən ayrıca məktub gözləyirəm. Onun sol tərəfə çəpəki yazılmış yumşaq xəttini necə də görmək istəyirəm! Ancaq gözüm

yolda qalıb. Bəlkə o, gözləyir ki, birinci mən yazım?
Axı, Gültəkin, özün yaxşı bilirsən ki, mən sənə
ayrıca məktub yaza bilmərəm. Sən isə xəlvəti yaza
bilərsən. Yəqin qorxursan ki, ələ düşər. Nə deyim?
Özün bilən yaxşıdır. Hər halda gözləyəcəyəm.
Məlikin məktublarının məzmunu eynidir: özündən
muğayət ol, bizdən nigaran qalma, hamı salamatdır.
Bakıda payız çox küləkli keçir, tez-tez kağız yaz və
sairə. Mənim də kağızlarım demək olar ki, bu
cürdür: yaxşıyam, məndən nigaran qalmayın, burada
payız şaxtalı keçir, əyin-başım möhkəmdir, kağız
gözləyirəm və sairə. Hiss eləyirəm ki, Gültəkin
məktub yazsa, onun məzmunu tamamilə başqa cür
olacaq. Mən onun məktubunu oxumaqdan
doymayacağam və cavab göndərə bilmədiyim üçün
demək istədiyim sözləri gündəliyimə yazacağam.
Məsələn, yazacağam ki, beş gün bundan əvvəl
mətbəxdə kartof soyurdum. Qab-qaşığı yuyan
arvadlar da hərdən mənə baxıb nə üçünsə gülürdülər.
Onların arasında Lyuba adlı gənc bir qadın var, çox

gözəşirin, hazırcavab, işgüzar qadındır. İyirmi-iyirmi beş yaşında olar. Qəşəngdir. Uzun, sarışın saçlarını həmişə boynunun ardına yığır. Başqa qadınlar kimi kazarmamızdan bir qədər kənarda yerləşən balaca qəsəbədə yaşayır. Ümumiyyətlə, bu qəsəbədə yaşayanların - kişilərin və qadınların çoxu əsgəri hissələrdə qulluq eləyir. Deyirlər ki, Lyuba ərlidir, amma mən onunla işləyən qadınlardan birindən eşitmişəm ki, ərindən ayrılıb. Xasiyyətləri düz gəlməyib. Qadın bunu mənə deyəndə mənalı-mənalı gülümsündü. Səbəbini sonra başa düşdüm. Lyubada gözü olanlar çoxdur. Artyom ondan ötrü lap “sino” gedir. Amma Lyuba şuxluğuna, açıq-saçıqlığına baxmayaraq, onunla rəftarında bir balaca həddini aşanlara qarşı çox amansızdır. Özüm bunun şahidi olmuşam. Bir dəfə nahar vaxtı mətbəxdən əvvəlcə bərk bir çığırtı, sonra nəyinsə taqqıltısı, axırda da Lyubanın gülüşü eşidildi. Aşxanadakıların hamısı dönüb mətbəx tərəfə baxdı. Bir də onu gördük ki, rabitə taqımının

döyüşçülərindən biri ikiəlli başını qamarladığı halda mətbəxdən çıxdı və bir göz qırpımında yox oldu. Bu hadisədən sonra onu bir daha görmədik. Deyəsən başqa hissəyə köçürmüşdülər. Sən demə, bu döyüşçü xəlvətə salıb mətbəxə keçir. Lyubanın yanına gəlir. Lyuba tək imiş, çəngəl-bıçaq təmizləyirmiş. Əvvəlcə döyüşçünün atmacalarına fikir vermir, naz-qəmzə ilə cavab verir, gülür. Görünür, döyüşçü bundan başqa nəticə çıxarır və birdən Lyubanı qucaqlayıb öpmək istəyir. Lyuba divardan asılmış iri çömçəni “həyasız uxayorun” (Lyubanın ifadəsidir) başına ilişdirir.

Həmin hadisə ən çox Artyoma təsir göstərmişdi. hərdən Anzor zarafata salıb ona deyirdi:

- Katso, nə olub, daha yolunu mətbəxə salmırsan? (Artyom bir neçə dəfə öz xahişilə mətbəxdə növbətçi olmuşdu).

Artyom özünü sındırmayıb belə cavab verirdi:

- Bilirsən, orda elə iri çömçələr var ki, baxanda adamın bağı yarılr.

Yataqxananın divarları əsgərlərin gülüşündən titrəyirdi, İbrahim də tez qarmonunu götürüb, “Serdçe, tebe net pokoya” mahnısını oxuyurdu...

Bəli, beş gün bundan əvvəl mətbəxdə işləyirdim. İşimi qurtarandan sonra gündəliyimi yazmağa başladım. Birdən başımı qaldıranda xidmətçi arvadları yanımda gördüm. Lyubka lap qabaqda durub dik gözlərimin içinə baxırdı. Mən biixtiyar əlimlə dəftəri örttdüm. Lyuba bərkdən güldü:

- Örtmə, örtmə, - dedi, - onsuz da bir şey başa düşməyəcəyik.

Mən gülümsünüb əlimi dəftərdən çəkdim.

Lyuba soruşdu:

- Adın nədir?

- Fariz.

Lyuba heç cür adımı deyə bilmədi.

- Yox, dilimə yatmır. Səni Fedya çağırısam
acığın tutmaz ki?

Mən çiyinlərimi çəkdim.

- Nə qaradınməz oğlansan?!

Lyuba bir az susdu. Ancaq gözlərini gözlərimdən
çəkmədi. Elə baxırdı ki, özümü saxlaya bilməyib
acıqlı dedim:

- Nə baxırsınız? Buynuz-zad çıxarmamışam
ki...

Lyuba elə bil mənim bu sözlərimi eşitmədi.

- Fedya, bilirsən nə var? Gəlsənə gözlərimizi
dəyişək.

- Nə? Gözlərimizi?

- İstəmirsən? Yoxsa mənim gözlərim xoşuna gəlmir?

- Tutaq ki, gəlir. Nə olsun?

- Axı, sən də gözlərin mənim xoşuma gəlir. Təkcə mənim yox, hamımızın. Elədir, qızlar?

Səslər bir-birinə qarışdı:

- hə - hə...

Mən bilmədim ki, nə deyim. Lyuba yanıkdakılara dönüb dedi:

- Gedək, ay qızlar!

Onlar uzaqlaşanda Lyuba çevrilib yenə mənə baxdı. Dik gözlərimin içinə...

Bundan sonrakı hadisəni yadıma salanda məni soyuq tər basır. Qulaq as, Gültəkin! Mən istəyirəm ki, sən hər şeyi biləsən. Mənim barəmdə yaxşını da, pisi də. Mən istəyirəm ki, sən məni olduğum kimi tanıyasan, mənə inanasan. Mən bilirəm ki, əgər

bəxtim mənə yar olsa, yəni arzuma çatıb məhəbbətimə qovuşsam, səninlə ailə həyatı qursam, bütün ömrümü sənin gözlərin qabağında kitab kimi varaqlayacağam.

Lyuba ilə aşxanadakı söhbətimdən sonra, iki gün bundan əvvəl başıma gələn əhvalatı xatırlayanda yeri, göyü lənətləmək istəyirəm. İstəyirəm hamı bilsin ki, insan öz iradəsini cilovlamayada faciə baş verə bilər. Elə bir faciə ki, ömrü boyu yadından çıxmaz. Qulaq as, Gültəkin! İndi mənim hakimim bircə sənsən, ancaq sən! Qulaq as, soyuqqanlılıqla, ədalətlə. Bəlkə günahımı yüngülləşdirə bilən bir səbəb tapa bildin? O gənc qadını da məzəmmət eləmə, ona kin bəsləmə. Taleyin hökmü bəzən çox amansız olur...

N. şəhəri Ukraynanın kurort şəhərlərindən biri hesab olunur. Bura gəldiyimiz birinci gün şəhər o qədər də xoşuma gəlməmişdi. Lakin şəhərlə yaxından tanış olandan sonra, onun yaşılığa

bürünmüş küçələrini, parkını görəndən sonra fikrim tamam dəyişdi. Park kazarmamızdan çox da uzaq deyil. İstirahət günləri şəhərə çıxmağa icazə alanda ən çox gəldiyimnz, dincəldiyimiz yer buradır. Parkın yaxınlığından çay axır. Sahilboyu gecə yarısınıacan gəzinti davam edir. Bu parkda, çayın qırağında mənəm ən çox xoşladığım xəlvət, sakit bir yer var ki, həmişə ora gəlirəm: ya tək, ya da yoldaşlarımla bir yerdə. Mən burdan aşağıya, çaya tərəf baxanda Bakının dənizkənarı bulvarı yadıma düşür, xüsusilə səninlə oturduğumuz, təzə bulvarın girəcəyində, ağaclar altında qoyulmuş skamya. Oradan baxanda Xəzərin gözəl mənzərəsini görürsən. Parkdakı yerlə Xəzər sahilindəki skamya arasında zahirən heç bir oxşarlıq yoxdur. Ancaq nə üçünsə mən, bu yerlər arasında daxili bir uyğunluq görürəm, elə bil yenə Bakıdayam, həmin skamyada oturmuşam, səni gözləyirəm, gözləyirəm ki, dərindən çıxıb yanıma gələsən, həmişəki kimi saatlarla əyləşək, deyək,

gülək, dərdimizi bir-birimizə söyləyək, gələcəyimizi fikirləşək...

Haqqında danışmaq istədiyim gün - istirahət günü - hava çox xoş idi. Payızın ayazı hiss olunsa da, elə bil soyuqlar keçən kimi birdən-birə bahar başlayacaqdı. Həmişəki kimi park adamlarla dolu idi. Biz dörd yoldaş - mən, Anzor, Artyom və İbrahim - sahildə gəzişirdik. Mikola dünən axşamdan evə getmişdi, “evlənməyə”. Anzorum lətifələrinə, İbrahimin yavaşca oxuduğu mahnılara qulaq asa-asa addımlayırdım. Ürəyim nədənsə sıxılırdı. Tək qalmaq istəyirdim. Yoldaşlarımdan ayrılmağa bəhanə axtarırdım. Belə bir bəhanəyə ehtiyac qalmadı. Artyom gözlənilmədən yox oldu. İbrahim tanış qızlardan birinə rast gəlib “pardon” deyərək bizdən uzaqlaşdı. İkimiz qaldıq: Anzor və mən. Bir xeyli dinməzəcə gəzişdik. Birdən Anzor qolumdan tutub gülə-gülə dedi:

- Söhbətimiz çox şirin keçsə də, səndən ayrılmağa məcburam, katso! Kinoya bilet almışam. Gecikirəm. Tək olsaydım, səni də dəvət eləyərdim. İş elə düşüb ki...

- Get, get, - dedim.

Anzor getdi. Mən yolumu dəyişdim. Dar cığırda, ağacların arası ilə təpəyə qalxıb, xoşladığım yere gəldim. Şinelimi çıxarıb otların üstə sərdim. Yere dirsəklənib sahildə gəzişən izdihama tamaşa etməyə başladım. Çayboyu düzölmüş fənərlərin işığında adamlar yaxşı görünürdülər. Ətrafımda mənə, mənim xəyallarım, fikirlərinə mane ola biləcək heç kəs yox idi. Uzanıb gözlərimi göyə zillədim. Mənə çox yaxşı tanış olan ulduzlara, Buzovnadakı bağımızda gecələr Məliklə göyə tamaşa eləyəndə həmin bu ulduzları görərdik...

Qeyri-ixtiyari gözlərimi yumdum. Belə olanda adamın fikirləri daha da aydınlaşır, xəyalı daha

uzaqlara gedir, ən xırda hadisələr də yadına düşür. Birdən lap yaxında ayaq səsi eşitdim. Gözlərimi açdım. Lyuba idi. Nazik paltosunui boyunluğunu qaldırıb, başına saldığı ağ şalın xəfif mehdən titrəyən saçları arasından mənə baxırdı. Üzündə təbəssümlə qarışıq qayğıkeş bir ifadə vardı. Qalxıb oturdum. Doğrusu, onun bu qəfil gəlişindən xoşlanmadım. Görünür, Lyuba bunu hiss etdi, ancaq yerindən tərpənmədi. İkimiz də susurduq. Adətən belə hallarda söhbət havadan başlayır. İndi də belə oldu. Lyuba dedi:

- Qəşəng havadır. Heç payız havasına oxşamır. Ancaq şineli nahaq çıxarmısan, Fedya Soyuq dəyə bilər.

- Dəyməz.

- Deyəsən bura gəlməyim ürəyincə deyil?

- Ürəyincə oldu, ya olmadı, nə fərqi var! Atamdan yer gətirməmişəm ki...

- İcazə ver burda əyləşim.

- Əyləşin.

Lyuba şinelin bir ucunda oturdu. Dizlərini qucaqlayıb soruşdu:

- Nə fikirləşirsən?

Lyubanın mənimlə köhnə bir tanış kimi danışması qanımı lap qaraltdı. Durub getməyə fürsət axtarırdım. Odur ki, qısa cavab verdim:

- Heç bir şey.

- Yalan deyirsən.

Mən hirslə dönüb Lyubaya baxanda onun gözlərində yaş gördüm.

- Siz kişilər niyə belə xudpəsənd olursunuz? - deyə Lyuba acı-acı gülümsündü. - Mən ki, səndən heç bir şey istəmirəm, xahiş eləmirəm. Ürəyim istədi, gəldim yanına. Bayaqdan, lap axşamdan, siz

parka çıxandan gözüm sizdə idi. Gözləyirdim ki, tək qalasan. Gəlib səninlə söhbət eləyim...

Mən, özümü həddən artıq sərt apardığımı və qızın ürəyinə toxunduğumu hiss elədim, mümkün qədər mülayim bir səsle soruşdum:

- Nə söhbət?
- Gecdir, qalsın başqa vaxta.

Mən çiyinlərimi çəkdim:

- Özünüz bilin.

Susduq. Nə qədər belə dinməzəcə oturduq - bilmirəm.

Sükutu Lyubanın səsi pozdu:

- Bakıda kimin var?
- Anam, qardaşım, bacım...

Az qalmışdı deyəm ki, Bakıda heç kəsə yoxdur, yetim böyümüşəm, adım da Fariz deyil, Qərirdir.

Əgər Qərrib deməyə də dilin yatmasa, məni məsələ, Qriqori çağır. Bakıda yeganə yaxın adamım varsa - o da Gültəkindir... Gültəkin...

Lyuba elə bil fikirlərimi gözlərimdən oxudu:

- Sevgilindən kağız alırsan?

Mən ayağa qalxdım. Lyuba da durdu. Şineli yerdən götürdüm və çiynimə saldım. Lyubaya baxmadan dedim:

- Gecdir, hissəyə qayıtmalıyam.

- Yaxşı. Gedək. Heç olmasa məni evimizəcən ötür.

Biz yola düzəldik. Danışmırdıq. Ağacların arası ilə uzanan cığırda yalnız addımlarımızın səsi eşidilirdi. O, irəlidə, mən də arxada gedirdik. Park böyük idi. Mən bu tərəflərdə heç olmamışdım. Burda ağaclar daha sıx idi. Harada isə uzaqda, lap uzaqda tək- tək işıqlar yanırdı. Mən ayaq saxladım.

Lyuba bir neçə addım gedəndən sonra geri çevrilib soruşdu:

- Niyə dayandın?
- Evinizə hələ çox qalıb?
- Olmaya qorxursan?
- Qorxmuram. Ancaq...

Lyuba yavaşca güldü. Sonra dedi:

- Çatmışıq. Parkın lap girəcəyindədir.

O, bu sözləri deyə-deyə mənə yaxınlaşdı, gəlib lap mənimlə üz-üzə durdu. Qaranlıqda gözləri parıldayırdı. Elə bil bir səs qulağıma pıçıldadı: “Get burdan, tez get...” Mən ixtiyarsız bir addım geri çəkildim.

- Hara? - deyə Lyuba titrək səslə soruşdu. - Məni tək qoyub gedirsən? - O, cəld irəli gəlib,

demək olar ki, qucağıma sığındı. - Getmə...
Qorxuram.

Gültəkinin sözləri yadıma düşdü: “Sən yanımda olanda heç bir şeydən qorxmuram”. Məni tutan qolların arasından sıçrayıb çıxmaq, arxaya baxmadan qaçmaq, qaçmaq istədim. Lakin Lyuba məndən bərk-bərk yapışmışdı, başını da sinəmə sıxmışdı. Mən qaçmağı özümə ar bildim. Bir tərəfdən də özümdə qəribə bir dəyişiklik duymağa başlamışdım. Lyubanın bədəninin hərarətini hətta şinelin qalınlığı belə gizlədə bilmirdi. Onu özümdən kənar etmək üçün əllərindən yapışdım. Amma həmin dəqiqə qollarım zəifləyib yanıma düşdü. Lyuba mənə daha bərk sıxıldı. Mən indi onun (yəqin ki, özümün də) ürək çırpıntısını aydın hiss edirdim. Lyubanın əlləri sinəmdə, boynumda, çiyinlərimdə gəzdi. O, gözləri yumulu halda, yarı yuxulu adamlar kimi pıçıldadı:

- Sən mənimləsən... Bir yerdəyik.

Başını qaldırdı, gözlərini açdı. Mən onun sarı saçlarını oxşadım, pıçıltı ilə dedim:

- Gözlərin nə yaman parıldayır!

- Mən isə sənin gözlərini görmürəm. Onlar gecədən də qaradır.

Lyubanın qolları boynuma sarıldı, dodaqları dodaqlarıma sıxıldı. Elə bil dodaqlarıma közərmiş dəmir basdılar. Geri sıçradım:

- Neyləyirsən?!

Yenə də onun qollarının arasından çıxma bilmədim. Lyuba həyəcan, qorxu, təşviş, ehtiras qarışıq bir səslə, içini çəkə-çəkə dedi:

- Nədən qaçırsan?! Nə üçün?! Mən əzab içindəyəm. Lap birinci gündən. Səni gördüyüm dəqiqədən, heç nə istəmirəm səndən. Sən hələ çox cavansan. İsti-soyuq görməmişən. Mən isə həyatın burulğanından keçmişəm. Ana olmuşam. Bəxtim

gətirməyib. Məni atıblar. Tale bircə balamı da alıb. İndi təkəm. Lap tək. Elə bilmə ki, yelbeyinəm. Yox! Özün görürsən, məndə gözü olan çoxdur. Aralarında yaxşılıarı da var. Ancaq ürəyim yaralıdır, adamlara etibarımı itirmişəm. Səni görən günəcən məhəbbətə də inanmırdım. İndi bilmirəm mənə nə olub? Qaçma məndən. Özün də qorxma. Heç vaxt sənə yük olmayacağam. Bizim birgə həyatımız baş tutmaz. Sənin sevgilin var. Xoşbəxt olacaqsan. Ancaq... ancaq indi məndən qaçma. Əgər bu dəqiqələrdə az da olsa mənim səmimiyyətimə, mənim məhəbbətimə inanırsansa, mənə həyat ver, öz nəvazişini məndən əsirgəmə, mənə daha da yaxın ol, mehriban ol... Əzizim...

Lyuba axırıncı sözlərini ağlaya-ağlaya deyirdi. Mən danışmırdım. Danışmalı bir sözüm də yox idi. Ona inanmamaq mümkün deyildi. Ayaq üstə dayana bilmirdim. Qıçlarım əsirdi. Şinel çiyinlərimdən

sürüşüb tappıltı ilə yerə düşdü. Mən Lyubanın nəfəsini yaxında, lap yaxında hiss elədim...

* * *

Mən avtomat qələmi kağızdan ayırıram. Qızardığımı, alnımın həya tərilə örtüldüyünü duyuram. Elə bu vaxt Gültəkinin xəyalı gözlərimin qabağına gəlir. Görəsən başıma gələn əhvalatı Gültəkinə danışa bilərdimmi? Cürətim çatardımı? İnanardımı mənə? Bilmirəm. Heç bir şey bilmirəm. Bilmirəm ki, ümumiyyətlə bu hadisəni nə üçün belə hərtərəfli gündəliyimə yazıram? Kimə nə dəxli var? Hər kəsin başına gələ bilər. Bunda əcaib heç bir şey yoxdur, həyatdır. Bəs nə üçün mən belə narahatam? Hətta bəzən yoldaşlarımdan üzünə baxa bilmirəm, komandirlərimə rast gələndə başımı qaldırmadan təzim eləyib keçirəm. Dünən təlimdən qayıdanda batalyon komandirlərindən töhmət də aldım:

- Yoldaş döyüşçü! Bu nə yeridir?! Yoxsa nizamnamədən xəbəriniz yoxdur?! Unutmusunuzsa, yadınıza salım: hərbi salam verəndə fərəqət vəziyyəti alın, başınızı dik tutun, sinənizi qabağa verin, addımlarınızı iri və möhkəm atın! Aydındır?

- Aydındır, yoldaş mayor!

- Gedin!

Mayorla təsadüfi görüşümü tez untdum. İkinci görüş isə... Şamdan sonra həyəətə çıxmışdım. Kazarmanın qarşısındakı səkidə, sıx-sıx bitmiş oleandr kolları arasında gəzişirdim. Əlimdə kitab vardı. Ancaq oxumurdum. Hələ saat doqquz idi. “Otboya” (yatmaq vaxtına) iki saat qalmışdı. Artyomla Mikola naryadda idilər. Anzor qərargahda növbətçi idi. İbrahim isə yəqin ki, özünü xəlvət bir guşəyə çəkib, qarmonunu dilləndirirdi. Boş saatlarda onun yeganə məşğuliyyəti bu idi. Mən vaxtı qısaltmaq üçün kinoya gedə bilərdim.

“Aeroqrad” filmi göstərdilər. Görmüşdüm. Yaxşı da olsa, ikinci dəfə baxmağa hövsələm çatmayacaqdı. Elə bunları fikirləşirdim ki, Lyubanın ağır addımlarla mənə tərəf gəldiyini gördüm. Bu görüş heç ürəyimdən deyildi. Ancaq nə edə bilərdim? Lyuba yaxınlaşdı. Üzü solğun idi. Dodaqlarına həmişəki kimi boya vurmamışdı. Gözləri elə bil çuxura batmışdı. O, bir an üzümə baxıb dedi:

- Heç mənimlə salamlamaq da istəmirsən?
- Niyə ki... Axşamınız xeyir!
- Axşamın xeyir. Səhərdən neçə dəfə yaxınlaşmaq istəmişəm. Ancaq cürətim çatmayıb. Bir tərəfdən də sənəin soyuqluğun... Neçə dəfə mətbəxin pəncərəsinə yaxınlaşmışam ki, bəlkə başını qaldırıb üzümə baxasan...

Mən indi də onun üzünə baxa bilmirdim.

- Biz yaxşı iş görmədik, Lyuba!
- Əgər sən həmişə bu barədə fikirləşəcəksənsə, hər dəfə mənə rast gələndə bunu başıma vuracaqsansa, onda... onda mən də bir çarə taparam... gedərəm burdan, tamam gedərəm ki, bir də məni görməyəsən...
- Yox, - dedim, - sən nahaq yerə bu fikrə düşmüşsən. Mənim istədiyim odur ki... çalışaq ki, bir də belə şey olmasın... Dost olaq, yoldaş olaq... Amma... elə olsun ki, başımızı itirməyək... Bir-birimizə hörmət eləyək...

Lyuba dərindən köksünü ötürüb, məndən uzaqlaşdı. Mən də yataqxanaya getdim. Nəhayət, yataqxana keşikçilərinin səsləri ətrafı bürüdü: “Hamı sıraya! hamı sıraya!” Çarpayıların qarşısında cərgələndik. Siyahı oxunandan sonra yatmağa hazırlaşdıq. Mən, “həyacan” veriləndə cəld geyinə bilim deyə, uzunboğaz çəkmələrimi, patavalarımı

hazır halda çarpayının aşağı tərəfində qoydum. Şalvarımı və köynəyimi isə yanımdakı dolabçanın üstünə elə sərdim ki, oyanan kimi onları əynimə çəkə bilim. Bu cür eləyən təkəcə mən deyildim. Yatağıma uzandım. Dolabçanı açıb dəftərlərin arasından Gültəkinin şəklini çıxardım. Xeyli baxdım. Mənə elə gəldi ki, şəkil əvvəlki kimi üzümə gülmür. Gültəkinin gözləri elə bil dəyişmişdi, sərtləşmişdi. Başa düşürdüm ki, mənə belə görünür, öz-özümü aldadıram. Ancaq bu fikirdən halım yüngülləşmir, əksinə, daha da ağırlaşır. Yox, ordudan qayıdıb məhəbbətimizi anama, qardaşıma açandan, onların xeyir-duasını alandan sonra təkliddə əhvalatı Gültəkinə danışacağdım. Mən ondan heç bir şey gizlədə bilmərəm. Buna haqqım yoxdur, iradəm də çatmaz.

Şekli ehtiyatla dəftərin arasına qoyub, gözlərimi yumdum.

...Bir ilə yaxındır ki, ordudayam. Mən bu sətirləri yay düşərgəsində yazıram. Qırxıncı ilin yay günləridir. Düzdür: buralar Bakıdakı kimi isti olmur. Ancaq hər halda yayın istisi özünü hiss etdirir. Xüsusilə yürüşə çıxdığımız, nişangaha getdiyimiz, hərbi manevrlər keçirdiyimiz günlərdə. Bir də görürsən ki, hələ gün çıxmamışdan şeypurlar səsləndi. Beş dəqiqə keçməmiş çadırların qarşısında bölüklər yürüşə yaxud “döyüşə” hazır vəziyyətdə sıraya düzüldü. Komandalar bir-birinə qarışdı və alay yola düzəldi. İndi üstümdəki hərbi yük - tufəng, kürək, əleyhiqaz, patrondaşlı kəmər, arxa çantası, eşilib çiynimdən çəpəki asılmış şinel daha əvvəlki kimi mənə ağır gəlmir, məni yormur. Adət eləmişəm. Düşərgə getdikcə arxada qalır. Səfərimiz böyükdür. İki günlük manevrə gedirik. Əməlli-başlı döyüş olacaq. Toplar guruldayacaq, tanklar “hücuma” keçəcək, piyadalar “əlbəyaxa” olacaq,

hissələr ponton körpülərdən keçəcək, süvarilər meydana girəcək, qılınclar bərq vuracaq... Alayımız “göylər” və “yaşıllar” deyə iki hissəyə bölünüb. Qarışıqlıq düşməmək üçün “göylərin” qollarında göy parçalar, “yaşılların” papaqlarında isə yaşıl lentlər var. Hələ ki, hamımız bir yerdə addımlayırıq. Harda isə tanklar gurultu qoparır. Arxamızca gələn mətbəx arabalarının səsi eşidilir. Yerdən qalxan toz duman kimi çölləri bürüyür. İstidir. Boğazım, dilim, dodağım tamam quruyub. Hələ xeyli yolumuz var. Flyaqanı açıb, ağızıma iki qurtum su alıram. İçmək olmaz. İçən kimi ayaqlarımın hərəsindən elə bil iki putluq daş asılacaq, yeriyə bilməyəcəyəm. Qabaqda starşına və taqım komandiri gedir. Biz isə, manqa komandirləri onlardan geridə addımlayırıq. Mən, arxamca gələn döyüşçülərimin ağır nəfəslərini, arabir bir-birlərinə nə isə dediklərini eşidirəm. Danışmaq olmaz. Bu, yürüş qaydasına görə aramla nəfəs almağa mane olur, yerişin müvazinətini pozur. Belə hallarda arxaya dönüb bircə söz deyirəm:

- Razqovorçiki! (Yəni danışmayın!)

Danışığ kəsilir, həmin qaydanı pozanların ən birincisi Anzordur. Bir də görürsən ortaya elə bir söhbət saldı ki, bütün manqa, sonra da taqım arı pətəyi kimi uğuldamağa başladı. Güclə sakitləşdiririk. Artyom da ondan geri qalmır. Hər dəfə mənim “razqovorçiki” sözümü eşidəndə acıqla qaşlarını çatır. Cavab qaytarmaq istəyir. Mən bunu hiss eləyirəm. Komandir təyin olunduğum ilk gündən aramız bir qədər sərinləyib. Yeri gəlmişkən əhvalatı yazım ki, sonra yadımdan çıxmasın. Baharın son günlərindən birində, hissəmiz nahara sıraya düzüləndə starşına bərkdən adımı çağırırdı:

- Döyüşçü Cavadbəyli! Nahardan sonra taqım komandirinin yanına!

- Oldu, taqım komandirinin yanına!

Biz, aşağı mərtəbəyə, aşxanaya enəndə Mikola soruşdu:

- Nə olub?

Mən çiyinlərimi çəkdim:

- Bilmirəm.

Starşinanın adımı çox rəsmi və hirslə çağırması yaxşı əlamət deyildi. Düzdür, biz onun kobudluğuna öyrəşmişdik. Ancaq bu dəfə “taqım komandirinin yanına” sözlərini ucadan, xüsusi bir ifadə ilə deməsindən hiss elədim ki, nə isə ciddi bir hadisə olub. Görünür, bunu yoldaşlarım da başa düşmüşdülər. Mikola mənə tərəf əyilib qulağıma pıçıldadı:

- Oğul, əgər bu məsələdə starşinanın barmağı olsa, onu əzişdirəcəyəm! Vallah əzişdirəcəyəm!..

Nahardan sonra taqım komandirinin yanına getdim. Siyasi rəhbər də otaqda idi. Mən astanada durub:

- Yoldaş kapitan, - dedim, - icazənilə baş leytenantı müraciət eləyim.

Süleymanov başını razılıqla tərətədi. Taqım komandiri isə müraciətimini gözləmədən dedi:

- Yaxın gəlin, əyləşin.

Komandirimiz, baş leytenant Sokolov siyasi rəhbərə nisbətən cavandır, həm zahiri, həm də batini gözəldir - ürəyiaçıq, mehriban; sadə - əsl rus xarakteri! Sıx sarışın saçları həmişə alnına tökülür. Hərdən başının hərəkətilə onları geri atır. Eynilə saçları rəngdə olan qaşları altından tünd mavi gözləri işıldayır. Daim yürüşlərdə, təlimlərdə olduğundan sifəti qaralıb bürünc rəngi almışdır. Sırası döyüşçüdən tutmuş özündən yüksək rütbəli komandirlərə qədər hamı ilə salamlaşanda eyni hərəkətlə əlini alnına aparır, eyni möhkəm yerləşlə addımlarını atır, üzündə də eyni ciddi, tənənəli bir ifadə olur. Mən bunları ona görə yazıram ki, bəzi

komandirlərdə bunun əksini görmüşdüm və əvvəlcə elə bilirdim ki, elə- belə də lazımdır: komandir özündən böyüklərlə bütün qayda-qanunu ilə salamlamalı, özündən kiçiklərlə isə, məsələn, sırası əsgərlərlə ötəri salamlayıb keçməlidir. Mən, hətta istirahət günlərində şəhərə gedəndə elələrinə (əsasən hərbi məktəblərdən yenicə buraxılmış “leytenant”, “kiçik leytenant” rütbəli komandirlərə) rast gəlirdim ki, onlar qol-qola gəzişdikləri qızları yəqin ki, narahat etməmək üçün yanlarından ötən əsgərlərə yalnız başlarını tərpətməklə salam verirdilər. Bu, dediyim kimi, əvvəllər mənə təbii görünə də, nədənsə ürəyimi ağrıdırdı, bir növ təhqir kimi təsir bağışlayırdı. Bizim komandirimiz belələrindən deyildi...

- İşləriniz necədir?-deyə baş leytenant soruşdu.
- Yaxşıdır. Sağ olun.
- Evdən nigarançılığınız yoxdur ki?

- Xeyr.
 - Məktublaşırsınız?
 - Bəli. Elə dünən qardaşımdan kağız almışam.
 - Cavab göndərmisiniz?
 - Xeyr. Hələ yox. Bu gün yazacağam.
 - Gecikdirməyin. Yaxın adamları in tizarda qoymaq yaxşı şey deyil.
 - Başa düşürəm.
 - Fikrim belədir ki, siz adi döyüşçü olmaqdan daha yüksək rütbəyə layiqsiniz. Politruk da bu fikirdədir.
- Süleymanov yenə də dinməzcə başını tərپətdi.
Sokolov sözünə davam etdi:
- Starşinanın da rəyini öyrənmişik.

“İş starşınaya qalsa, öləncən rütbəmi artırmazlar deyə fikirləşdim” deyə fikirləşdim. Açığını deyim: baş leytenantın bu söhbəti ürəyimdən idi. Hərbi xidməti sırası döyüşçü kimi başa vurmaq istəmirdim. Ancaq taqım komandiri starşınanın adını çəkəndə ovqatım təlx oldu...

Baş leytenant fikrə getdiyimi görüb dedi:

- Olmaya istəmirsiniz? Nahaq. General olmağı arzulamayan əsgərdən əsl döyüşçü olmaz. Kim deyib bunu?

- Generallisimus Suvorov! - deyə cavab verdim.

- Düzdür. Biz hamımız, o cümlədən starşına da sizin rütbə almağınızı ürəkdən arzu edirik.

Boğazım qurudu: “Sağ ol, starşına!”

- Bir sözlə, üçüncü manqanı qəbul eləməyə hazırlaşın.

Mən ayağa durdum:

- Oldu!
- Gedə bilərsiniz.
- İcazənizlə bir xahiş eləyim.

Baş leytenant bir qədər təəccüblə üzümə baxdı:

- Buyurun.

Əgər mümkünsə mənə birinci manqanı verin.

- Aha! - deyə taqım komandiri gülümsündü-Dostlarınızdan ayrılmaq istəmirsiniz. Nə olar, elə bilirəm ki, düzələr. - O, dönüb kapitana baxdı. Süleymanov yenə başını tərpətdi. - Yaxşı. Gedin, əmri gözləyin.

Mən otaqdan çıxmaq istəyəndə kapitanın səsini eşitdim.

- Döyüşçü Cavadbəyli!

Qapı ağzında arxaya çevrilib fərəqət dayandım:

- Bəli, yoldaş politruk!
- Hər halda hansı manqanı qəbul eləmək haqqında fikirləş. Sənin xeyrinə deyirəm.
- Fikirləşmişəm. Birincini!
- Yaxşı. Qoy belə olsun!

Mən otaqdan çıxdım və dəhlizdə ayaq saxladım. Görəsən Süleymanov “sənin xeyrinə deyirəm” sözlərilə nəyə işarə eləyir? Əgər mən neçə aydan bəri öyrəşdiyim, xasiyyətlərinə yaxından bələd olduğum adamlarla bir yerdə işləmək istəyirəmsə, bunun nəyi pisdir? Kapitan üçün nə fərqi var: üçüncü olmasın, birinci olsun...

Bu fikirlərlə yataqxanaya gəldim. Bölük təlimə çıxmağa hazırlaşır. Mən də dinməzəcə geyinməyə başladım. Amma hiss eləyirdim ki, dostlarımdan gözü məndədir, taqım komandirinin yanına nə üçün

çağrıldığını bilmək istəyirlər. Starşına yaxında idi. Taqımların hazırlığına nəzarət yetirirdi. Belə dəqiqələrdə onun gözündən heç bir şey yayına bilməzdi. Buna görə də hələlik məsələni yoldaşlarımdan gizlətməyi lazım bildim. Mikola yaxınlaşıb yavaşca soruşdu:

- Hə, oğul, nə oldu? Əzişdirim bunu ya yox?

Dedim:

- Yox.

- Bəs bu nə əhvalatdır?

Mən gözücu starşınaya baxıb, söhbəti qurtarmağa tələsdim:

- Sonra, sonra danışarıq.

Danışmağa vaxt olmadı. Bir həftə sonra, düşərgəyə köçmək ərəfəsində taqım komandirinin

Əmri ilə birinci mənqaya komandir təyin olundum.

Ən çox sevinən Mikola idi:

- Starşinanın atası yandı!

Mən daha əhvalatı gizlətməyi lazım bilmədim, hər şeyi danışdım. Mikola gözlərini bərəldib üzümə baxdı. Aryom əllərini şappıltı ilə dizlərinə vurub ayağa qalxdı:

- Adamları tanımaq olmurmuş!

İbrahim qarmonunun səsinə zilə çəkib, “tuş” çaldı. Anzor çiyinlərimdən tutub sıxdı:

- Katso, fikir eləmə əl-ələ verərik, köməkləşərik...

Şam vaxtı isə Lyuba stollara xörək daşıyanda yanımda ayaq saxlayıb pıçıltı ilə dedi:

- Təbrik eləyirəm, Fedya! (O, öz xahişilə xörək paylayan vəzifəsinə keçmişdi. Bunu mənə görəmi

eləmişdi, yoxsa başqa məqsədi vardı - deyə bilmərəm).

Lyuba arıqlamışdı. Gözlərində qüسسə duyulurdu. Ancaq bu, heç də onun gözəlliyinə xələl gətirmirdi. Əksinə, bəlkə onu daha da cazibədar etmişdi. Yəqin elə buna görə axır zamanlar onun pərəstişkarlarının sayı artmışdı. Lakin Lyubanın soyuqluğu, laqeydliyi az qala bir zərb məsələ çevrilmişdi. Xüsusilə Artyom, Lyubanın ona qarşı bu laqeydliyinə dözmə bilmirdi. Açıq-açığına deyiniirdi:

- Zalımın qızı, özünü elə çəkir ki, elə bil şah arvadıdır! Buna deyən gərək: gözəlliyini koruna aparmayacaqsan ki... Tək arvadsan, nə ərin var, nə uşaq-muşağın. Dünyanın ləzzətindən özünü də məhrum etmisən, bizi də...

Artyomun yarızarafat, yarıciddi dediyi bu sözlər adətən gülüşə səbəb olurdu. Mən isə əsəbiləşirdim. Ancaq danışa bilmirdim. Artyomun tikanlı sözlərini,

təhqiramiz ifadələrini birtəhər qulaq ardına vururdum. Elə bir gün gəldi ki, səbrim tükəndi...

Nahar vaxtı idi. Bizim stola Lyuba xidmət eləyirdi. O, dinməzcə işini görür, heç kəsə baxmırdı. Ordan- burdan eşitdi. Atmacalara da cavab vermirdi. Yaxud bir-iki acı söz deyib keçirdi. O, padnosda gətirdiyi kompotları süfrəyə düzəndə Artyom stakanı qaldırıb bir-iki qurtum içdi və bərkdən dedi:

- Bəzi adamların dili bu kompot kimi şirin olsaydı, heç dərdimiz olmazdı.

Bu vaxt Lyuba qab-qaşığı süfrədən yığışdırıb aparmağa hazırlaşdı. O, Artyomun istehzasını cavabsız qoymaq istəmədi:

- Heyf o kompotdan ki, sənin kimi bir zəvzəyin əlinə düşüb!

Artyomun rəngi ağardı. Stəkanı taqqıltı ilə stolun üstünə qoydu. Kompot süfrəyə çalandı. Lyuba

bulaşıq qab-qaşığı yığışdırıb heç bir şey olmamış kimi uzaqlaşdı. Amma dönüb getməmişdən əvvəl mənə ani bir nəzər saldı. Elə bil demək istəyirdi ki: “Axı mən bu cür rəftara layiq deyiləm, Fedya! Niyə belə soyuqqanlısan? Niyə məni müdafiə eləmirsən? Doğrudanmı sənin məndən bu qədər zəhlən gedir? Nə günahın sahibiyəm?” Lyuba gedəndən sonra axıncı tərəddüdüm də yoxa çıxdı. Artyoma bir-iki möhkəm söz deməyi lazım bildim. Amma Mikola məni qabaqladı. O, üzünü Artyoma tutub sakitcə dilləndi:

- Oğul, sən gəl Lyubadan əl çək. Görürsən ki, sənə heç məhəl qoymur.

- Mən də bu fikirdəyəm - deyə İbrahim Mikolanın sözünə qüvvət verdi.

Anzor döyüşçü yoldaşının fikrini başqa cür yozdu:

- Pis olmaz. Məni saymayanı mən heç saymaram. Nə görmüsən onda, Artyuşa?!

Nəhayət, mən də sözə qarışdım:

- Lyuba hər cür hörmətə layiq qadıdır. Artyom yaxşı iş görmür.

- Oho! - deyə Artyom qəzəblə mənə baxdı. - Bircə elə sənin vəkilliyin çatışmırdı!

Anzor güldü:

- Artyuşa, deyəsən torbada pişik var.

- Hə, hə, mən bunu çoxdan hiss eləmişəm. Bir-birinə yaman müştəri gözü ilə baxırlar...

Mən ayağa sıçradım. Gözlərim mətbəx pəncərəsindən həyəcanla bizi seyr edən Lyubanın gözlərinə sataşdı. Aşxanadan çıxdım. Axşam yatağımı sahmana salıb, yerimə girmək istəyəndə yadığın altından bir parça kağız tapdım. Tələsik əyri-üyrü xətlə yazılmışdı: “Üzr istəyirəm. A.” Məndən üç çarpayı o yanda Artyom adyalı başına çəkdiyi halda, arxası mənə tərəf yatmışdı. Çarpayıya

yerləşmədiyi üçün həmişə olduğu kimi yalın ayaqları kənara çıxmışdı. Mən kağızın arxasında yazdım: “Əvvəlcə ondan üzr istə”. Sonra kağızı aparıb, Artyomun başının altına qoydum. Səhər həmin kağız parçasını dolabçanın üstündə gördüm. Bir kəlmə yazılmışdı: “İstəmişəm”.

Anzorla toqquşmağımız isə başqa cür oldu. Eyni zamanda bu toqquşma, bundan əvvəl isə Artyomla aramızda keçən söhbət siyasi rəhbərin üçüncü manqaya nə üçün üstünlük verdiyini mənə aydınlaşdırdı: aylardan bəri sırası döyüşçü kimi bir yerdə yaşadığın, xidmət elədiyin adamlara birdən-birə komandir kimi münasibət bəsləmək o qədər də asan deyilmiş! Döyüşçü yoldaşlarım mənim komandir təyin olunmağıma nə qədər sevinsələr də, görünür, buna birdən-birə alışmağa hazır deyilmişlər! Bəlkə elə buna görə də Artyom Lyuba ilə əlaqədar ona dediyim sözləri öz

komandirliyimi nüməyiş etdirmək mənasında başa düşmüşdü.

Düşərgədə gecələr isti olanda adətən çadırların ətəkləri yarıya qədər qaldırılırdı. Axşamlar hava dəyişəndə, yağış, külək qorxusu olanda yenə öz yerinə salınırdı. Avqustun isti günlərindən biri idi. Yoxlanışdan sonra soyunub yatmağa hazırlaşırıdım. Göy üzünü bulud bürümüşdü. Balaca yel əsirdi. Gecə yağış yağa bilər, külək şiddətlənə bilərdi. Çadırların ətəklərini endirmək lazım idi. Mən əmr verdim:

- Döyüşçü Eradze, çadırın ətəklərini bağlayın!

Yenicə soyunub yatağına girmiş Anzordan səs gəlmədi. O, əllərini başının altına qoyub, saymazyana bir tərzdə çadırın tavanına baxırdı. Əgər bu hadisə təkliddə, yalnız ikimizin arasında baş versəydi, məsələni yəqin ki, böyütməzdim. Amma indi vəziyyət başqa şəkil almışdı.

Çadırdakıların hamısının gözü bizdə idi. Deyəsən qonşu çadırlardan da bizə baxırdılar. Boğazımda nə isə xoşagəlməz bir qəhər duydum, yumruqlarım öz-özünə sıxıldı.

- Döyüşçü Eradze! Əmrimi təkrar eləyin!

Anzor üzünü turşudub əlini yellədi:

- Qoy yataq...

- Döyüşçü Eradze! Ayağa qalxın!

Anzor qalxıb yerinin içində oturdu:

- Siz kimsiniz ki, mənə əmr eləyirsiniz?!

Mən, Anzora kəskin cavab vermək istəyirdim ki, Mikola yerindən boylandı:

- Yoldaş komandır, icazə verin, mən onu ayaqa qaldırım. Bircə saniyəyə.

Mikola mənim cavabımı gözləmədən yatağından tərpendi. İbrahim onun qabağını kəsdi:

- Zəhmət çəkmə. Mikola, mən bağlaram.

Mikola yatağa uzandı. İbrahim çadırdan çıxdı. Mən soyuna-soyuna Anzora tərəf əyilib (çarpayılarımız yanaşı idi) pıçıltı ilə dedim:

- Sən bu hərəkətidən ötrü xəcalət çəkəcəksən!

Çadırın ətəkləri endirildi. İçəri qaranlıqlaşdı. İbrahim gəlib yerinə uzananda gecə yarından keçmişdi. Xeyli müddət yata bilmədim. Anzorun da yerinin içində qurdalandığını eşidirdim.

Bir neçə gün sonra Anzorla barışdıq. Hər ikimiz taqsırımızı boynumuza aldığımızı: mən nizamnaməyə həddən artıq aludə olduğuma görə, o da hissiyyata qapılıb əsgəri vəzifəsini unuduğuna görə...

...Şəhərdən xeyli uzaqlaşmışıq. Yol isə uzandıqca uzanır, axırı görünmür. Tərdən köynəklərimiz kürəyimizə yapışıb. Dincəlməyə icazə veriləndə yolun qırağında yerə uzandıqımız halda çantalarımıza söykənirik. Heç kəs danışmır, heç kəs hərəkət eləmir. Bir azdan yola düzəlirik. İki yolayrıcında alayın bir hissəsi – “göylər” istiqamətini dəyişir. Bizdən uzaqlaşib qarşı təpənin arxasında gözdən itir. Sabah səhər tezdən “göylər” düşməni kimi üstümüzdə “hücum” edəcəklər. Biz, “yaşıllar”, müdafiədə duracağıq. Hələ bir qədər də yolumuz qalıb. Nəhayət, xırda təpələrlə əhatə olunmuş bir yerə gəlib çıxırıq. Çantamızı, patrondaşımızı, lapatkamızı, şinelimizi çıxarıb yaxındakı çaya cumuruq. Əl-üzümüzü, qurşağacan bədənimizi yuyub geri qayıdırıq. Çox keçmir ki, mətbəxlər tüstülənir. Xörəklərin xoş qoxusu bizə ləzzət verir. Günortadan sonra naharımızı eləyib.

Plaş-çadırların üzərində uzanıyıq. Dincəlmək üçün ayrılmış bir saat vaxt elə bil ikicə dəqiqəyə qurtarır. Şeypurun səsi qulaqlarımızın lap içində, beynimizdə guruldayır. Qalxıb sərşaya düzölürük. Taqım komandirləri qarşıldakı vəzifəni xəritə üzrə döyüşçülərə izah eləyirlər. Müdafie xətti ətraf tərplərdən keçir. Axşam düşənəcən səngərlər qazılıb hazır olmalıdır. Atəş nöqtələri müəyyənləşdirilməlidir. Biz isə, istehkamçılar, “düşmən” hücumuna qarşı məftil çəpərlər çəkməli, böyük bir sahəyə “mina” düzməliyik. Piyadalar əks-hücuma keçmək haqqında əmr alırlar. Komanda məntəqəsi sol tərəfdəki adsız tərplənin üzərindədir. Rabitəçilər ora- bura telefon xətti çəkirlər. Topçular, müdafie xəttinin arxasında mövqe tuturlar ki, hissələr əks-hücuma keçməmişdən qabaq öz atəşlərilə ona yol açə bilsinlər...

İşə başlayırıq. Yalnız gecənin qaranlığı hər tərəfi bürüyəndə səngərlərə çəkilib. Bərk ayazdır.

Şinellərimizə sarınıb, bir-birimizə sıxılıriq. Səngərlərdən boylanıb baxanda keşikçilərin kölgələri diqqəti cəlb edir. Harada isə ilbizlər şirin-şirin oxuyur. Sabah hava yenə isti olacaq. Mən bunu ilbizlərin səsindən bilirəm.

Buzovnadakı bağımızda da belə idi, gündüzdən başlayan xəzri birdən-birə, axşama yaxın yatırdı. Sakitlik çökürdü, bircə yarpaq belə tərənəmirdi. Çox keçmirdi ki, ilbizlərin səsi bir-birinə qarışırdı. Belə vaxtlarda Bağban əmi adətən deyirdi: “Uşaqlar, hazırlaşın dənizə getməyə, sabah isti olacaq”. Bağban əminin hamımızı heyrətə salan başqa vərmişləri də vardı. Məsələn o, qabaqcadan havanın küləkli yaxud küləksiz olacağını deyə bilirdi. Axşam gün batanda əlini alnına qoyub üfünə nəzər salır, “hə, - deyə qayğıkeşliklə dillənirdi, - bu heç yaxşı olmadı: sabah bərk külək qopacaq”. Biz, bunu nədən bildiyini təəccüblə soruşanda o, əlini üfünə uzadırdı: “Bax, gün batabatdır, göyün ətəkləri bir görün necə

qızarıb, özü də elə bil duman var. Bu külək əlamətidir”.

Bağban əmi, Bağban əmi! Kaş sağ olaydın, sənə də məktub yazaydım, biləydin ki, doğma yerlərimiz üçün bağlarımız üçün necə darıxmışam! Abşeron küləklərinin həsrətini necə çəkirəm! Kaş sağ olaydın, bir neçə günlüyə bağımıza gələydim. Axşam gün batanda səndən soruşaydım ki: “Bağban əmi, sabah hava necə olacaq?” - həmişəki kimi əlini qırışmış alnına qoyub, üfəqə baxaydın, başını bulayaydın və deyəydin: “İşlər pisdir, oğul! Sabah bir külək qopacaq ki, gəl görəsən! Lap tufan!” Mən də sənə deyəydim: “Bağban əmi, məni iki günlüyə buraxıblar. Xəzrinin yatmağını oturub gözləsəm çox uzun çəkər. Gecikərəm. Neyləyəsən, hərbi qulluqdur. Qayda-qanunsuz olmur. Yox, elə sabah dənizə gedəcəyəm. Özü də tək yox...” Sən gülüb başını tərpedəydin: “Bilirəm, bilirəm. Nə olar? Sizin məhəbbətinizin qabağında külək də, tufan da davam

gətirməz!” Səhər gün çırtlayan kimi Gültəkinlə əl-ələ verib Aslan qayasına gedəydik. Bizi vıyılı ilə əsən xəzri, qayalara çırpılan köpüklü dalğalar qarşılaydı. Dalğaların zərbindən hətta Aslan qayası da ayaqlarımızın altında titrəyəydi. Mən gülə-gülə soruşaydım: “Qorxmursan ki, Gültəkin?” O da ucadan, lap ucadan, küləyin vıyılısını batıran bir səslə deyəydi: “Sən mənim yanımda olanda mən heç bir şeydən qorxmuram, Fariz!”

Bağban əmi, Bağban əmi! Görəsən qəbrini qum basmayıb ki? Zuğulba tərəf çox qumluq olur, külək qalxanda qum təpələri bağların, evlərin üstünə yeriyyir. Yox, adamlar qoymazlar ki, qəbrini qum bassın. Axı, sən çox mehriban, çox xeyirxah, çox səmimi qoca idin, Bağban əmi!..

İlbizlər oxuyur. Səngərin qabağında keşikçilərin kölgələri gəzişir. Ayaz şiddətlənir. Yata bilmirəm. Yəni yuxum da yoxdur. Onu da bilirəm ki, yatıb dincəlmək lazımdır. Sabah bütün günq “qızğın

döyüşdə” olacağıq. Həmin manevrə çoxdan hazırlıq gedirdi. Manevrlər, adətən, mümkün qədər əsl döyüş şəraitinə uyğun şəkildə keçirilir.

Səhərə hələ xeyli var. Nəhayət, mürğü məni basır.

Şeypurların səsinə oyananda gün üfüqdən təzəcə boylanırdı. Azacıq sonra səngərlərdə iş qızıxdı. Silahlar yenidən yoxlanılır, pulemyot “yuvalarına” patron yeşikləri daşınır, döyüş əməliyyatına başçılıq edəcək bir dəstə komandir xəritə üzərində bir daha vuruşun taktiki gedişi ilə tanış olurdu. Rabitəçilər ora-bura qaçırdılar. Bizim taqım öz yerini tutub dayanmışdı. Hamı “düşmən hücumunun” başlanmasını xəbər verən işarəni gözləyirdi.

...Budur, işarə verilir. Hücumdan əvvəl “düşmən” topları mövqelərimizi “atəşə” tutur. Boş patronların alovu və qara tüstüsü qarşı təpələrin arxasından ətrafa yayılır. Topların gurultusu kəsildəndən sonra bir neçə dəqiqə sükut çökür. Nəhayət, təpələrin

üzərində yüngül tanklar görünür. Tankların ardınca piyadalar gəlir. “Hücum” başlanır...

Manqamın döyüşçüləri sıra ilə səngərin kənarına söykənib baxırlar. Anzor dərindən əsnəyib öz-özünə deyir:

- Elə gəlirlər ki, elə bil ayaqlarının altında bişmiş yumurta qalıb. Nə yatmaq istəyirəm! Yuxudan doymamışam. Acından da qarnım curuldayır.

Cərgənin o biri başından Artyom cavab verir:

- Qarın başa bələdir.

- Başdan da çox şey asılıdır, - deyə Mikola dillənir, - əgər boşdursa, deməli dolu qarın da ona kömək eləməyəcək...

“Göylərlə” çay arasındakı məsafə getdikcə qısalır. Tanklar sulara baş vurur. Piyadalar ponton körpülərdən keçirlər. “Minaların” düzöldüyü

yerlərdə, xırda səngərlərdə bizim döyüşçülər uzanmışlar. Onlar, yaxından düşmən əsgərinin keçdiyini görən kimi əllərindəki kiçik bayrağı yuxarı qaldırırlar: “mina”ların səsi bir-birinə qarışmışdır. Arabir tufəng, tapanca atəşləri də eşidilir. Gülləsiz patronlar ayaqlarımız altına səpələnir. Biz, onları bir-bir yığıb təzədən patrondaşlara taxırıq, ya da ciblərimizə tökürük. Manevrdən sonra həmin patron gilizlərini say hesabı ilə starşınaya verməliyik.

İbrahim gilizi yerdən götürüb baxır və gülür:

- Kaş müharibədə də belə olaydı!

“Düşmən” əsgərləri yaxınlaşır. İbrahimin gülə-gülə dediyi bu sözlərdən məni fikir elə aparmışdır ki, demək olar heç bir şey görmürəm. “Müharibə” kəlməsi taqqıltı ilə qulaqlarımda səslənir. Düşünürəm: “Doğrudanmı müharibə olacaq?” Tarix boyu insanlara min fəlakət gətirən müharibələr

haqqında az oxumamışam, müəllimlərimiz bu barədə bizə az danışmamışdılar, cahən və vətəndaş müharibələri illərində insanların necə müsibətlərə düşər olduğunu bilirdik, hələ bu yaxınlarda İspaniyada baş vermiş hadisələrdən yaxşı xəbərdardıq...

- Urra!!!

“Düşmən” əsgərləri süngülərini irəli uzadıb üzərimizə gəlirlər. “Ura” səsləri təpələrin yamacında əks-səda verir. Bədənimdən bir gizilti keçir. Səngərlərimizin sol cinahında qoyulmuş və indiyə kimi susan pulemyotlar birdən dilə gəlir. “Düşmən” piyadaları çarpaz atəş altına düşür. Qollarında yaşıl parça görünən döyüşçülər yerə yatırlar. Aramızdakı məsafə o qədər azdır ki, mən qonşu bölüyün tanış döyüşçülərinin üzlərini aydın görəəm. Onlar bir-birlərinə nə isə deyərək gülürlər, bəziləri hətta komandirlərdən gizlin bizə əl eləyirlər. Budur, bir neçə “düşmən” piyadası, əllərində uzun qayçılar,

sürünə-sürünə, gecə qurduğumuz məftil çəpərlərə yaxınlaşır. Qayçıların çaqqıltıları, qırılan məftillərin cingiltisi aydın eşidilir. Səngərlərin sol tərəfindən kiminsə bağirtisi ucalır:

- Atəş!

Yenə tüfənglər, pulemyotlar səs-səsə verir. “Düşmən” döyüşçüləri orda-burda hərəkətsiz dayanmış tankların arxasında, kolların arasında, xırda təpələrin dibində gizlənməyə çalışırlar. Həmin səsi eşidirik:

- Qumbaralarla atəş!

Təlimlərdə istifadə etdiyimiz taxta qumbaralar bir-birinin ardınca “düşmən” tərəfə yağır. Çoxdan gözlədiyimiz yeni komanda hamımızı bir adam kimi ayağa qaldırır.

- Ardınca əks-hücuma! İrəli!

Taqım komandiri nağanı başı üzərində oynadıb səngərdən sıçrayır. Onun səsi səngərlərin o başından-bu başına yayılır:

- İrəli!

Kiçik komandirlər, starşınalar baş leytenantın əmrini təkrar edirlər:

- İrəli! İrəli!

“Əks-hücum” başlanır. “Göylər” süngüləri qabağa uzadıb, irəli cumurlar. “Düşmən” əsgərləri də ayağa qalxırlar. Bir-birimizə çatmağa on-on beş metr qalmış, qabaqcadan tapşırıldığı kimi, süngülərimizi şaquli vəziyyətdə yuxarı qaldırırıq. “Göylər” və “yaşıllar” bir-birinə qarışır. “Əlbəyaxa vuruşma” bir neçə dəqiqə davam edir. Elə bu vaxt başımız üzərində qırmızı fişənglər partlayır, şeypurlar səslənir. Manevr qurtarır.

Axşama yaxın yorğun halda düşərgəyə qayıdırıq. Ertəsi günü hər hissədə manevrin necə keçməsi, hansı hissənin necə “vuruşduğu”, müdafiə və hücum vaxtı buraxılan səhvlər, “əlbəyaxa vuruşma”da kimin düzgün hərəkət edib-etmədiyi barədə söhbətlər başlayır. Belə söhbətlərdə hissələrin siyasi rəhbərləri, baş qərargahın xüsusi müşahidəçiləri, komissarlar da iştirak edirlər. Müzakirə nahara qədər davam edir.

Bir Gün mən, siyasi rəhbərimizə yaxınlaşıb soruşdum:

-Yoldaş kapitan, doğrudanmı kələcəkdə myharibə belə olacaq?

Süleymanov cavab verməzdən əvvəl, adəti üzrə, papağını çıxarıb əlini daz başına çəkdi, nə üçünsə gülümsədi:

- Təxminən, - dedi.

Mən, ürəyimdə qubarlanıb qalmış sualı verdim:

- Deməli, müharibə qorxusu var?

- Bəs sən özün necə bilirsən? - deyər
Süleymanov cavab verdi və tez əlavə etdi: -
Beynəlxalq vəziyyət barədəki söhbətlərimiz,
qəzetlərdə oxuduğun xəbərlər səndə heç bir fikir
oyatmır? - Siyasi rəhbərin gözlərində mehriban,
qayğıkeş bir ifadə göründü. - Deyəsən evə
qayıtmağa tələsirsən, darıxmısan.

Ürəyimdəkiləri gizlətmədim.

- Tez qayıdıb oxumaq istəyirəm, - dedim, -
Bakının, Abşeronun, bağlarımızın mütəxəssislərə
ehtiyacı var: memarlara, inşaatçılara, aqronomlara...

Bakını gözlərimin qabağına gətirdikcə,
bağlarımızı xatırladıqca, qumluqda oturan qocaların
söhbətini, xüsusən Bağban əminin bağlardan necə
nigarançılıq çəkdiyini, yanıqlı-yanıqlı necə

gileyləndiyini danışdıqca qızıışdırdım, bağlar haqqında atamın söylədikləri yadıma düşürdü.

- Yoldaş kapitan, - deyirdim, - Abşeronun ağ şanı, sarıgiləsi, xatını, ağadayısı, ənciri elə bir sərvətdir ki, onu naşı əllərə, torpağın qədrini bilməyən adamlara tapşırmaq olmaz. Siz bizim bağlarımızda olmamısınız. Mən balacalıqdan oralarda böyümüşəm. Orduya gəlməmişdən bir həftə əvvəl gedib Buzovnanı, Şağanı, Nardaranı, Dərəqılıncı, Mərdəkanı, Əncir stansiyasını gəzdim... Baxmaq olmur. Adamın ürəyi parçalanır. Bağlar başlı-başına qalıb. Atam da elə bunu deyirdi ki, belə getsə, Abşeron torpağının tükənməz xəzinəsi əlimizdən çıxacaq. Burnumuzun ucu göynəyəcək. Başa düşəcəksiniz ki, Abşeronun dövləti təkçə neft yataqları deyildir! Atamı su məsələsi də çox narahat eləyirdi. Bakıda, ümumiyyətlə, Abşeronda su təchizatı pisdır. Su çatışmır. Atam deyirdi ki, Şollar suyu ilə kifayətlənmək olmaz. Bakının ətrafında

ovdanlar var, bağlarda quyular var. Nə zamanca qayğıkeş kişilər bunları qazıyıb, savab iş görüblər. Biz isə bu işi davam etdirmək əvəzinə, gözdən salmışıq, baxımsız qoymuşuq. Ovdanlar batır, quyular quruyur. Axı, bunların sayını artırmaq olar, yayın istisində meynələr qurumaz, üzümlər yanmaz, bostanlar, xırlar bolluca su içər...

Mən nəfəsimi dərmək üçün dayandım. Kapitan fikirli gözlərini bir nöqtəyə zilləmişdi.

- Hə, - deyə o, səsini uzatdı. - Su böyük problemdir. Sizin də bağınızda quyu vardı?

- Vardı, suyu da şipşirin. Sərinlikdən içmək olmurdu. Adamın dişlərini göynədirdi.

- Yəqin ki, qayadan çıxırmış!

- Elədir.

- O quyuları necə qazırlar? Görmüsən?

- Görmüşəm. Xüsusi quyu qazıyanlar var. Onlara “kankan” deyirlər. Quyular dərin olanda suyu dolama- çarxla çəkirlər... Dayaz quyular üstündə yel dəyirmanları qoyurlar.

Süleymanov, gülümsər gözlərini üzümə dikdi:

- Belə görürəm ki, Abşeronu, bağlarınızı, Bakını çox istəyirsən.

- Öz doğma yerlərini kim istəməz ki!-deyə cavab verdim. - Qayıdandan sonra, sağlıq olsun, bütün bacarığımı şəhərimizin, bağlarımızın abadlaşmasına, gözəlləşməsinə verəcəyəm. Bilirsiniz, yoldaş kapitan, Xəzərin sahilboyu bağlarında əsil kurort zonası yaratmaq olar. Dənizi, gözəl havası, isti qumu, üzümü, ənciri... İnsana daha nə lazımdır? Sahmanlı binalar tikilər, dincəlməyə gələnlər üçün mədəni şərait yaradılar. Bu şərtlə ki, işə can yandıran olsun. Bakı bağları zəhmət, qayğıkeşlik sevir. Camaatımız arasında belə bir

misal da var ki, bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan dağ olar...

- Belə!-deyə Süleymanov nəvazişlə dilləndi. -
Gözəl arzulardır. Onlardan heç vaxt ayrılma.
Qurmaq, yaratmaq, insanlara xoşbəxtlik gətirmək -
həyatın mənasıdır, zinətidir. Sənin arzularının yerinə
yetməyinə heç bir şey mane ola bilməz, hətta
müharibə də! Aydınadır, yoldaş komandır?

Süleymanov son sözünü gülə-gülə dedi. Mən
onun bu gülüşündə özünün də parlaq arzularla dolu
qəlbinin nə qədər nəcib və həssas olduğunu duydum.

- Aydınadır, yoldaş kapitan!

- Gedə bilərsən!

- Oldu!

Mən çadırdan çıxdım. Axşamın qaranlığı
qatılmışdı. Papiros çəkmək üçün ayrılmış yerdə,
su ilə dolu iri çəlləklərin ətrafında bir dəstə döyüşçü

görünürdü. Papirosların gah güclənən, gah da sönükləşən qızartısı uzaqdan nəzəri cəlb edirdi. Döyüşçülər nə haqdasa danışır, gülürdülər. Çadırlardan bir az kənarda, təchizat ambarlarının yanında üst-üstə yeşiklər qalanmışdı. Bunlar hissəmizin təsərrüfatına məxsus cürbəcür materiallar idi, şəhərə aparılacaqdı. Döyüşçülərin çoxu yay klubunda idi, kinoya baxırdı. Mən həyəcanlı idim, tək qalmaq istəyirdim. Ağ çınqıl deşənmiş cığırın sonuna çatıb geri qayıtmaq istəyirdim ki, hündür kolların arasında qoyulmuş skamyadan eşitdiyim səslər məni qeyri-iradi dayanmağa məcbur etdi. Qadın səsini dərhal tanıdım. Lyuba idi. Kişi səsini əvvəlcə tanımadım. Boğuq və xırıltılı idi. Bizim manqada bu cür danışan adam yox idi. Birdən Lyubanın:

- Artyom... Sakit ol... - dediyini eşidəndə məsələni başa düşdüm. Başqalarının şəxsi söhbətinə qulaq asmağın yaxşı hərəkət olmadığını bilsəm də,

özümü saxlaya bilmədim. hətta qulaq asmaqla kifayətlənməyib, kolların sıx yerinə çəkildim və yarpaqların arasından skamyaya tərəf baxdım. Onların arxası mənə tərəf idi. Artyom başını aşağı əyib oturmuşdu. Lyuba isə ondan bir az aralıda əyləşib danışırdı:

- Mən səni çox yaxşı başa düşürəm. Yaxşı oğlan- san, sevilməli oğlansan. Ancaq mən səni heç vaxt sevmə bilməyəcəyəm. Biz bir yerdə xoşbəxt ola bilmərik...

Artyomun səsini eşidəndə mənə aydın oldu ki, bayaq onu nə üçün birdən-birə tanıya bilməmişəm. Görünür o, daxilən bərk həyəcan keçirdiyi üçün səsi belə dəyişmişdi.

- Olarıq, Lyuba, bir yerdə mütləq xoşbəxt olarıq... Sən... yavaş-yavaş mənə öyrəşərsən... Adam var ki, mənim kimi ilk baxışdan sevir, adam da var ki, onun ürəyində məhəbbət gec oyanır. Eybi

yoxdur. Qoy belə olsun. Təki bir yerdə olaq, bir yerdə ömür sürək... Mən...

Artyom susdu. Lyuba ayağa qalxdı və nəvazişlə dedi:

- Unut məni, Artyom, unut! Ürəyə hökm eləmək olmaz...

Lyuba tələsik uzaqlaşdı. Artyom xeyli hərəkətsiz oturdu. Sonra yerindən durub, sərxoş adamlar kimi ayaqları bir-birinə dolaşa-dolaşa çadırlara sarı getdi. Mən yerimdə donub qalmışdım. Siyasi rəhbərimizlə söhbətim mənə nə qədər xoş təsir bağışlamışdısa, indicə təsadüfən şahidi olduğum hadisə bir o qədər qanımı qaraltmışdı. Fikir, xəyal məni elə aparmışdı ki, özümü axşam yoxlanışına güclə çatdırırdım. Yoxlanışdan sonra yatağıma uzanmaq istəyəndə starşına məni çağırıb, xəstələnmiş düşərgə keşikçisini əvəz eləməyi əmr etdi. Mən buna sevindim. Elə vəziyyətdə idim ki, onsuz da gecəni

pis yatacaqdım. Növbəni qəbul elədim. Keşikçilər çadırında, stolun yanında oturub qabağıma bir varaq kağız qoydum və evə məktub yazmağa başladım: “Qardaşım Məlik! Mənim əzizlərim! Hər şeydən əvvəl salam vacibdir...”

* * *

Çoxdandır ki, gündəliyimə əl vurmamışam. Düşərgədən şəhərə köçdüyümüz vaxtdan. Qırxıncı ilin son günlərini yola salırıq. Təzə ili, qırx birinci ili qarşılamağa hazırlaşırıq. Bu, mənim orduda xidmət müddətimin axırınıcılı olacaq. Hərbi həyat nə qədər maraqlılı olsa da, yürüşlər, təlimlər nə qədər cəlbədicili olsa da, bir yerdə xidmət elədiyini döyüşçülərə nə qədər möhkəm bağlansan da, onlardan ayrılmaq nə qədər ağır olsa da, doğrudan da ev üçün, yaxın adamların üçün darıxırsan, ordudan buraxılmaq vaxtı yaxınlaşdıqca evə qayıtmaq həvəsi bir o qədər artır? Ax, eynəkli professor, eynəkli professor! Bilsən ki, səni necə görmək istəyirəm! Xədicə ana

üçün necə darıxmışam! Gültəkin barədə danışmıram, ona görə ki, Bakıdan ayrıldığı bu uzun müddətdə həmişə, hər dəqiqə, hər saat onun fikr ilə yaşamışam, onun məhəbbətilə nəfəs almışam! Məlik, qardaşım! Bilsəydin ki, Gültəkini görməyə, gözlərinə baxmağa, saçlarını oxşamağa, əllərindən, üzündən öpməyə necə can atıram! Eyni zamanda Bakıya qayıdacağım günü təşvişlə, ürək çırpıntısı ilə gözləyirəm. Bilmirəm, bizim məhəbbətimizə necə baxacaqsınız, qərarınız necə olacaq? Amma mənə bir şey qəti aydındır ki, Gültəkinsiz yaşaya bilməyəcəyəm. O da mənsiz. Düşərgədən qayıdandan iki ay sonra, payızın son axşamlarından birində mənə bir məktub verdilər. Əvvəlcə elə bildim ki, sənin növbəti məktubundur. Ancaq zərfin üstündəki xətti görün kimi ürəyim şiddətlə döyündü: məktubu Gültəkin göndərmişdi. Zərfi cırdım. Səliqə ilə bükülmüş kağızı açdım. Kağızın içindən yerə bir neçə yaşıl yarpaq düşdü. Ehtiyatla götürüb baxdım. Yarpaqlardan bahar qoxusu gəlirdi. Sakit bir bucağa

çəkilib məktubu oxumağa başladım, ilk sətirlərini ürəyimdə bir neçə dəfə təkrar elədim:

“Əzizim Fariz! Sənin həsrətinlə yanan qəlbimin salamlarını qəbul elə. Mən bu məktubu sənə xəlvəti yazıram. Özü də, bilirsən harda oturmuşam? Həmişə səninlə birlikdə dənizkənarı bulvarda əyləşdiyimiz skamyada. Nigaran olma, tək deyiləm. Nigar da yanımdadır. Sənə salam göndərir. Nigar olmasaydı, vəziyyətim lap ağır olardı. Həmişə mənimlədir. həmişə mənə hayandır. Sənin qayıtmağını gözləyirlər ki, toylarını eləsinlər. Mən bu sözləri ondan gizlin yazıram. Bilsə qiyamət qoparar. Mənimlə yanaşı oturub kitab oxuyur. Bilirsən hansı kitabı? Abdulla qədrinin “Ötən Günlər” romanını. Bütün fikri-diqqəti kitabdadır. Bu kitabı oxumağı mən ona məsləhət görmüşəm. Əvvəlcə oxumaq istəmirdi. Deyirdi ki, yəqin sentimental əhvalatdır, elə şeyləri xoşlamıram. Onda mən soruşdum ki, Farizin zövqünə inanırsan? Dedi inanıram. Dedim

oxu, bu onun ən çox sevdiyi kitablardandır. İndi oxuyur, mən də sənə bu kağızı yazıram. Qardaşımın adına göndərdiyin məktublardan bilirəm ki, özünü yaxşı hiss eləyirsən, komandir olmusan. Ancaq, Fariz, komandir olmağına nə qədər sevinməyə də, bu xəbər məni bir az təşvişə salıb. Ordudan buraxılmaq vaxtın gələndə birdən sənə desələr ki, komandirsən, otur yerində, əskərlərlə məşğul ol, evi də yaddan çıxar. Axı, mən günləri yox, saatları sayıram. Qayıdan kimi anamdan, qardaşımdan xeyir-dua istəyəcəyik. Əvvəllər bu barədə düşünəndə qorxurdum, məni vahimə basırdı. İndi qorxmuram. Əgər qorxuramsa da, bunun səbəbi başqa şeydir. Özüm də qəti bilmirəm ki, nədir. Amma həmişə narahatam. Hər saatın bir hökmü var deyiblər. Taleyin elə dönüşləri olur ki, yatanda da yuxuna girməz. Qorxuram ki, sən qayıdana kimi, lap qayıdan gündə gözləmədiyimiz bir hadisə baş verə, bir-birimizin üzünə həsrət qalaq. Nigar həmişə mənə gülür, deyir yaman vasvası qızsan. Bilmirəm, yəqin

ki, elə o deyəndir. Neyləyim, özümlə deyil, bilmirəm qara- qura fikirlər hardan gəlib beynimə dolur? Eybi yoxdur, şər deməsən, xeyir gəlməz. İnstitutda işlərimiz pis ketmir. Qabaqcıl tələbələrdən hesab olunuruq. Sənə layiq olmaq istəyirəm, Fariz! Evdə də salamatlıqdır. Məlik doğrudan eynəkli professor olub. Qəzetlərdə məqalələri çıxır. Hərdən üçlükdə oturub keçən günləri yada salırıq. Sən düşərgədə olan günlərdə Nigarla bir-birimizə qoşulub Buzovnaya getdik. Əvvəlcə bağımıza dəydik. Həyətimizi ot basıb. Qapılar qıfıllıdır. Meynələrin arasında qoca bir kişi gəzişirdi. Dedi ki, buranı nə bilim hansı idarə isə öz işçiləri üçün götürüb. Səhmana salacaqlar, təmir eləyəcəklər. Biz özümüzü nişan vermədik. Dinməzcə bağdan getdik. Ürəyimdən elə bil ağır daş asılmışdı. Ağlamaq istəyirdim. Gəzə-gəzə Aslan qayasının üstünə gəldik. Daha özümü saxlay.a bilmədim. Nigarın acığı tutsa da, danışmadı. Sonra Bağban əminin qəbrini ziyarətə getdik. Axşam şəhərə qayıtdıq.

Məlik daha məndən “hardaydın, niyə gec gəlmisən?” soruşmur. Sən hələ Bakıda olanda baş verən hadisədən (yəqin ki, yadından çıxmayıb) sonra bir neçə ay üzümə baxa bilmədi, xəcalət çəkirdi. Özüm danışdırdım, özüm yaxınlaşdım. Bir gün alnımdan öpüb “məni bağışla, Gültəkin!” dedi. Görünür, Nigarın da ona təsiri olub.- Nigar, əhvalatı biləndən sonra bir neçə həftə Məliki danışdırmadı, əməlli-başlı küsdü. Axırı ki, barışdılar. Özün bilirsən, bir-birlərini çox istəyirlər. Lap Leyli-Məcnun olublar. Paxıllığım tutur. Bir yandan da çox sevinirəm. Xoşbəxt olsunlar. Qayıt, Fariz! Gözlərim yolda, qulağım səsdədir. Anam qonşu həyətdə bir qoç saxlatdırıb. Sən qayıdan günü kəsdirəcək. Bu yarpaqları da dənizkənarı bulvarda kölgəsində əyləşdiyimiz söyüdün budaqlarından dərmişəm. Gözləyirəm. Sənin Gültəkinin”.

Gültəkinin məktubunu həmişə döş cibimdə gəzdirirəm. Neçə dəfə oxumuşam - deyə bilmərəm. Sayını itirmişəm. Yarpaqlar da arasındadır.

Hissəmizdə elə fəvqəladə bir hadisə baş verməyib ki, onun haqqında ətraflı yazım. Süleymanov, əvvəldə dediyim kimi, başqa hissəyə köçürülüb. Leningrad hərbi dairəsinə. Onu hamılıqla yola saldıq. Ayrılmağımız çox təsirli oldu. Xahiş elədik ki, imkan olan kimi yenə hissəmizə qayıtsın. Kapitan mənim əlimi sıxanda güldü:

- Hə, - dedi, - yoldaş komandır, sağlıqla qal!

Süleymanov vaqona minəndə Anzor bərkdən çığırdı:

- Yoldaş politrük, sözümüz sözdür! Məzuniyyəyə Gürcüstana gəlin. Qabaqcadan xəbər eləyin hamımız bir yerə yığışa bilək. Kaxetiya şərabı bizi gözləyir, katso!..

Boş vaxtlarımda əyləşib dənizkənarı kurort zonalarının planını çəkirəm. Dağüstü parkımızın mənzərəsini öz bildiyim kimi xəyalıma gətirməyə çalışıram. Bakının yuxarı məhəllələrindən başlamış ta cıdır meydanına kimi çoxmərtəbəli, qəşəng binaları yan-yanı düzürəm, təzə bağlar, meydanlar salıram, tramvayların, maşınların yollarını dəyişirəm, yeraltı yollar çəkirəm... Fantaziyalarım elə baş alıb gedir ki, axırda özümü də gülmək tutur. Amma mən inanıram, inanıram ki, Bakı gələcəkdə dünyanın ən gözəl, ən müasir şəhərlərindən biri olacaq!

İndicə növbələri dəyişib qayıtmışam. Bayırda külək əsir. Belə vaxtlarda ən zəif şaxta belə adamı qılınc kimi kəsir. Keşikçilər, bizim qocaların geydiklərindən də uzun və qalın kürklərdə gəzirilər. Postlara yaxınlaşanda uzaqdan onları dal ayaqları üstə qalxan ayıya oxşatmaq olar. Keşikçilər bir-birlərinə növbələri təhvil verəndə mən, kürkü

çıxarıb-geyməkdə onlara kömək eləyirəm. Belə vaxtda obyektə basqın olsa, yazıq keşikçi heç tufəngini tərpedə bilməyəcək. Əlbəttə, yaxşı başa düşürük ki, nə gecə, nə də gündüz quş quşluğu ilə kazarmamızın həyatına qona bilməz. Keşikçilərə gecələr təsadüfən yaxın düşən bir adam olsa-olsa, yaxındakı qəsəbənin sakinlərindən olacaq.

Qəsəbə dedim, yadıma bir əhvalat düşdü. Komandirliyə yenidən təyin olunmuşdum. “Otboy” veriləndən bir az sonra məni taqım komandiri çağırırdı. O, həmin gecə qərargah üzrə növbətçi idi. Mən, otağa girəndə, orada baş leytenant Sokolovdan və iki döyüşçüdən başqa üç nəfər də vətəndaş gördüm. Həyəcanlı idilər. İkisi kişi, biri qadın idi. Qadın deyəsən ağlamışdı. Taqım komandiri ayağa qalxıb mənə əmr etdi:

- Bu yoldaşlarla qəsəbəyə gedin. Sizə iki döyüşçü verirəm. Vaxt yoxdur. Yolda əhvalatı sizə danışarlar. Bir saata əməliyyatı qurtarıb gəeri qayıdın.

- Oldu, yoldaş baş leytenant!

Qəsəbə sakinləri ilə bir yerdə qərargahdan çıxdıq. olda öyrəndim ki, qadının əri sərxoş halda gəlib, arvadını döyüb qovmuş, qapını möhkəm bağlayıb, uşaqlarla birlikdə evdə qalmışdır. Evə yaxınlaşanları ov tüfəngi ilə hədələyir, “kim yaxın gəlsə vuracağam” deyə qışqırır. İçəridən uşaqların ağlaması eşidilir. Heç kəs qorxudan evə yaxınlaşa bilmir. Milis idarəsindən gələnlər də bilmirlər ki, neyləsinlər. Atmaq olmaz, vurmaq olmaz..

Biz qəsəbəyə çatanda yol ağzında bir dəstə adam gördük. Qadın qabağa düşüb bizi yaşadıkları evin yanına gətirdi. Kənarda dayanıb əlini qapıya uzatdı:

- Yol burdandır. Pilləkən birbaş bizim evə qalxır.

O, sözünü qurtara bilməyib, hönkürtü ilə ağladı:

- Qorxudan uşaqların bağı yarılacaq... Onları xilas eləyin...

Mən həyat qapısına möhkəm bir təpik ilişdirdim. Qapı açılıb taqqıltı ilə divara dəydi. Həyətə girdik. İns-cins yox idi. Görünür, hamı qorxudan öz evinə çəkilməmişdi. Işıqlar yanmırdı. İkinci mərtəbəyə baxdım. Ay işığında pəncərələrin boşluğu qaralırdı. Mənə elə kəldi ki, sağ tərəfdəki pəncərədən bizə tərəf uzanmış tüfəng lüləsini görürəm. Qeyri-ixtiyari kənara çəkildim və həmin anda yuxarıdan yoğun bir səs gəldi:

- Hey, yenə kimdir orda? Olmaya əcəl səni girləyib?! Arvad kimi niyə gizlənirsən? Kişisən, çıx ortaya!

Dönub bir-birimizə baxdıq. Vəziyyət bizim üçün əlverişli deyildi. Sərxoş quldur bizi asanca nişan ala bilərdi. Lakin gözləmək də olmazdı. Uşaqlar içəridə elə qışqırıb ağlayırdılar ki, deyəsən ətlərini

kəsirdilər. Bir tərəfdən də bütün qəsəbə bizim bu hadisəyə son qoyacağımızı gözləyirdi. Sərxoşun “arvad kimi niyə gizlənirsən!” sözləri məni qəzəbləndirmişdi. Döyüşçülərə yerlərindən tərpənməməyi və işarəmi gözləməyi tapşırıdım, həyətin ortasına çıxdım, bərkdən qışqırdım:

- Vətəndaş! Sizə son dəfə xəbərdarlıq eləyirəm, tüfənginizi yerə atın və aşarı düşün. Yoxsa...

- Yoxsa nə?! — deyə yuxarıdan bağırtı eşidildi və başımın üzərində atəş gurladı. “Ax, belə!” deyə iki-üç sıçrayışla özümü pilləkənin başına yetirdim. Yəqin ki, içəridən sərxoş quldur məni çox yaxşı görürdü və bəlkə də vurmağa hazırlaşırıdı. Vaxtı itirmək olmazdı. Tüfəngin hansı pəncərədən atıldığını qəti bilməsəm də, naqanı ayağa çəkib, havaya bir güllə boşaltdım. Bu, həm qulduru qorxutmaq üçün, həm də döyüşçülərə işarə idi. Əsgərlərin ayaq səsi pilləkəndə eşidiləndə özümü qapıya sarı atdım. Şüşəbənd qapı zərbənin gücünə

tab gətirmədi. Yerindən qopdu. Mən, qapının bir tayı ilə birlikdə döşəməyə sərələndim. Gözlərimin qabağından bir kölgə keçdi. Döyüşçülər onun ardınca içəri cumdular. Mən ayağa sıçrayıb işığı yandırdım. Döyüşçülərdən biri dəhlizdə tufəngini hazır tutub dayanmışdı. O biri döyüşçü isə milis nəfərilə birlikdə sərxoşu yerə yıxılmışdı, əlləşirdilər. Özümü onlara yetirdim. Quldurun əl qolunu bağladıq. Uşaqları tez bayıra çıxarıb analarına verdik. Sərxoş bir az özünə gəlib bizə baxdı və qəribə bir sakitliklə dedi:

- Axı, nə olub? Kefim gəldi, həmyerlilərimlə bir balaca zarafat eləmək istədim...

Bir az əvvəl həyatımın bir tükdən asılı olduğunu fikirləşəndə və sərxoş quldurun bu həyasızlığını görəndə qan beynimə vurdu, onun boynunun ardına möhkəm bir yumruq saldım:

- Üzun danışma, yeri! — dedim.

Küçəyə toplaşan qəsəbə sakinləri yer-yerliyində çığırır, sərxoşu söyürdülər. Uşaqlar analarına sarınıb ağlaşırdılar. Çox qəribədir ki, belə bir vəziyyətdə arvadı mənə yaxınlaşıb həyəcanlı bir pıçıltı ilə soruşdu:

- İndi ona neyləyəcəklər?

Cavab vermədim. Sərxoşu qərargaha gətirib, baş leytenantı təhvil verdim və yataqxanaya qayıtdım. Bir az əvvəl baş verən əhvalat, başımın üzərindən viyılı ilə keçən güllə, uşaqların bir-birinə qarışan yanıqlı səsləri... Bütün bunlar indi mənə yuxu kimi gəlirdi. Xülasə, o gecə çox narahat yatdım. Ertəsi günü səhər yeməyinə sıraya düzüldüyümüz zaman bölük komandirinin bizim haqqımızdakı əmri oxundu. Əmr oxunmamışdan əvvəl starşına:

- Manqa komandiri Cavadbəyli, döyüşçü İvanov, döyüşçü Qureviç!-deyə səsləndi. - Sıradan iki addım irəli! Geriyə dön!

Bizə təşəkkür elan olunandan və sırada öz yerimizi tutandan sonra ordan-burdan böyrümə dürtmələr dəydi. Anzorun, Artyomun və başqa yoldaşlarımın səslərini eşitdim:

- Əhsən!

- Manqa komandirliyinə yox, lap diviziya komandirliyinə layiqsən!..

Düzü, onların bu zarafatı ürəyimdən idi.

* * *

...Çoxdandır ki, gündəliyin üzünə baxmıram. Vaxt olmayıb. İndi N. şəhərindən xeyli uzaqlarda, Leninqradın şimal-qərbində, Kareliya meşələrinin ətəklərində məskən salmışıq. Məndə belə bir təsəvvür oyanmışdı ki, ordudan buraxılmaq vaxtım yaxınlaşdıqca hissəmiz öz mövqeyini dəyişəcək, Azərbaycana, Bakıya daha yaxın yerlərə köçəcəkdir. Bir də gözümü açıb görəcəyəm ki, evdəyəm. Gültəkinin, Məlikin, Xədicə anamın, dostlarımın,

tanışlarımın yanında. Əksinə oldu. Doğrudur, hələ mayın əvvəllərində, bayramdan sonra hissələrimizdə, döyüşçülər, xüsusən komandirlər arasında qəribə bir əhvali-ruhiyyə hökm sürməyə başlamışdı. Elə bil hamı eyni bir şey haqqında düşünsə də, hamı eyni bir şeyin dərini, fikrini çəksə də, bunu bir-birinə deməyə ehtiyat eləyirdi. Siyasi rəhbərlər əvvəlkinə nisbətən bizimlə daha tez-tez görüşür, beynəlxalq vəziyyət, Avropada yaranmış mürəkkəb vəziyyət barədə söhbətlər aparırdılar. hərbi hazırlıq proqramına gəldikdə isə hamımız aydın görürdük ki, yürüşlərin, döyüş patronları ilə atıcılıq təlimlərinin sayı xeyli artıb, hətta istirahət günlərində belə yürüşlərə çıxırdıq. Komandirlərimiz tez-tez bir-birlərini əvəz edirdilər. Biz. bəzən onları günlərlə görmürdük. Hara isə toplanışlara gedirdilər. Bütün bunlarla bərabər heç ağıma gəlməzdi ki, iyunun ilk günlərindən birində hissəmiz eşelonlarla şimala yola düşəcək. Əvvəlcədən bizə: “hazır olun, uzaq manevrə gedəcəyik!” - deyə xəbər vermişdilər.

Adətən, “həyacan” olacağı barədə bizə qabaqcadan heç bir söz demirdilər. Bu, təbiidir ki, bizi şübhəyə saldı. Mən, xəlvətə salıb, taqım komandirinə müraciət elədim:

- Yoldaş baş leytenant, səfərimiz çox uzun çəkəcək?

Taqım komandiri, yaylığı ilə alnını və şapkasının qabaq tərəfindəki meşin tərliyi sildi, sonra mənə baxmadan yavaşca soruşdu:

- Bu səni nə üçün maraqlandırır?

- Heç, dedim, - evə kağız yazmaq istəyirdim. Fikirləşdim ki, əgər manevrimiz çox uzun çəkməyəcəksə, tələsməyim, qayıdandan sonra yazaram.

Sokolov qaşlarını çatıb, alnına tökülmüş saçları başının hərəkətilə geri atdı, şapkasını qoydu və yenə də mənə baxmadan dedi:

- İndi yazsan yaxşıdır!
- Deyəsən səfərimiz çox ciddidir?

Baş leytenant üzünü mənə çevirdi və hiss elədim ki, yersiz, artıq sual vermişəm. Komandir heç bir söz demədən uzaqlaşdı. Mən ağır addımlarla kazarmaya qayıtdım. Qırmızı guşəyə gəldim. Heç kəs yox idi, Pəncərə qarşısında oturdum və gözlərimi bağçaya zillədim. Mən, bu pəncərə qarşısında çox əyləşmişdim. Buradan bayıra tamaşa eləyə-eləyə xəyala dalmış, ya da məktub yazmışdım. Yaşıllıqlar arasında kirəmidli damları görünən qəsəbə çox zaman mənim fikirlərimi Bakıya aparmışdı, gözümün qabağında birdən-birə qəsəbənin görkəmi dəyişmiş, yaşadığımız Vidadi küçəsi, sənaye texnikumuna gedib-gəldiyim Poluxin küçəsi, hərdənbir yoldaşlarıma qoşulub geniş həyətində oynadığım Təzəpir məscidi, ilk təməl daşını qoyduğumuz Dağüstü park, Buzovnanın əyri-üyrü kənd küçələri, tozlu araba yolları, Aslan qayas

təsəvvürümdə canlanmışdı. İndi yenə də qəsəbəni, kazarmanın həyatında gəzişən əli tufəngli keşikçini görürdüm. Lakin nə qədər baxırdımsa, ətrafın görkəmi dəyişmirdi. Ona görə dəyişmirdi ki, mən xəyalımda, qeyri-iradi olaraq, həsrəti ilə yaşadığım Gültəkinini, ancaq onu görürdüm, onunla danışırıdım.

Sən haqlı imişsən, Gültəkin! Ürəyin səni aldatmayıb. “Taleyin elə denişləri olur ki, yatanda da yuxuna kirməz. Qorxuram ki, sən qayıdana kimi, lap qayıdan gündə gözləmədiyimiz bir hadisə baş verə, bir-birimizin üzünə həsrət qalaq...” Bunlar sənin sözlərindir, Gültəkin! Əvvəllər, məktubunu aldığım günlərdə mən də Nigar kimi sənə: “Yaman vasvası qızsan!” desəydim, yəqin ki özümü haqlı sayardım. Amma indi vəziyyət elədir ki, sənin hissiyyatının incəliyinə, sövqi təbiiliyinin həssaslığına təəccüblənməyə bilmirəm. Bəlkə də təşvişim nahaqdır? Bəlkə də hər şey fikirləşdiyimiz kimi olacaq? Elə məni narahat eləyən də odur ki,

“bəlkə”lərsiz keçinə bilmirəm, qəti heç bir söz deyə bilmirəm. Sentyabrda əsgərlik xidmətimin vaxtı qurtarır. Əgər o zamana kimi ciddi bir hadisə baş verməsə, arzularımız çin olacaq. Yox, əgər... Bax, bu haqda danışmağa dilim gəlmir, daha doğrusu danışmaq istəmirəm. Bir neçə gündən sonra N. şəhərini tərk edirik. İstiqamətimiz haradır, deyə bilmərəm. Finlandiya müharibəsindən cəmisi bir il keçib. Daha nə ola bilər? hissəmizdəki çaxnaşmadan görürəm ki, deyəsən “dinclik” dövrümüz qurtarmaq üzrədir.

Qırmızı guşədə çox otura bilmədim. Yataqxanaya gəldim. Günün boş vaxtı idi. Hər kəs öz işi ilə məşğul idi: yaxalığına ağ boyunluq tikən kim, dolabçasını qaydaya salan kim, gitarasını dizləri üstə qoyub yeni mahnını öyrənən kim, üz-üzə oturub yavaşca söhbət eləyən, istirahət gününü harada və necə keçirdiyindən həvəslə danışan kim... Gözüm Artyoma sataşdı. O, arxası üstə yatağına uzanıb,

əllərini başının altına qoymuşdu. Məni görüb yerindən qalxdı və yatağı hamarlayıb kətildə əyləşdi. Mən, qonşu çarpayının yanındakı kətili altıma çəkdim. Fikrimdən keçdi ki: “Nə üçün mən onun xəyallarına mane oldum, qoymadım ki, rahat uzanıb öz aləmi ilə məşğul olsun? Bəlkə də o, bununla dərini yüngülləşdirir, cavabsız məhəbbətinin ağrılarına nə isə bir əlac axtarır?”

Soruşdum:

- Qanın niyə qaradır?

Artyom təəccüblə üzümə baxdı, ancaq danışmadı.

- Necə bilirsən bu səfərdən nə vaxt qayıdacağıq?

Artyom bu dəfə dinməzəcə çiyinlərini çəkəndə davam gətirmədim:

- Adam ol, adam kimi sualıma cavab ver!

Artyom dodağının altında mızıldadı:

- Prokuror-zad deyilsən ki, məni sorğu-suala tutmusan?

Onun bu cavabına nədənsə gülməyim tutdu:

- Yaxşı, - dedim, - acı-acı danışma.

Aralığı bir az sükut bürüdü. Birdən Artyom yumruğunu dolabçaya vurdu:

- Məktub yazmışam. Lyubaya!

Onun bu sözlərini eşidəndə dərhal beynimdə belə fikir oyandı ki: “Xoşbəxt adamsan, Artyom, sevdiyin qıza məktub yazsa bilirsən!” Bu ani fikir təəssüflə əvəz olundu: “Axı, o, səni sevmir, heç sevmir...” Bunun dalınca isə nə vaxtdan bəri mənə əzab verən fikir gəldi: “Mənəm günahkar, Artyom!”

Döyüşçü dostum öz aləminə daldığı üçün məndəki dəyişikliyi nə gördü, nə hiss etdi.

- Qulaq as, Fariz!-dedi. - Məktubu oxumaq istəyirəm.

“Elə bircə bu çatmırdı!” - deyə düşündüm və ayağa qalxdım.

- Bilirsən nə var! hava yaxşıdır. Burda axırınıcı günlərimizi keçiririk. Dur gəzintiyə çıxmaq, qəsəbəyə gedək. Papirosdan-filandan almaq.

Kazarmadan uzaqlaşan kimi Artyom cibindən çıxardığı kağızı ehtiyatla açdı və Lyubaya yazdığı məktubu mənə oxumağa başladı. Mən, məktubun ilk sətirlərini eşitsəm də, sonrasını demək olar ki, heç eşitmirdim. Qulağıma ancaq qırıq-qırıq cümlələr, ifadələr deyirdi: “Əzizim, canım-ciyərim, gözümün işığı...” müraciəti ilə başlayan məktub xəyalımı qanadlandırır və yenə uzaqlara, Bakıya, Gültəkinin yanına apardı və bu andan əhvalım dəyişdi. Yenə də “kim bilir...” sualları üstümə hücum çəkdi. Biz, qəsəbəyə tərəf uzanan asfalt yolla addımlayırdıq.

Mən öz fikirlərimlə məşğul idim. Artyom da məktubunu oxuyurdu. Böyük məktub idi... Nəhayət, Artyom səsini kəsib, yazıq bir təbəssümlə üzümə baxdı:

- Necədir? Acığına gəlməz ki?

Nə deyə bilərdim! Başımı buladım.

- Sabah aşxanada xəlvətə salıb verəcəyəm.

...O gecə bizim N. şəhərində keçirdiyimiz axırıncı gecə oldu. Yataqxana keşikçilərinin səsinə oyandım:

- Qalx! Sıraya!

Gözlərimi güclə aralayıb, qolumdakı saata baxdım. Dördün yarısı idi. Hamı dinməzəcə geyinirdi. Keşikçilər o yan-bu yana qaçırdılar. Mən geyinə-geyinə pəncərəyə yaxınlaşdım və həyəətə boylandım. Ala- qaranlıqda bir xeyli maşın gördüm. Brezentlə örtülmüş bu maşınların dalınca atlara qoşulmuş səyyar mətbəxlər, toplar, minaatanlar

düzülmüşdü. Bizdən daha əvvəl durmuş bir dəstə komandir maşınların yanında dayanıb nə haqdasa danışdı. Alay komandiri də onların arasında idi. Çox güman ki, bölgü komandirlərinə səfərimizlə əlaqədar axırıncı tapşırıqlarını verirdi...

Səhər yeməyindən sonra, qabaqcadan əmr aldığımız üçün, yataqlarımızı yığışdırıb çarpayıların bir küncünə qoyduq, bürmələnmiş şinellərimizi çiynimizə keçirdik. Tüfənlərimizi götürdük və sıra ilə həyəətə düşdük. Bir neçə dəqiqədən sonra alayımız vağzala tərəf yollandı. Sakitlik idi. Heç kəs danışmırdı. Arabir komandirlərin qısa əmrləri eşidilirdi:

- Dala qalma!
- Ehtiyatla!
- Sol çiyindən irəli!..

Yolumuz qəsəbənin içindən keçirdi. Demək olar ki, bütün evlərdə işıqlar yandırılmışdı. Qapıların ağzında pencəyini çiyinə salmış kişilər, şallarına bürünüb səhərin ayazında bir-birinə sıxılan arvadlar, qızlar səssizcə bizə baxırdılar. Qəsəbədəkilərin çoxusu bizim hissələrdə muzzla işləyən qadınlar və kişilər idi. Burada elə bir adam yox idi ki, döyüşçülərimizi yaxından tanımasın. Qəsəbədəkilərlə bizim aramızda hərbi xidmət müddətində, necə deyərlər, ailəvi münasibət yaranmışdı, səmimi, mehriban. Şəhərə çıxanda, bazara-dukana gedəndə tez-tez görüşürdük, ağır yüklə evinə qayıdanlara kömək eləyirdik, boş vaxtlarımızda odun yarmaqda, evlərin xırda təmiri ilə məşğul olmaqda və başqa təsərrüfat işlərində qəsəbə əhalisinə köməyimizi əsirkəmirdik. Bayramlara bir neçə gün qalmış qəsəbənin arvadları kazarmalarımıza gəlib pəncərə pərdələrini təzələyir, yatacaqlarımızı qaydaya salır, otaqlarımızı güllərlə, çiçəklərlə bəzəyirdilər. Həmin günlərdə klubumuzda

konsertlər veriləndə qəsəbənin yaxşı oxuyanları və çalanları bizim özfəaliyyət “artistlərimizlə” birlikdə İbrahimin başçılığı altında proqram tərtib edirdilər. Bəzən elə olurdu ki, paltarlarımızı yumağa öz camaşırxanamızın gücü kifayət eləməyəndə qəsəbənin qadınları köməyimizə gəlirdilər, paltarlarımızın bir hissəsini aparıb evlərində yuyurdular...

Səhərin bu erkən çağında qəsəbə evlərindən yola düşən işıqlar, doqqazların qabağına, yolayrıclarına toplaşanların bizə əl eləməsi, bəzilərinin isə, xüsusən gənc qadınların və qızların yanımızca addımlamaları ürəyimizdən idi. Qucağında körpəsini tutmuş bir qadın mənə yaxınlaşdı.

- Sizə yaxşı yol, - dedi.

Mən onu tanımadım. Qadın bunu hiss eləyib gülümsədi:

- Yadıınızdan çıxıb? Ərim evə sərxoş gəlib məni qovmuşdu...

Xatırladım.

- Olmaya ərinizi buraxıblar?

Buraxıblar. Qonşular zaminə kötyrdylər.

- İndi necədir?

- Hələ ki, yaxşıdır. Tanımaq olmur.

- Bundan sonra da yaxşı olar. Sağ olun.

- Siz də sağ olun. Allah sizi...

Qadın geridə qaldı. Mən onun axırını sözlərini eşitmədim.

Anzorun qoluna girib onunla yanaşı gedən və xırda addımlarını əskərin geniş addımlarına uyğunlaşdırmağa çalışan qızın pıçılısını eşitdim:

- Darıxacağam.

- Niyə? Anzor yenə yanında olacaq.

- Zarafatından əl çəkə bilmirsən?

- Zarafat niyə, ay qız? Bu kazarmalar elə bilirsən boş qalacaq? Bir-iki gündən sonra buranı başqa hərbi hissələr tutacaq. Aralarında mütləq bir Anzor olacaq...

- Hər ikisi yavaşca güldü.

Biz Lyubanın yaşadığı evə yaxınlaşırıdık. Dönüb gözücu Artyoma tərəf baxdım. O, başını aşağı salıb yeri yirdi. Amma hiss edirdim ki, bütün diqqəti qarşısından keçdiyimiz evdədir. Evin qabağında kiçik bir bağça vardı. Başqa evlərin əksinə olaraq, onun pəncərələrindən işıq gəlmirdi. Mən rahat nəfəs aldım. Görünür, Lyubanın bizim yürüşümüzdən ya xəbəri yox idi, ya yatıb yuxuya qalmışdı, ya da bilirdisə də, özünü göstərmək istəmirdi. Bu ehtimalların heç birisi düz çıxmadı. Biz, evin lap bərabərinə çatanda qapıdan bir kölgənin ayrılıb iti

addımlarla bizə tərəf, daha doğrusu mənə tərəf gəldiyini gördüm. Gözlərim biixtiyar yenə Artyoma sataşdı. O, başını yana çevirib, yaxınlaşan Lyubaya elə bir ifadə ilə baxırdı ki, mən özüm də hiss etmədən addımlarımı yavaşdıb, əsgərlərdən geri qaldım. İmkanım olsaydı, qaçıb bir yerdə gizlənərdim. Lakin onu da başa düşürdüm ki, indi mən, Lyubanın mənimlə istədiyi kimi görüşüb ayrılmağına mane ola bilməyəcəyəm.

Lyuba qaça-qaça tənəfnəfəs halda yaxınlaşdı, iki əli ilə qolumdan tutdu:

- Fariz! –deyə “İlk dəfə öz adımı çağırırdı - Fariz!

Mən bir söz deməyə vaxt tapmamış Lyuba boynuma sarıldı, üzümdən, gözlərimdən öpməyə başladı. Dodaqları buz kimi idi. Bütün bədəni əsirdi.

Mən ətrafa baxmamağa çalışırdım. Yanımdan ötən döyüşçülərin yalnız addım səslərini eşidirdim. Nəhayət, Lyubanın boynuma dolanan qolları

zəiflədi, o, başını sinəsinə əyib için-için ağlamağa başladı. Bu zaman mən cürətlənib o yan-bu yana nəzər yetirdim. Heç kəs bizə baxmırdı, nə döyüşçülər, nə komandirlər. Hətta mənə elə gəldi ki, bayaqdan bəri eşidilən qısa əmrlər belə kəsilməmişdir. Sanki komandirlər bizə mane olacaqlarından ehtiyat eləyib, səslerini də çıxarmırdılar. Düşünmək olardı ki, qəsəbədə bizdən başqa heç kəs yoxdur. Ancaq ikimizik: Lyuba və mən. Hətta Lyubanın qonşuluğundakı evin qabağına toplaşan arvadlar belə gözlərini döyüşçülərdən çəkib bir- birləri ilə nə isə danışırkıdılar, özlərini görməzliyə qoymuşdular. Mən nə edəcəyimi bilmirdim.

- Yaxşı, bəsdır, Lyuba! - dedim. - Get o biri yoldaşlarımızla da vidalaş...

Lyuba sanki sözlərimi eşitmədi. Axırınıcı dəfə mənı qucaqlayıb hissədən geri qaldı və birdən qışkırdı:

- Sağ ol, Fariz! Sağ olun, uşaqlar!

Döyüşçülər elə bil bunu gözləyirdilər, səslər bir-birinə qarışdı:

- Sağ ol, Lyuba! Sağlıqla qal!

Təzədən komandalar eşidildi:

- Bölük! Düzlən!

- Dala qalma!

- Ehtiyatla!

...Biz vağzala çatanda günəş üfüqdən yenicə baş qaldırılmışdı. Eşelon hazır idi. Alayımızın material hissəsi qabaqcadan platformalara yüklənib, brezentlərlə örtülmüşdü. Vaqonların qarşısında silahlı gözətçilər gəzişirdi. Döyüşçülər üçün hazırlanmış xüsusi yük vaqonlarının siyirmə qapıları tamam açılmışdı, vaqonlara rahat girməkdən ötrü enli ayaqaltı körpülər qoyulmuşdu...

Parovozun uzun fiti səhər günəşinin ilıq şüalarına bürünmüş çöllərə, meşələrə yayıldı. Qatar ağır- ağır yerindən tərpəndi. Yola düşdük.

Vaqonumuz ehmalca silkələnirdi. Döyüşçülərin çoxu səhər yuxusundan hələ tamamilə doymadığı üçün üst-üstə qurulmuş taxtlarda uzanmışdılar. Qalanları qapının qabağında oturmuşdular. Vaqonun döşəməsində əyləşib, ayaqlarını bayıra sallayan iki əsgər yavaşca mahnı oxuyurdu:

Zapryaqayte, xlopçı, koney...

Mən, ucları qapının yanlarına bənd edilmiş enli taxtaya söykərib, ətrafa tamaşa eləyirdim. Çox xoşladığım bu Ukrayna mahnısı (döyüşçülər bunu bilirdilər və bəlkə də elə buna görə oxuyurdular) yenə də qəlbimdə xoş duyğular oyatmışdı. Belə dəqiqələrdə adam ancaq yaxşı şeylər haqqında düşünmək, yaxşı xəyallara, fikirlərə dalmaq, şirin xatirələrin qucağında xumarlanmaq istəyir.

Gözlərimin qarşısından sürətlə arxaya qaçan meşələr, tarlalar, yaşıl yamaclarda balaca çobanların otardığı sürülər, süni gölməçələrdə ağaran qazlar, ördəklər, arabir yollardan ötən küləş dolu arabalar... dinclikdən, əmin-amanlıqdan xəbər verən hər şey ruhuma o qədər yaxın, o qədər doğma idi ki, birdən-birə məni bürüyən fərəhdən qəhərləndiyimi hiss etdim. Bu anlarda müharibə qorxusu belə mənə uzaq, qeyri-müəyyən, yad bir şey kimi, həqiqətlə, insanların, təbiətin bütün gözəllikləri ilə heç bir əlaqəsi olmayan uydurma bir dəhşət kimi göründü. Yox, qəlbə, ruha, hissə sakitlik gətirən, ürəyi rıqqətlə, sevinclə döyündürən bu incə və əzəmətli gözəlliyin qarşısında müharibə duruş gətirə bilməz, belə gözəlliyə, insanların məhəbbətinə, uşaqların saf gülüşlərinə, təbiətin ecazkar nemətlərinə, şair demişkən, “təbiətin əsrəfi” insana, onun arzularına və xəyallarına yalnız-yalnız hissdən, duyğudan məhrum vəhşilər qıya bilər! Mənim Gültəkinə odlu eşqimə yalnız və yalnız eşqdən bixəbər, daşürəkli,

ancaq nağıllarda adlarını eşitdiyimiz, həyatda isə olmayan kabuslar, divlər, əcinnələr qıya bilər! Gültəkin də, Lyuba da, mən də, Artyom da, Məlik də, Nigar da və yüzlərlə, minlərlə bizim kimilər ancaq yaşamaq, həyatın sevincini duymaq, məhəbbətin odunu-alovunu ürəyində gəzdirmək, Süleymanov demişkən, insanlara xoşbəxtlik bəxş eləmək üçün dünyaya gəlmişik...

Burnuma dəyən kəskin tütün qoxusu məni fikirlərimdən ayırdı və Artyomun səsini eşitdim:

- Komandır, nə yaman fikrə ketmişən?

Yavaşca dilləndim:

- Belə mənzərələrə baxanda istər-istəməz fikrə gedirsən.

Susduq. Təkərlər ahəngdar bir taqqıltı ilə səslənirdi. Vaqonda sakitlik idi. Döyüşçülər

yatmışdılar. İki əsgər isə yeknəsə səslə bir mahnıdan o birinə keçirdi. Mən soruşdum:

- Niyə yatıb dincəlmirsən, Artyom?

- Dincəlməyə vaxtımız çox olacaq, - deyə Artyom dumanlı bir cavab verdi, - tələsmək nəyə lazımdır?

Mən danışmadım. Bu dəfə Artyom sezə başladı:

- Papirosu çoxdan atmısan?

- Ömrümdə çəkməmişəm.

- Xoşbəxt adamsan. - Artyom bir az susdu və birdən əlavə etdi - Ümumiyyətlə xoşbəxt adamsan, bəxtin yaman gətirir...

Doğrusu, onun mənimlə bu cür danışmağı xoşuma gəlmədi:

- Nə demək istəyirsən?

Artyom, eşməni yana-yana ovcunun içində əzib atdı və:

- Eh, komandır, komandır... - deyə-deyə qapıdan aralanıb taxta yaxınlaşdı, əsgərlərin arasında özünə yer eləyib uzandı. Mən yenə üzümü bayıra çevirdim.

- “Nə demək istəyirsən?” Məgər aydın deyildimi ki, Artyom, Lyubanın məhəbbətini qazana bilmədiyi üçün özünü dünyanın ən bədbəxt adamı hesab eləyir, mənə isə özünə qarşı qoyur? Axı, mən neyləyə bilərdim?

Qatar sürətlə gedirdi. Artıq gün xeyli qalxmışdı. İsti artmışdı. Döyüşçülərdən bəziləri oyanmışdı. Bəziləri uzandıqları yerdə papiros tüstülədir, bir parası da şirin söhbətə qızıxmışdı. İbrahim qarmonun dillərini səsləndirir, görünür bir şey çalmağa hazırlaşır. Azacıq sonra mən, “Koroğlu” operasından aşiq mahnısının akkordlarını seçə bildim. Bu mahnını mən hərdənbir öz-özümə ahəstə

oxuyurdum. Bir axşam İbrahim mahnını əvvəldən axıra kimi mənə oxutdurub, qarmonda çalmaq həvəsinə düşmüşdü, “qiyamət mahnıdır, özfəaliyyət konsertində çalacağam” demişdi. Qismət deyilmiş. Konsertin gününü, saatını xəbər verən afişanı elan lövhəsinə vurmağa hazırla şırdıq ki, yürüşlə əlaqədar olaraq, özfəaliyyətçilərin çıxışları təxirə salındı...

Aşiq mahnısı qarmonda heç də pis səslənmirdi.

Bütün günü yol getdik. Axşama yaxın qatarımız kiçik stansiyalardan birində dayandı. Parovozumuz dəyişirildi. Vaqon növbətçiləri yola təzə su götürdülər. Döyüşçülər nahar elədilər. Rəis, vaqonlara gecə üçün şamlar paylayandan sonra qatarımız öz yoluna davam etdi. Nəhayət, ikinci günün axşamı təyin olunduğumuz yerə gəlib çatdıq.

İndi bir həftəyə yaxındır ki, Kareliyadayıq. Sıx küknar meşəsindən bir qədər kənarında sıra ilə tikilmiş

köhnə kazarmalarda yaşayırıq, hiss olunur ki, kazarmalar bir neçə gün əvvəl boşaldılmışdır. Çox güman burada oturub qalmayacağıq. hissələrin yerləşdirilməsindən, səyyar mətbəxlərin gecə-gündüz tüstülənməsindən, hərbi materiallarla yüklənmiş maşınların xüsusi meydanda örtükləri açılmadan bir-birinin yanına düzülməsindən, ümumiyyətlə alaydakı vəziyyətdən bunu başa düşmək çətin deyil. Bura gəldiyimizin üçüncü günü bütün komandirlər qərargaha topladılar. Hər şey aydınlaşdı. Alay komissarının çıxışından məlum oldu ki, sərhədlərdə vəziyyət xeyli gərginləşmişdir. Hitler Almaniyası ilə həmsərhəd olduğumuz rayonlarda şübhəli canlanmalar müşahidə edilmişdir. Gecə-Gündüz motor gurultuları kəsilmir. Şimalda isə bizim kəşfiyyat Finlandiya ərazisində hərbi hissələrin toplanışını aşkara çıxarmışdır...

Döyüşçülərlə söhbət etmək, vəziyyəti onlara ətraflı başa salmaq, vətənpərvərlik borclarını, hərbi

and verdiklərini, hər cür gözlənilməz hadisələrə hazır olmağı onlara bir daha xatırlatmaq barədə tapşırıq alıb dağılışdıq...

Starşına ilə bir yerdə kazarmaya qayıdırdıq. Yol gah açıqlıqdan, gah da ağacların arasından keçirdi. Ağır addımlarla yeriyir, heç birimiz danışmırdıq, yəqin ki, ikimiz də eyni bir məsələ haqqında düşünürdük. Eşitmişdim ki, starşınının Belorusiya kəndlərindən birində ailəsi var. Bununla belə soruşdum:

- Starşına, arvadın-uşaqdan nəyiniz var?

- İki uşağım var. Biri qız, biri oğlan. - Starşına gülümsündü, bu təbəssüm onun sərt üzünə heç yaraşmırdı. - Əkizdir, on iki yaşında. –Starşına susdu. Papirosuna dərinədən bir qullab vurub sözünə davam etdi: - Arvadım yoxdur. Uşaqları da, məni də atıb, gedib.

- Niyə?

- Niyəsini mən də sonralar başa düşdüm. Əvvəlcə araya söz saldı ki, kobudsan, avamsan, bizimki tutmaz. Sonra məsələ aydınlaşdı. Kolxozumuzda cavan bir aqronom vardı, bir-birinə qoşulub qaçdılar. Balacaların onda dörd yaşı təzəcə tamam olmuşdu. İndi qocaların yanındadırlar. - Starşına ah çəkdi, fikirli gözləri qüssə ilə qıyıldı. - Amma mən onu necə istəyirdim, onun qayğısını necə çəkirdim!..-Starşına sözünü kəsib birdən soruşdu:-Evlənməmişən ki? -Mən başımı buladım. - Qabaqca fikirləş, yaxşı-yaxşı fikirləş. Əsl gözəlliyi görmək, duymaq o qədər də asan deyil. Çünki əsl gözəllik qızıl parçası kimi dərinədə olur, tez-tez ələ düşmür.

Starşına, arvadının onu aldadan zahiri gözəlliyindən, necə evlənmələrindən danışdı.

- Gecə-gündüz onun xəyalı ilə yaşayırdım, dedi, az qalmışdiki, dəli olum. Elçi-elçi dalınca göndərdim, məktub-məktub dalınca yazdım, kölgə kimi izlədim,

əl çəkmədim...Xülasə,başım qalmayan bəlalər çəkdi. Axırı məqsədimə çatdım. Pərvanə kimi başına dolanırdım. Ancaq onu da hiss eləyirdim ki, deyə sən böyük bir səhv eləmişəm, bir Gün bu səhvin altını çəkəcəyəm. Elə də oldu...

Starşına yenə susdu. Sönmüş papirosunu təzədən yandırdı. Artıq kazarmanın işıqları görünürdü. Starşına birdən ayaq saxladı, diqqətlə üzümə baxdı. Mən ağacların kölgəsində onun üzünü aydın görməsəm də, elə bil kəskin baxışlarının gözlərimə necə sancıldığını duyurdum. Bu, mənə bir az xoş gəlmədi.

- Nə üçün mənə belə baxırsınız? - deyə soruşdum.

Starşına çiyinlərini çəkdi:

- Mən bu vaxta qədər heç kəsə başıma gələnləri danışmamışdım. Necə oldu ki, sənə danışdım? Başa düşürəm...

- Starşına! -deyə özümü saxlaya bilməyib onun sözünü kəsdim. - Gəl dost olaq.

- Necə dost?

- Daha dost necə olar? Əsl dost.

- Dildə demək asandır.

- Mən öz dostluğumu hər vaxt sübut eləməyə hazırım.

- Qəribədir: dostluğu da sübut eləyərlər?

-

- Dost dost üçün yaxşı bir iş görmək istəyəndə, dostluğunu sübut eləmək haqqında fikirləşmir. Bu, onun borcudur. İncimə, Fariz!

- Mən incimirəm!

- Yalan deyirdim. Starşınanın sözləri məni incitmişdi. Öz dostluğumu ona təklif edəndə

gözləmişdim ki, starşına sevinəcək, minnətdarlığını və təşəkkürünü bildirəcək. Bununla belə, starşına ilə bu axşamkı söhbətimdən razı idim. Onun öz həyatı, baş tutmayan məhəbbəti barədə danışdıqlarını unuda bilmirdim. “Hərənin öz taleyi, öz həyat yolu var, - deyə fikirləşirdim, - heç kəs asanlıqla öz məqsədinə çata bilmir...”

Dönüb starşınaya baxdım. Onu da fikir aparmışdı...

* * *

Altı aydır ki, Böyük Vətən müharibəsi başlayıb, Altı aydır ki, hitler Almaniyanın, bir çox Avropa ölkələrinin qoşununu, texnikasını aravermədən üstümüzə göndərir. Ukrayna, Belorusiya, Pribaltika respublikaları, Krım yarımadası faşistlərin əlinə keçib. Gündəliyimi yarımçıq qoyduğum keçədən, sakit iyun gecəsindən keçən bu uzun müddətdə bir sətir də yazmağa vaxtım olmayıb. Starşına ilə

söhbətimdən sonra ertəsi günü səhər əyləşib, Məlikə məktub yazdım. Məktubu yola salmaq üçün yataqxana keşikçisinə verib, səhra çantamı topoqrafiya üzrə keçəcəyimiz təlimə aid xəritələr, dəftərlər və dərsliklərlə doldurdum. Təzə kompası qoluma bağladım. Birdən şeypurlar səsləndi. Yataqxana gözətçiləri:

- Hamı həyəətə! hamı həyəətə! - deyə qışqırıq saldılar. - Heç bir şey götürməyin! Hamı həyəətə!

Bir neçə dəqiqədən sonra alayımız həyətdə sıraya düzüldü. Sakitlik idi. İyun günəşinin yandırıcı şüaları gözlərimizi qamaşdırırdı. Heç kəs danışmırdı. Döyüşçülər, komandirlər hərə öz yerində durub nəyi isə gözləyirdi. Birdən kazarmaların damında qoyulmuş güclü reproduktorlardan diktorun yoğun səslə kəlmə-kəlmə dediyi sözlər meydanın o başından-bu başına dalğalandı:

- Yoldaşlar, hökumət məlumatını dinləyin!

...Sonrakı hadisələr yuxu kimi yadımdadır. Elə həmin günün axşamı kazarmaları tərk etdik. Şimali Kareliya meşələrinin dərinliyinə yola düzəldik. Mən, yenə də manqanın ilk cərgəsində addımlayırdım və eşitdiklərimə heç cür inanmaq istəmirdim. İnanmaq istəmirdim ona görə ki, evə qayıtmağıma, ən şirin arzularıma qovuşacağıma cəmi iki ay qalmışdı. İnanırdım ona görə ki, indicə eşitdiyim məşum xəbərlə ətrafımızdakı mənzərə arasında zəminasiman təfəvvüt vardı: həmişəyaşıl nəhəng küknar ağacları göylərə baş çəkirdi, xışıldaşan yarpaqlar arasında quşlar civildəşirdi, arabir ağacdən-ağaca tullanan şələquyruq dələlər diqqətimizi cəlb edirdi. Yolumuz tez-tez irili-xırdalı sakit göllərin yanından keçirdi. Havada təbiətin məstədicisi ətri duyulurdu. Hər şey insanı yaşamağa çağırırdı... Belə bir vaxtda birdən-birə “müharibə” sözünü eşitmək kimi sarsıda bilməzdi?! Buna

inanmaq üçün, görünür, reproduktorlara qulaq asmaq kifayət deyildi. Buna inanmaq, bu qəfil bəlanın dəhşətini təsəvvürə gətirmək üçün hər şeyi - fikri, ağı, hissiyyatı, xəyalı, iradəni, səbri - hər şeyi səfərbərliyə almalı, bir yumruq halında toplamalı idik. Müharibənin başlanması barədə hökumət məlumatı bizim üçün nə qədər gözlənilməz olsa da, xüsusən mənim kimi evlərinə qayıtmağa hazırlaşan döyüşçülərə nə qədər pis təsir bağışlasa da, kefimiz yuxarı idi. Hətta sıralardan belə sözlər də eşidilirdi:

- Çox çəkməz! Bircə ay! Hitlerin külünü göyə elə sovuraq ki...

- Fikri Fransaya getməsin!

- İki həftədən sonra Münhendə pivə içəcəyik!

Mən arxadan eşidilən bu sözləri dinlədikcə həm özümdə nə isə bir yüngüllük hiss edir, həm də qərribə bir nigarançılıq, sızılıtlı bir təşviş duyurdum.

Sıralardan danışıqlar kəsilmir, gülüşlər bir-birinə qarışırdı:

- Zərbəmizi görəndən sonra ağı başına gələr!

- İbrahim, İbraşa! Qarmonun niyə susub?

Qarmon dilləndi. O zaman döyüşçülər arasında ən

çox yayılmış “Katyuşa” mahnısı bir anda ağızdan-ağıza keçdi. Hamı oxuyurdu:

Расцветали яблони и груши,
Поплыли туманы над рекой,
Выходила на берег Катюша,
На высокий берег на крутой ...

Beləcə, mahnı oxuya-oxuya, iri və möhkəm addımlarla yeriyirdik. Səsimiz qalın meşəlikdə əks edirdi. Nəhayət gəlib Fin körfəzi sahilində mövqə tutduq. Çox keçmədən bizə aydın oldu ki, faşist Almaniyaşının ölkəmiz üzərinə basqını bizim düşündüyümüzədən qat-qat ağır və mürəkkəbdır.

Biz küknar meşəliyində, hələ ağ finlərə qarşı vuruşlar zamanından qalmış qazmalarda yaşayırdıq. Cəbhə xətti çox da uzaqda deyildi. Gecələr göyün qərb tərəfi nəhəng bir yanğına tutulmuş kimi şölələnirdi, top gurultuları ara vermədən eşidilir, mövqelərimizin üzərindən Leninqrada tərəf faşist bombardmançı təyyarələri uçurdu. Bu zaman ağaclar arasında gizlədilmiş zenit topları fil xortumu kimi yuxarı dikəlir və təyyarələrin o yan-bu yanında bir-birinin dalınca mərmilər partlayırdı. Bombardmançı təyyarələrin, qanadlarında qara xaç nişanları görünən bu nəhəng quzğunların ardı-arası kəsilmirdi. Bəzən elə səhnələr görürdük ki, qəzəbdən dişimiz bağırsaqlarımızı kəsirdi, çarəsizlikdən az qala ağlayırdıq. Bu, tənha sovet qırıcısının bir neçə düşmən təyyarəsinə qarşı vuruşduğu və qəhrəmanlıqla həlak olduğu dəqiqələrdə baş verirdi. Düşmən təyyarələri arasında aşağı-yuxarı şığıyan, bir-birinin dalınca gah bu, gah o biri “messerşmittin”, “yunkersin” üstünə sürətlə

hücuma keçən, heç olmasa onlardan birisini, ikisini vurub yerə salan, nəhayət alova bürünüb, son dəfə nəərə çəkərək, uzaqlarda gözdən itən balaca qırıcını ürək ağrısı ilə yola salırdıq. Bəzən də elə olurdu ki, sayca üstün düşmən təyyarələri qırmızı ulduzlu qırıcının həmlələrinə tab gətirməyib, vuruş meydanını tərk edirdilər. Belə vaxtlarda papaqlarımız göydə oynayır, döyüşçülər bir-birini qucaqlayır, “ura” səsləri bir-birinə qarışırdı...

Mən Azərbaycan şahini Hüseynbala Əliyevin Leninqrad uğrunda hava döyüşlərində göstərdiyi şücaətdən xəbər tutanda, təyyarəsini yarımcan halda öz mövqeyinə çatdırdığını və oradaca öldüyünü biləndə bir daha inandım ki, o zamanlar Sovet məlumat bürosunun tez-tez təkrar etdiyi “müvəqqəti,, sözünün əsası varmış. Doğrusu, əvvəllər “müvəqqəti işğal olunmuş rayonlar,, ,“hitlerçilərin ölkəmizin şərq rayonlarında müvəqqəti hökmranlığı,, ,“tanklarımızın,

t yyar lərimiznn sayca müvəqqəti azlıđı,, ,“strateji əhəmiyyətə malik filan  h rin, kəndin, ya da filan y ks kliy n müvəqqəti düşmən əlinə keçməsi,, kimi ifadələri eşidəndə  s bil  irdik. Bu, təbii idi. Hələ bilavasitə döyüş girm mi dik. Bir növ ehtiyatda idik. Necə deyərlər, burnumuza barıt iyi d ym mi di, qanlı vuru malar haqqında aydın, canlı t s vv r m z yox idi. Yüzlərlə, minlərlə qurbanlar hesabına döyüş mövqelərinin əldən- l  keçdiyini hələ  z g zl rimizl  g rm mi dik...

Qazmalarımız çox da dərin deyildi. Ortada dəmir pe l r qurulmuşdu, qapılardan plaş- adırlar asılmışdı. Bizdən sol tərəfdə, Fin körfəzi sahilində gecə-gündüz motor səsləri eşidilirdi. Deyəsən əks-hücuma hazırlıq görülürdü. “Messerl r,, mövqelərimizi at   tuturdular, zenitl rin gurultularından yer-göy əsirdi. Bu zaman qazmalarda oturub bombardmanın k silme yini gözləməkdən başqa bir  lacımız qalmırdı.

Qazmalardan çıxanda hər dəfə gözlərimiz qarşısında eyni mənzərə çanlanırdı: kökündən qopub yerə sərələnmiş ağaclar, yalnız kötökləri tüstülənən küknarlar, altı üstünə çevrilmiş qazmalar, əllərində xörək ora-bura qaçan sanitarlar...

Əks-hücuma hazırlıqla əlaqədar olaraq, arxadan hər gün yeni-yeni əsgəri hissələr gəlirdi. Sağ tərəfdə, meşənin seyrək yerində tanklar sıraya düzülüb dayanmışdı. Yaşıl budaqlarla düşmən təyyarələrindən gizlədilmiş bu tanklara baxanda vuruşa başlamaq həvəsimiz daha da artır, səbrimizin tükəndiyini hiss edirdik. Gecələr, çıraqlı işıqda qazmalarda söhbətlər başlayırdı, tez-tez N. şəhərini, qayğısız keçirdiyimiz günləri, taktiki təlimləri, Lyubanı, ümumiyyətlə dinc əsgərlik həyatımızla bağlı hadisələri yadımıza salırdıq. O şey ki, qabaqlar bizdə gülüş doğururdu, indi nədənsə ürəyimizi rıqqətə gətirirdi, o şey ki, xoşumuza gəlirdi, indi, nədənsə bizə təəccüblü görünürdü, o şeydən ki,

zəhləmiz gedirdi, indi nədənsə onu təəssüflə xatırlayırdıq. Xülasə müharibə əhvali- ruhiyyəsinin qəribə qanunları varmış! Mən evdəkilərin necə nigarənçılıq çəkdiyini bilirdim. Bura gələn günü məktub yazmışdım. Kim bilir, bəlkə də hələ çatmamışdı? Yəqin indi, burada top atəşlərilə pozulan, orada, Bakıda isə göz-gözü görməz bir zülmət kimi şəhəri bürüyən bu gecədə Gültəkin dizlərini qucaqlayıb fikirləşir. Fikirləşir ki, görəsən Fariz hardadır?

Gültəkin, Gültəkin! Axı, kim deyə bilərdi ki, belə olacaq, kimin ağına gələrdi ki, evə qayıtmağıma ikicə ay qaldığı bir vaxtda bir-birimizdən bu qədər uzaq düşəcəyik?! Sabah ya biri gün ilk döyüşə gedəcəyik. Əsl döyüşə.

Faşistlərin işğal olmuş rayonlarda törətdikləri vəhşiliklərə aid xəbərlərin yarısı belə doğru olsa da, deməli onu amansızcasına öldürmək, qırıb-çatmaq savab işdir. Belə bir yırtıcının ölkəmizin şimal

sərhədlərindən başlayaraq Qara dəniz sahillərindək
nəhəng bir sahədə hökm sürməsi kimin ürəyini
lərzəyə gətirməz! Deyirlər ki, hitlerin topları
Moskvanın lap yaxınlığında atəş mövqeyi tutublar.
Ağlıma sığışdıra bilmirəm. Buna inanmaq çətindir.
Deyirlər ki, düşmənin kəşfiyyatçı təyyarələri Bakıya
da gedib çıxır. Yəqin ki, bu zaman onların qara
kölgələri doğma şəhərimin küçələrindən,
meydanlarından, evimizin, məktəbimizin üstündən,
Buzovnadakı bağımızdan, gecələr yatdığımız və
ulduzlara baxa-baxa söhbət elədiyimiz səkidən,
üzüm əzdiyimiz balaca hovuzdan, Aslan
qayasından, Bağban əminin qəbrinin üstündən
keçir... Ağlıma sığışdıra bilmirəm. Buna inanmaq
çətindir...

Fin körfəzindən şimal-şərqdə, kiçik bir gölün kənarında hücumu hazır vəziyyətdə durmuşduq. Alabəzək xələtlər geyib ağacların dibində sakitcə uzanmışdıq. Ağcaqanadlar başımızın üzərində toz kimi qaynaşırdı. Gözümüzü açma bilmirdik. Bu xırda canlılar həyasızcasına köynəklərimizin boyunluğuna girir, qulaqlarımıza, burunlarımıza soxulur, zəhlətökən bir səslə vızıldamaqdan yorulmurdular. Ayağa sıçramaq, şinelimi açıb başımın üzərində hərləmək və ağcaqanadları qovmaq istəyirdim. Hamımız eyni vəziyyətdə idik. Amma tərpənmək olmazdı. Nəinki tərpənmək, hətta ucadan danışmağa icazə yox idi. Hücum əməliyyatına hazırlıq gizli aparılmışdı. Bütün gecəni səssizcə yol gedib, özümüzü bura yetirmişdik. İndi kiçik bir ehtiyatsızlıq hər şeyi korlaya bilərdi. Hücumu işarə gözləyirdik.

Gölün hamar səthi üzərində donub qalan duman layları yavaş-yavaş seyrəlirdi. Günəş qalxdıqca ağacların kölgələri qısalırdı. Hava istiləşdikcə ağcaqanadlar elə bil daha da həyasızlaşırdılar. Bürgülü yay axşamlarında bizim də bağlarda ağcaqanad olardı. Ancaq qabaqcadan tədbir görüb onları qovurdular ki, gecə yuxumuza haram qatmasınlar. Elə ki, qaş qaralırdı, həyətlərdən tüstü burumları yüksəlirdi. Xədicə anam da hələ gündüzdən xeyli çır-çırpı, əski-üskü yığib hazırlayırdı. Həyətin müxtəlif yerlərində - quyunun yanında, səkinin üstündə, tut ağacının altında tonqal qalayırdı. Əski qırıqlarını düyünləyib xəkandazda yandırır və evə aparıb otaqları tüstüyə verirdi. Alov dilləri havaya ucaldıqca biz uşaqlar əl-ələ verib, tonqalların ətrafında yallı gedirdik. Bu zaman gözlərimizi acıdan tüstüyə də əhəmiyyət vermirdik. Yay axşamlarında saysız-hesabsız əyləncələrimizdən biri də bu idi. Hərdən əvvəlcə hamımızı qorxudan, sonra isə güldürən qərribə

hadisələr də baş verirdi. Bir dəfə yenicə qalanmış tonqalın dövrəsində hərlənəndə, onun üstündən hoppananda Gültəkinin balaqları od tutdu. Qızdan bir qışqırıq qopdu ki, elə bil onu ilan sancdı. Mən özümü Gültəkinin üstünə atdım, paltarının ətəyini ayaqları ilə bir yerdə qucaqlayıb əllərimlə söndürməyə başladım. Evdəkilər bir-birinə qarışdılar. Hardansa Bağban əmi özünü yetirdi.

- Qum atın, qum atın! - deyə haray, saldı.

Ancaq qum lazım olmadı. Gültəkinin balaqlarından indi tüstü qalxırdı. Anam tez qızı qucaqladı:

- Ay bala, ayaqların yanmayıb ki?

- Yox, - deyə Gültəkin cavab verdi və birdən mənə baxıb qışqırdı: - Bax, bax, Farizin əlləri yanıb.

Mən əllərimi qaldırıb təəccüblə baxdım. Doğrudan da əllərimin üstü, ovuclarım bir neçə yerdən suluqlamış, qaralmışdı. Qəribədir ki, Gültəkin bunu

görənəcən onların ağrısını hiss etməmişdim. İndi isə, baxan kimi, yanıq yerlər göynəməyə başladı. Mən bunu bildirmədim.

- Boş şeydir, - dedim, - gəlin oynayaq.

Anam bir söz demədən məni evə apardı, lampa işığında yanıq yerlərə Günəbaxan yağı sürtdü. Bu zaman paltarını dəyişmiş Gültəkin yanımıza gəldi və qorxu ilə soruşdu:

- Çox incidir?

Mən, heç bir şey olmamış kimi, əlimi yellədim:

- Yox, əşi!

Biz yenə həyəətə çıxdıq. Məlik bacısına gülməyə başladı:

- Nahaq yerə paltarını dəyişdin. Onun tüstüsündən ağcaqanadlar lap uzağa qaçardı.

O gecə əllərimin göynəməsindən səhərəcən yata bilmədim...

Kim isə yavaşca məni silkələdi. Dönüb baxanda İbrahimi gördüm. O, qıyıq gözlərini meşənin dərinliklərinə, ağacların getdikcə seyrəldiyi tərəfə zilləyib soruşdu:

- Çox gözləyəcəyik?

- Bilmirəm.

- Bircə tez olaydı!

Mən İbrahimi yaxşı başa düşürdüm. Bu hövsələsizliyi təkcə onda yox, yoldaşlarımla hamısında hiss eləyirdim. Onu da bilirdim ki, qarşıdakı əməliyyatın müvəffəqiyyətindən çox şey asılıdır. Faşistlər meşənin kənarında, böyük bir sahəni nəzarət altında saxlamağa imkan verən hündür bir təpəni tutmuşdular. Kəşfiyyatın məlumatına görə, onlar buradan qoşunlarımıza qəfil

və ağır zərbə vurmağa hazırlaşdılar. Bu, hitlerçilərin şimal-qərb tərəfdən də Leninqradı mühasirəyə almaq istədiklərini aşkar büruzə verirdi. Alayımızın qarşısında duran vəzifə - həmin tərpe uğrunda vuruşa başlamaq, düşməni mümkün qədər yubandırmaq, ehtiyat hissələrimizin gələcək döyüşlərə hazırlığına şərait yaratmaq idi. Əməliyyatı gecikdirmək olmazdı. Artıq faşist toplarının səsi şimal-şərq tərəfdən, Petrozavodsk istiqamətindən eşidilirdi. Görünür, düşmən Leninqradı əhatəyə almaq, təchizat yollarını kəsmək tədbirlərini yaxın bir neçə gündə yerinə yetirməyə tələsirdi. Vəziyyət son dərəcə ağır və təhlükəli idi.

Günün ikinci yarısında Fin körfəzi sahilindən eşidilən motor səsləri birdən-birə artıb, ümumi bir uğultuya çevrildi. Sol cinahdan verilən əmr ağızdan-ağıza keçdi:

- Qalx! İrəli!

Axırı ki, başlandı.!

İlk döyüş, düşmənlə ilk qarşılaşma!

Hamımız bir adam kimi ayağa qalxdıq və səssizcə irəli yeridik. Heç kəs danışmırdı. Motor gurultuları indi qabaqdan eşidilirdi. Mən, yanımca, arxamca addımlayan döyüşçülərin ağır-ağır nəfəs aldıqlarını aydın eşidir və bu zaman yalnız bir şey haqqında düşünürdüm, kaş əməliyyatımız baş tutaydı! Mənə elə gəlirdi ki, bütün müharibənin taleyi, ölkəmizin - Moskvanın, Bakının taleyi bu döyüşdən asılıdır. Mənə elə gəlirdi ki, bu əməliyyat bilavasitə SSRİ Müdafiə Komitəsinin qərargahında düşünülmüş və təsdiq edilmişdir. Lakin həmin vuruşmadan sonra cəbhə qəzetində Sovet məlumat bürosunun xəbərlərini oxuyarkən təəccübümü gizlədə bilmədim: "...Sonra bir neçə gün ərzində cəbhələrdə əhəmiyyətli dəyişiklik olmamışdır. Qoşunlarımız Kareliya boğazında faşistlərin üstün qüvvələrinə qarşı bir sıra xırda döyüşlər aparmışlar...., Vəssalam!

Mən bu “xırda,, döyüşü xatırlayanda indi də tüklərim ürپənir və hər şey yenidən xəyalımda canlanır.

...Biz adi yerişlə irəliləyirdik. Ağaclar yavaş-yavaş seyrəlməyə başladı. Gəlib meşənin kənarına çıxdıq və dərhal hücum edəcəyimiz hündür təpəni gördük. Orda bizi nə gözləyirdi? Dönüb yoldaşlarıma baxdım. Sanki hamının üzündə eyni sual həkk olunmuşdu. Bu, bəlkə də mənə belə görünürdü? Bir də, əgər döyüşqabağı əsgərin qəlbində belə hisslər oyanırsa, bunda təəccüblü nə var ki? Necə şərait olursa-olsun, insan insanlığında qalır. Yaşamaq, çalışmaq, həyatın, təbiətin gözəlliklərindən zövq almaq üçün yaranmış insan, hələ ömür yolunun yarısına çatmamış, həyatdan doyunca kam almamış insan...

Harada isə, arxadan atılan mərmilər sıra ilə təpənin yamacında, üstündə partlamağa başladı. Bu, bir neçə dəqiqə davam etdi. Top atəşləri kəsilən kimi sağ və

sol cinahlardan tanklar hərəkətə gəldi. Həmin anda da hər tərəfdən bağırtılar ucaldı:

- Vətən uğrunda! İrəli!

Biz irəli axışdıq. Təpənin ətəyinə çatmağa bir az qalmış faşistlər bizi dəhşətli bir yaylım atəşi ilə qarşıladılar. Qeyri-ixtiyari yerə yatdıq. Güllələr viyıldı ilə başımızın üzərindən o yan-bu yana uçurdu. Mən üzümü torpağa sıxıb üstümə səpələnən daş-kəsəkdən gözlərimi tez-tez yumub açırdım. Yan-yörəmizdə partlayan minaların qəlpələri elə bil: “Öldürəccəyəm...öldürəccəyəm...”, deyə hamımızı bir anda qırıb- çatmaq istəyirdi. Atəş ara verən kimi yenidən ayağa sıçradıq. İrəli cumduq. Artıq düşmən səngərləri aydın görünürdü. Tanklar onları haqlamışdı. İki tank biri lap səngərin qabağında, biri isə təpənin başına çatmağa bir neçə addım qalmış, alışıb tüstülənirdi...

Təpənin üzərində səngərlərdə əlbəyaxa vuruşma başlamışdı. İndi mən o dəqiqələri yuxu kimi xatırlayıram. Süngülər, bıçaqlar, balaca kürəklər işə düşmüşdü. Çığırtıdan qulaq tutulurdu. Mən səngərə atılanda yekəpər bir alman zabiti ilə üz-üzə gəldim. O, avtomatı mənə tuşlayıb atdı. Mən güllələrin səsini eşitmədim. Əgər indi sağ-salamat qazmada oturub gündəliyimi yazıramsa, deməli faşistin atəşi məni tutmamışdı, güllələr yan keçmişdi. Mən, süngünü qabağa uzadıb, hitlərinin üstünə cumdum. Ayağa sıçrayanda süngünün lüləyəcən düşmənin qarnına sancıldığını gördüm. O, əllərilə süngüdən yapışib qıvrılırdı. Dayanıb gözləməyə vaxt yox idi. Ətrafda döyüş gedirdi. Toz-torpaq, tüstü aləmi elə bürümüşdü ki, ilk anlarda heç nə görə bilmədim. Səngərdən çıxmaq istəyirdim ki, kiminsə:

- Komandır! Komandır! - deyə çığırdığımı eşitdim.

Səngərin qırağına çıxar-çıxmaz bizimkilərdən kimin isə enli kürəyi qabağımı kəsdi. İkimiz də

yıxıldıq. Qabağımdakı adam yaralandığı üçün, mən isə onu saxlamaq istəyəndə müvazinətimi itirdiyim üçün. Ani olaraq Artyomun ağarmış üzünü gördüm. Ürəyim yerindən qopdu. Dizlərim biixtiyar büküldü. Ancaq lap qulağımın dibində bomba kimi partlayan “İrəli!”, bağırtısı məni özümə gətirdi. Eyni zamanda bizi izləyən sanitarların yaralıları arxaya sürüdüklərini görüb, bərkdən qışqırdım:

“Artyomu... Artyomu...”,

Faşistləri vurub sənklərdən qovandan sonra da vuruş xeyli davam elədi. Düşmən soldatları bizə nəfəs almağa imkan vermədən əks-hüma keçirdilər. Səngərlərdə möhkəmlənməyə vaxt tapa bilmirdik. Mənə elə gəlirdi ki, bu döyüşün sonu olmayacaq. hətta indi də, vuruşmanın davam etdiyi həmin dəqiqələrdə Artyomun sifəti gözümün qabağından getmirdi. O özünü mənim köməyimə yetirmək istəyəndə düşmən güllələri sinəsinə sancılmışdı.

Artyomun haradansa dərinlərdən gələn bir səslə, bir - fəryadla “komandır,, deyə çığırması hələ də qulaqlarımda cingildiyirdi. Mən onun səsini döyüşün ümumi gurultusu içərisində hələ də aydın eşidirdim...

Səngərlər bir neçə dəfə əldən-ələ keçdi. Nəhayət, döyüş, yəqin ki, bir neçə saatdan sonra yenidən qızıışmaq üçün ara verdi. Mən sanitariya məntəqəsinin yerləşdiyi qazmaya girəndə Artyom ömrünün son dəqiqələrini, bəlkə də son saniyələrini yaşayırdı. Elə bil ki, bədəninin bütün hərarəti, qəlbinin çırpıntısından yaranan sönük qığılımlar gözlərində cəmlənmişdi. Üzündə batan günəşin soyuq və cansız şüaları kimi zəif bir işıq vardı. Enli köksü elə qalxıb-enirdi ki, sanki nəfəs alan o deyildi, üzərində uzandığı torpaq idi. Biz, onun əzabla can verdiyini, əzabla həyatdan ayrıldığını görürdük. Elə bil canı bədənindən gilə- gilə çıxırdı...

Döyüşdə həlak olan komandirləri və əsgərləri torpağa tapşırمامışdan əvvəl mən, ehmalca Artyomun cibindən sənədlərini çıxardım. Hamısı qana bulaşmışdı. Sənədləri starşınaya verəndə onların arasından bir kağız düşdü. Məktub idi. Artyomun Lyubaya yazdığı və görünür verməyə cürət eləmədiyi, ya da vaxt tapmadığı məktub. Onu yerdən götürüb dizimin üstündə hamarladım.

- Bu, məndə qalacaq, - dedim.

Artyomun ölümü bizim manqamızdan ilk itgi, ilk ağır itgi idi.

* * *

İki ay ərzində hissəmiz dəfələrlə yerini dəyişmiş, nəhayət, faşistlərin üstün qüvvələrinə qarşı döyüşə-döyüşə geri çəkilib, Leninqrada yaxınlığında mövqe tutmuşdur. Yaxın yoldaşlarımdan İbrahim, Anzor və starşına qalıb. Mikola son döyüşdə mərmə qəlpəsi ilə kürəyindən yaralanıb, ağır vəziyyətdə Leninqrada

göndərilmişdir. Ölübümü, sağalıbmı - bilmirik. Hamımızı ən çox incidən hadisə tağım komandirimizin ölümüdür. Baş leytenantın qansız sifəti, alnına yapışmış sarışın qanlı saçları indi də gözümün qabağındadır.

Biz, geri çəkilə-çəkilə fürsət tapanda arabir əks hücumda da keçirdik. Bu, hissəmiz qarşısında qoyulan vəzifənin - düşməni yubandırmaq, ona öz əməliyyat meydanını genişləndirməyə imkan verməmək vəzifəsinin, necə deyərlər, bir maddəsi idi. Əks-hücumlarımız adətən elə vaxtda və elə yerdə olurdu ki, faşistlər belə hücumlara məruz qalacaqlarını gözləmirdilər. Lakin axırını hücumumuz bizim üçün ağır itgilərlə nəticələndi. Axşamdan tapşırıq almışdıq ki, səhər gün çıxmamış növbəti döyüşə hazır olaq. Bir neçə gün əvvəl kəşfiyyatımızın gətirdiyi xəbər həmin hücumun müvəffəqiyyətlə keçəcəyinə ümid verirdi. Ancaq, sonradan mə'lum olduğuna görə, komandanlıq bu ilk

xəbərlə kifayətlənməkdə böyük səhvə yol vermişdi. Almanlar, görünür, əvvəlki əks-hücumlarımızdakı nəticə çıxarıb, bu dəfə hiyləyə qarşı hiylə qurmaq qərarına gəlmişdilər. Hər nə isə, biz səhərin gözü açılmamış hücumu keçəndə və düşmən mövqelərinə yaxınlaşanda cinahlardan çarpaz yaylım atəşi altına düşdük. Bu, o qədər gözlənilməz oldu ki, ilk dəqiqələrdə atəşin istiqamətini belə müəyyənləşdirə bilmədik. Sakit qış səhərində başlanan həmin döyüşün aqibətini qabaqcadan təsəvvürə gətirə bilsəydik... Atəş susan kimi ayağa qalxıb irəli atıldıq və bu zaman mən onu - komandirimizi kerdym. Aramızda dörd-beş addım məsafə vardı. Sokolov hamıdan əvvəl yerindən sıçrayıb, avtomatını başının üstündə oynatdı və:

- İrəli, qardaşlar! - deyə qışqırdı.

Onun qəzəbdən parlayan iri mavi gözləri, “irəli!”, deyə bağırarkən geniş açılmış ağzı, hətta səhər günəşinin işığında bərq vuran fərqlənmə nişanları...

Hər şey indiki kimi yadımdadır. Baş leytenantın ayağa sıçraması ilə mina qəlpəsindən ölməsi bir oldu. Mən, ilk anda gözlərimə inanmadım: komandirimizin başının yarısını - peysər hissəsini elə bil bıçaqla kəsib atmışdılar. Beyni kürəyinə tökülmüşdü. O, bir neçə saniyə elə-beləcə, ayaq üstündə donub qaldı. Yuxarı qaldırılan avtomat, qəzəbdən parlayan iri mavi gözlər, geniş açılmış ağız... Nəhayət o, kökündən əsilmiş ağac kimi arxası üstə yerə sərələndi...

...Yaxşı yadımdadır, noyabr ayının şaxtalı qış gecələrindən birində alayımız öz mövqeyini dəyişmək haqqında əmr aldı. Sıraya düzülüb yola düzəldik. Hissəmiz göylərə baş çəkmiş küknarların arasına ilə uzanan enli şose ilə gedirdi. Daş kimi bərkimiş buzun üzərində yalnız addım səsləri eşidilirdi. Mən, şinellərinin üstündən ağ xələt geymiş döyüşçülərin yanınca yeriyir və hərdən dönüb, geri qalanları tələsdirirdim. Şaxta vurmasın

deyə qulaqlıq geymiş, qaranlıqda tək-cə gözləri parıldayan döyüşçülər, tüfəngləri və avtomatları bir çiyindən-o biri çiyinə ötürərək, dinməz-cə addımlayır, mən tələdirsəm də, tələdirməsəm də geri qalmamağa çalışırdılar...

“Kaş müharibədə də belə olaydı!,,

Bu sözləri bir neçə ay əvvəl təlim vaxtı İbrahim demişdi, hamımız da gülmüşdük. Nə biləydik ki, cəbhə həyatı, müharibə yolları bu qədər sərt, bu qədər amansız imiş! Nə biləydik ki, komandirimizi məhz belə bir şəraitdə, əsl döyüşdə itirəcəyik? Bu heç aqlımıza gəlməmişdi. Axı, biz təlimlərdə “düşmən,, üzərinə hücumu keçərkən komandirimizin hamıdan qabaq ayağa qalxdığını, “irəli,, deyə çıxırdığını dəfələrlə görmüşdük! Təlimdən sonra isə çəmənlikdə, yumşaq otların üstündə, ya da çay qırağında, yamacda, meşə kənarında əyləşib, keçirdiyimiz döyüşün nəticələrini müzakirə eləyirdik. Bu zaman döyüşçülərin

atmacaları, zarafatları da az eşidilmirdi. Bu, həm müzakirə, həm də istirahət saatları idi. Yadımdadır ki, adətən xasiyyətcə ciddi bir adam olan Sokolov da belə hallarda bizə qoşulurdu. Əlbəttə, həmin təlimlərin faydasını biz döyüşlərdə hiss edirdik. Lakin onu da görür və duyurduq ki, hərbi təlimlərimizi əsl döyüş şəraitinə uyğunlaşdırmaq işində deyəsən qüsurlarımız da olub...

Mən yol gedə-gedə bunları fikirləşirdim. Şose uzandıqca uzanır, başlarını göyə dirəmiş küknarlar iki tərəfdən bizi sıxır, şaxtanın qılınc kimi iti soyuğu nəfəsimizi darıxdırır, özünə yol tapıb bədənimizə soxulurdu. Arabir “prival,- dincəlmək əmri verilirdi. Döyüşçülər heç olmasa bir az dincələ bilirdilər. “Bir az,,ona görə deyirəm ki, yerə uzanmaq, yoldan kənara çıxıb ağaca söykənmək qəti qadağan edilmişdi. Gözlərini yumub şirin yuxuya dalanlar bir daha ayılmırdılar; şaxtada yuxu insanın ən böyük düşmənidir. Yoldan kənara çıxmaq isə

təhlükəli idi. Əvvəllərdə baş verən bir neçə hadisə komandanlığı sonralar ayıq salmışdı. Əldən-ələ keçmiş bu yerlərdə hələ tapılmamış minalar qalmışdı. Döyüşçülər dincəlmək üçün ağacların arasına dağılışanda həmin minalar partlamışdı. Bütün bunlara görədir ki, döyüşçülər “prival,, əmri eşidən kimi dörd-dörd, beş- beş ayrılıb, ayaq üstə baş-başa verir və beləcə “dincəldilər!,, Komandirlər isə onların ətrafında gəzərək, zəiflik göstərüb, yerə oturmaq ya da uzanmaq istəyənləri ayağa qaldırırdılar. Hər cür vasitə ilə: sözlə, başa salmaqla, bunlar da təsir etməyəndə qışqırmaqla, hədələməklə... Yalnız bu yolla biz, döyüşçülərin başı üzərində səssizcə hərlənən amansız ölümün qarşısını ala bilirdik. Mən, belə hallarda bəzən kənara çəkilib, yol boyu hərəkətsiz dayanmış alaya nəzər salırdım. Soyuqdanmı ya gördüyüm mənzərənin təsirindənmi bədənimdən tükürpərdən bir gizilti keçirdi. Baş-başa verib yerində donmuş yüzlərlə ağxələtli adam nəhəng ağacların yanında necə də əcaib görünürdü!

Bu mənzərədə nə isə həm əzəmət, həm gizli bir hikmət, həm də qorxu doğuran bir vahimə vardı! On-on beş dəqiqədən sonra ağ “kabuslar,, birdən hərəktə gəlir, qarışıq addımlar yenidən qış gecəsinin sükutunu pozurdu. Mən, qeyri-iradi dərindən və rahat nəfəs alırdım.

İndiki mövqeyimiz son dayanacaq yerimizdir. Artıq buradan bir addım da geri çəkilməyəcəyik. Necə deyərlər, öldü var - döndü yoxdur. Hitlerçilər gəlib Moskvanın əlli-atmış, bəzi yerlərdə isə otuz beş-qırx kilometrliyində dayanmışlar. Leninqrad - böyük və gözəl şəhər düşmənin mühasirəsində qalmışdır. Faşist təyyarələri alman dəqiqliylə hər gün müəyyən saatlarda Leninqradı atəşə tutur, ağır topların güllələri başımızın üzərindən şəhərə tərəf uçur. Leninqradlıların “Böyük torpaq,,la əlaqəsi demək olar ki, kəsilmişdir. Şəhər aclıq çəkir. Eşitdiyimizə görə, şəhərdə elektrik enerjisi yoxdur, su yoxdur, evlər qızdırılmır, nəqliyyat işləmir...

Bunlardan ən dəhşətli isə odur ki, bütün təchizat yolları kəsildiyindən şəhər əhalisini ərzaqla təmin etmək çox çətinləşmişdir. Doğrudur, biz hələ Fin körfəzi rayonunda düşməne qarşı vuruşanda şəhərdə qalması mümkün olmayan xeyli leninqradlı arxaya köçürülmüşdür. Bununla belə, şəhərdə qalanların vəziyyəti fəlakətlidir. Arabir hərbi tapşırıqla Leninqarda gedib qayıdan yoldaşlarımız dəhşətli şeylər danışirlar. Şəhərdə ərzaq ehtiyatı tükənmək üzrədir. Adambaşı gündə yüz əlli-iki yüz qram çörək verilir. Son bir ay ərzində aclıqdan, zəiflikdən, şaxtadan ölənlərin sayı on bir minə çatmışdır. Görünür, hitlerçilər Leninqradı məhz bu yolla - şəhər əhalisini aclığın və məhrumiyyətin amansız pəncəsində məhv etməklə ələ keçirmək istəyirlər.

Lakin Leninqrad yaşayır. Leninqrad vuruşur. Leninqrad təslim olmur. Ladoqa gölündən “həyat yolu,, açılmışdır. Leninqradı “Böyük torpaq,,la bağlayan bu yeganə yolla, buzun üstü ilə fasiləsiz

maşın karvanları gedib gəlir. Onlar şəhərə ərzaq daşıyır, şəhərin müdafiəçilərini hərbi sursatla təmin edirlər. Bizim də vəziyyətimiz yaxşı deyildir. İlk müdafiə xəttində döyüşən hissələr gündə üç yüz qram çörək və yüz qram suxarı, qalan hissələr isə gündə yüz əlli qram çörək və yetmiş beş qram suxarı alırlar.

Mən, ömrümdə birinci dəfə belə ağır şəraitdə, soyuq yeraltı qazmada qarşıladığım yeddi noyabr gününü, Böyük Oktyabrın iyirmi dördüncü ildönümünü qürurla, sevinclə, hətta həmin gün Qızıl Meydanda rəsmi-keçiddə iştirak edən döyüşçülərə qibtə hissi ilə xatırlayıram. Təkcə mən yox, əsgər yoldaşlarımda hamısı, komandirlər, bütün cəbhələrdə gecə-gündüz vuruşan, yerdə, göydə, dənizdə düşmənlə əlbəyaxa olan minlərlə ordu nəfərləri, bütün ölkə, bütün xalq, bizə rəqibət bəsləyən milyonlarla dostlarımız... hamı, hamı! həmin qarlı və tufanlı gündə Qızıl Meydanda, Lenin

Mavzoleyi qarşısında, faşist toplarının və bombardmançı təyyarələrinin Moskvanı hər dəqiqə hədələdikləri bir vaxtda hərbi hissələrimizin bayramı rəsmi-keçidlə qarşılamaaları kimin ağına gələ bilərdi?! Kim düşünə bilərdi ki, Moskva yaxınlığında son həmləyə hazırlaşan hitler qoşunlarının gözləri qarşısında (axı, onlar binoklla baxanda Moskvanı görürdülər) Qızıl Ordu hissələri möhkəm və sərt addımlarla Mavzoleyin önündən keçəcəkdir, kim düşünə bilərdi ki, Budyonni öz köhlən atında rəsm-keçidi qəbul eləyəcək, gözünü Moskvaya dikən hər kəs, Stalinin ağır, təmkinli, bir qədər tutqun səsini eşidəcək?! Bunu qabaqcadan bizə desəydilər, inanmazdıq. Radio cihazının qabağında oturub, Moskvadan rəsm-keçidin verilişinə qulaq asdığımız xoşbəxt dəqiqələr ömürlük beynimə, ürəyimə, qanıma, canıma həkk olunub. Biz, o dəqiqələrdə doğrudan da xoşbəxt idik. Üzlərdə sevinc, gözlərdə yaş vardı. həyəcandan, qəhərdən danışa bilmirdik. Diktor,

rəsm-keçiddə iştirak edən hissələrin Qızıl Meydandan birbaşa cəbhəyə yollandıqlarını deyəndə hamımız eyni bir fikir, eyni bir qətiyyətlə, dinməzcə bir-birimizə baxdıq. Həmin dəqiqələrdə bizə aydın oldu ki, düşmənin ayağı Moskvaya dəyməyəcək!

İndi mən bu sətirləri yazanda fikirləşirəm ki, bir vaxt, illər keçəndən sonra qırx birinci ilin yeddi noyabrında, Oktyabr bayramı günündə Moskvada keçirilən bu rəsm-keçid haqqında kitablar bağlanacaq, onun ildönümləri qeyd ediləcək, həmin rəsm-keçidin iştirakçılarının, sağ qalmış müharibə veteranlarının başına Qızıl Meydanda güllər-çiçəklər səpiləcək...

Hələlik isə, cəbhənin şimal hissəsində, Kareliyada mövqe tutub dayanmış qoşunlarımızın vəziyyətində heç bir dəyişiklik yoxdur. Əvvəlki kimi yenə də düşmənin üstün qüvvələrinə qarşı müdafiə döyüşləri aparırıq. Son mövqələrdə dayanmışıq. Arxamızda böyük bir şəhər - Lenin şəhəri var. Yöknəsə keçən

həmin günlərdə hamımızın qulağı səsdədir, gözü yoldadır. Hissəmizin poçtalyonu məktub paylayanda bir çox döyüşçülər - ailələri işğal olunmuş rayonlarda qalanlar ona baxmamağa çalışırdılar. Poçtalyon dinməzəcə məktubları paylayıb gedirdi. Nigarançılıq və məyusluq ifadəsi ilə dolu gözlərini yerə dikib, poçtalyondan xoş xəbər gözləyənlərdən biri də starşına idi. Biz bilirdik ki, onun doğulduğu yerlər - Belorusiya torpaqları düşmən əlindədir, bilirdik ki, ağır suallar gecə-gündüz ona rahatlıq vermir: ata-anası, uşaqları salamatdırmı, nə üçün onlardan bir xəbər yoxdur, bəlkə arxaya köçürülməyə imkan tapa bilməyiblər?..

Üç gün əvvəl baş verən hadisə ürəyimdə son vaxtlar bu adama bəslədiyim səmimiyyəti daha da qüvvətləndirdi. Arxadan hər gün demək olar ki, yeni qoşun hissələri gəlirdi. Belə günlərdən birində starşına təzə gələn əsgərlər arasında öz həmyerlisini tapdı. Biz, iki həmyerlinin necə qızğınlıqla

görüşdüyünə maraqla, bir az da qıbtə ilə baxırdıq. Starşına hündür boylu, pəhləvan cüssəli əsgəri öz qazmasına apardı...

Yarım saat sonra mən, starşının həmyerlisinə rast gəldim. Gözlərimiz bir-birinə sataşanda əsgər əlini yelləyib, qəhərlənmiş halda:

- Özümü saxlaya bilmədim, - dedim, - əhvalatı danışdım.

- Hansı əhvalatı?

Əsgər, məndən belə bir sual gözlənmirmiş kimi, təəccüblə üzümə baxdı və danışmadı, ancaq başını buladı.

- Yoxsa evlərinədən qara xəbər gətirmisiniz?

- Qaradan da qara! Ata-anasını, uşaqlarını... Eh!

Əsgər iri addımlarla uzaqlaşdı. Elə bil o, mənim

yenə nə isə soruşacağımdan qorxurdu. Tez starşinanın qazmasına qaçdım, torpaq pilləkənlə aşağı enib qapını örtüb plaş-çadırı qaldırdım. Boğuş bir hönkürtü məni diksindirdi. Elə qapı ağzında donub qaldım. Starşına boş patron yeşiyinin üstündə oturub, başını ovucları arasına almışdı, çiyinləri əsirdi. Elə bil yarım saatın içində on il qocalmışdı. Boğazım qurumuşdu. Hiss elədim ki, bu saat, bu dəqiqələrdə heç bir təsəlli starşinanın halını yüngülləşdirə bilməz. Mən, səssizcə qazmadan uzaqlaşdım. Şaxtadan özümü yığışdırıb, yoldaşlarımın yanına getmək istəyəndə Anzorla qarşılaşdım. O, bir an diqqətlə üzümə baxıb, qəfildən üstümə atıldı, məni yerə yıxdı, burnumu qarla sürtməyə başladı. Məsələni dərhal başa düşdüyüm üçün müqavimət göstərmədim. Nəhayət, özü məni buraxdı. İkimiz də qarın üstündə əyləşmişdik. Anzor ağır-ağır nəfəs alırdı, mən də sürtünməkdən az qala dərisi soyulmuş, bərk göynəyən burnumu ehmalca sığallayırdım.

Anzor üzümə baxıb sakitcə dedi:

- Bəxtinə şükür elə ki, sənə rast gəldim: Bir az keçsəydi burunsuz qalacaqdın...

Mən əlimi bir də burnuma çəkib:

- Sağ ol, - dedim.

- Hə, burnunun rəngi yavaş-yavaş özünə gəlir,- deyə Anzor bir də diqqətlə üzümə baxdı, - elə ağarmışdı ki, lap təbaşir kimi.

Biz, ağacların arası ilə uzanan cığırla irəliləyirdik. heç birimiz danışmırdıq. Şaxta elə bərkimişdi ki, gah orda, gah burada çatlayıb sınan budaqların şaqqıltısı eşidilirdi.

- İndi olaydıq harda? Əlbəttə, bizim funikulyorda, restoranda, bala-bala vuraydıq...

Mənim fikrim starşinanın yanında idi. Anzora qulaq asmırdım. O deyəsən bunu hiss elədi və incik bir tövrlə dedi:

- Yaxşı da, katso, qaşqabağın yer süpürməsin. Belə vaxtlarda adamın burnunu da ovuşdururlar, lap başqa yerini də. Şaxta mən ölüm-sən öləsən başa düşmür. Bir özün bax...

Mən, qeyri-ixtiyari, çevrilib Anzora baxdım. O, üzünü kənara tutub tüpürdü. Qarın içinə bir parça buz düşdü.

Sirkdə belə fokus göstərsən, inanmazlar, - deyə Anzor güldü.

Ən ağır vəziyyətdə belə şuxluğundan, deyib-gülməkdən əl çəkməyən bu oğlana indi birdən-birə acığım tutdu. Yəqin ki, elə buna görə starşinaya üz verən müsibəti hirsli-hirsli Anzora danışdım. İnsanın ürəyini bilmək olmazmış! Anzor elə kədərləndi ki, əhvalatı ona danışmağıma peşman

oldum. Gürcü dostum qırov bağlamış kirpiklərini qalın əlcəyi ilə sildi, qəzəblə dedi:

- Bircə tez olaydı, tez başlanaydı!

Mən də belə fikirləşirdim, intiqam hissi eynilə mənə də rahatlıq vermirdi. Moskva, Leninqrad, Kiyev, Minsk, Bakı, Tbilisi... hissələrimizdə bu şəhərlərin hamısından, respublikaların hamısından döyüşçülər və komandirlər vardı. Hamımız döyüşə, düşməndən qisas almağa can atırdıq. Hamımızı eyni bir fikir, eyni bir sual məşğul edirdi: nə vaxt bütün cəbhələrdə hücum başlayacaq, nə vaxt faşistləri şəhərlərimizdən, kəndlərimizdən qovacağıq?! Biz, belə bir günün gələcəyinə inanırdıq. Yoxsa bütün bu ölümlərə, dəhşətlərə, məhrumiyyətlərə dözməyə dəyməzdi!

Eh, eynəkli professor mənim bu anlarda düşündüklərimi, keçirdiyim həyəcanları daha yaxşı

qələmə alardı! Neyləyim ki, bir-birimizdən çox uzaqdayıq.

* * *

Palatada sakitlikdir. Mən, ilk baharın nəfəsilə cana gəlmiş ağacların necə çiçəklənməyə başladığını, quşların bu budaqdan-o budağa necə qonduqlarını uzandığım yerdən görürəm. Pəncərənin açıq gözlüyündən içəri ilıq bir nəsim süzür. Palatadakı yaralılardan bəziləri hərəkətsiz uzanmışdır, bəziləri yataqlarında dirsəklənib ya kitab oxuyur, ya da məktub yazırlar, bəziləri də pəncərə qarşısında durub bayıra tamaşa eləyirlər. Söhbət eləyənlər, gülənlər də var. Ancaq mən, nə ağaclardakı quşların civiltilərini, nə də yaralılardan gülüşünü eşidirəm. Heç bir şey eşitmirəm. Dörd aya yaxındır ki, qulaqlarım tamam tutulub. Düzdür, həkimlərin qabaqcadan dedikləri kimi, arabir qulaqlarımda elə bil nə isə açılır, ayrı-ayrı səsləri eşidə bilirəm və artıq inanıram ki, yaxın zamanlarda karlığım

büsbütün keçəcək. Ancaq sağaldıqca əvvəlkindən də artıq darıxıram. Buradan, cəbhədən xeyli uzaqlarda yerləşmiş bu şəhərdən qərbə tərəf nə vaxt yola düşəcəyimi, döyüş yoldaşlarıma nə vaxt qovuşacağımı intizarla gözləyirəm. Dörd aydır ki, gözləyirəm. Ölümdən qayıtmışam, həyat məni təzədən çağırır, elə bil dünyaya yenidən gəlmişəm. Mənim vəfalı yoldaşım - gündəliyim yenə də mənimlədir. Mən onun səhifələrinə dörd ay bundan əvvəl Kareliyada, Leningrad uğrunda vuruşmalarda başıma gələn hadisəni yazıram. Starşinanın qazmasından necə çıxdığımı, Anzorla söhbətimi xatırlayıram. Yadıma düşür ki...

Hər şeyi növbə ilə yazsam yaxşıdır.

Küknar meşəliyində, qazmalarda yaşadığımız günlərdə biz yaxşı bilirdik ki, cəbhənin həmin hissəsini bürüyən sakitlik müvəqqətidir. Fin körfəzi sahillərindən eşidilən şübhəli gurultular, tez-tez kəşfiyyat təyyarələrinin mövqelərimiz üzərində

hərlənməsi, günün müəyyən vaxtlarında sahil toplarının bizi atəşə tutması, əsir aldığımız faşist kəşfiyyatçılarının dedikləri yaxın günlərdə qızgın vuruşmaların başlayacağından xəbər verirdi. Başqa cür də ola bilməzdi. Sovet dövlətini ilk zərbə ilə darmadağın etmək istəyən hitlerin planları boşa çıxmışdı. Moskvanın müdafiəçiləri onu qabaqladılar və müharibənin başladığı vaxtdan bəri faşistlər ilk dəfə Moskva yaxınlığında dəhşətli bir zərbə aldılar. Bu xəbəri eşidəndə necə sevindiyimizi təsvir eləyə bilmirəm. Şaxtalı noyabr günləri bizim üçün əsl bayrama çevrilmişdi. Elə həmin günlərdə bizim cəbhədə düşmənin güclü hücumu başladı. Hücumun ilk saatlarında müdafiə xəttimiz bir neçə yerdən sarsıldı, düşmən tankları mövqelərimizə soxula bildilər. Vuruşma qızıxdı. Faşistlər heç bir şeylə hesablaşmırdılar. Tank dəstələri bir-birinin ardınca səngərlərimizə tərəf axışırdı, piyadaların ardı-arası kəsilmirdi, “messerşmittlər,, göydən başımıza od tökürdü. Xülasə, yer-göy bir-birinə

qarıxmışdı. Yadımdadır ki, taqım komandirinin ölümündən sonra onu əvəz eləyən starşına birdən səngərdən sıçrayıb, eynilə baş leytenant kimi, avtomatını havada oynatdı, boğuş, xırıltılı bir bağırtı ilə:

- İrəli! - dedi.

Düşmən soldatlarını səngərlərimizdən bir qədər qabaqda qarşıladiq. Vuruşun ayrı-ayrı epizodları yaxşı yadımda qalıb. İlk anlarda uzun, arıq, dəbilqəsi arxaya sürüşüb boynundan asıla qalmış, kürən saçları ətrafa dağılmış, əlində tiyəindən qan damcılayan xəncər tutmuş bir soldatla əlbəyaxa oldum. Onun göy gözlərində elə vəhşi bir kin vardı ki, elə bil bu dəqiqə hamımızı kəsib doğrayacaqdı. Faşist öz dilində nə isə çığırıb, üstümə atıldı. Mən, sövqi təbii ilə kənara sıçradım və ona özünə gəlməyə imkan verməyib, avtomatın qundağını (gülləm qurtarmışdı) bütün qüvvəmlə başına ilişdirdim. Faşistdən insan səsinə bənzəməyən bir bağırtı

qopdu. O, gözlərini gözlərimdən çəkmədən yavaş-yavaş qarın içərisinə çökdü və eləcə çöməlmiş halda hərəkətsiz qaldı. Bu zaman gözüm starşınaya sataşdı. O, bir neçə düşmən soldatının əhatəsində qalmışdı. Yaxına gələnləri əlindəki belin zərbəsilə yerə sərirdi. Görünür, faşistlər onun fərqlənmə nişanlarını görüb, əsir almaq istəyirdilər. Starşınanın üz-gözü al qan içində idi. Bu, düşmənlərin qanı idimi, yoxsa öz yarasından qan axırdı? Fikirləşməyə vaxt yox idi...

Bütün günü davam edən vuruşma bizim qələbəmizlə nəticələndi. Mövqelərimizi əlimizdə saxlaya bildik. Döyüşdə həlak olan qəhrəmanların qəbri üzərində yaylım atəşi açdıq.

Qardaşlıq qəbri! Mən, qəbrin ətrafında düzülüb dayanan döyüşçülərə baxdım. Sərt ifadəli üzlər, kinlə, qəzəblə, göz yaşları ilə alışıb-yanan baxışlar ağ tənziplə sarınmış qollar, başlar... Bütün bunlar indicə üstü örtülmüş qəbrin ümumi görünüşü ilə

birlikdə insanın qəlbində hiddət, qəzəb qarışıq ağır kədər hissi oyadırdı. Artyom yox idi. Mikola yox idi. Baş leytenantımız yox idi. Bu gün isə İbrahimi torpağa tapşırırdıq. O, son nəfəsində qıyıq közlərini bir-bir üzümündə gəzdirib, qurumuş dodaqları arasından pıçıldadı:

- Qarmonumu yanıma qoyun..

Biz, onu qarmonu ilə birlikdə soyuq məzara tapşırırdıq.

Yanımda kimin isə içini çəkdiyini eşitdim. Anzor idi. Üzünün yarısını tutmuş sarğının kənarından yaşla dolu tay gözü parlayırdı. Dağılışdıq. Səssizcə. Bir-birimizin üzünə baxmadan. Ağır düşüncələr içində. Səngərlərdə yerimizi arxa eşelonun döyüşçüləri tutdular. Ön xətdən arxada, pərakəndə halda qazılmış qazmalarda sakitlik idi. Döyüşün qulaqbatırıcı gurultusundan sonra birdən-birə ətrafi bürüyən sükut hər şeydən pis idi. Qazmada

oturmuşduq. Ortadakı peç çatırtı ilə yanırıdı. Onun işığı qazmanın divarlarında, bir-birinə sıxılıb oturmuş döyüşçülərin üzlərində oynaşırıdı. Biz, arabir, qeyri-ixtiyari, gah üzümüzü, gah da kürəyimizi peçə tərəf çevirirdik. Həmişə eyni bir vəziyyətdə oturmaq mümkün deyildi. Peçin istisi üzümüzü oxşayanda Gürəklərimiz donurdu, ya da əksinə. Beləcə səhərdək oturduq. Səhər tezdən qazmalardan çıxıb, ön xəttə getmək istəyəndə düşmənin uzun sürən, göz açmağa imkan verməyən top və mina atəşi altına düşdük. Yəqin ki, faşistlər birbaşa hücumla mövqelərimizi ələ keçirməyin çətin, bəlkə də qeyri-mümkün olduğunu görüb, bu kütləvi atəşlə sıralarımıza çaxnaşma salmaq istəyirdilər. Çox keçmədi ki, bizim də toplarımız dilə gəldi...

Qazmadan çıxmağa macal tapa bilmədik. Birdən gözümlün qabağında elə bil şimşək çaxdı, yer ayağımın altından qaçdı. Sanki hər tərəfdən beynimə

minlərlə, yüz minlərlə iynə sancıldı. Gözümü açanda ilk gördüyüm şey ağ tavandan asılmış elektrik lampası oldu. O, elə şəffaf, elə böyük idi ki, əlimi uzadıb tutmaq istəyirdim. Hətta qolumu da tərپətdim. Ancaq əlimi qalın adyalın altından çıxarmağa belə gücüm çatmadı. Lampa isə par-par parıldayırdı. Onun içərisində cürbəcür rənglər oynayırdı: sarı, yaşıl, qırmızı, göy... Sonra bunların yerini bir-birini müxtəlif istiqamətdə doğrayan, bir-birilə kəşişən ensiz, dar səngərlər tutdu. Birdən başa düşdüm ki, qarşımdakı səngərlər deyil, kiminsə üzünün qırışlarıdır. Elə bil gözlərimin qabağından duman çəkildi. Mənə sarı əyilən və nə isə deyən adamın sifəti aydınlaşdı. Əynindəki ağ xələtdən, gözlərinin ifadəsindən və arabir dönüb yanındakılara tapşırıqlar verməsindən hiss elədim ki, baş həkimdir. Onun qırışmış üzü, dodaqlarını demək olar ki, gizlətməmiş qalın bığları, enli alınına səpələnmiş sıx, boz saçları vardı. Gözlərində eynək parlayırdı. Mən, danışmaq istədim, səsım çıxmadı.

həkimin dodaqları tərpənirdi, heç bir şey eşitmirdim. Həkim bir parça kağızda nəsə yazıb mənə göstərdi. Oxudum: “Sakit uzanın, tərpənməyin. Qorxulu heç bir şey yoxdur. Bir-iki aydan sonra həm danışacaqsınız, həm də eşidəcəksiniz. Bu şərtlə ki, bizə qulaq asarsınız, müalicə tədbirlərinə ciddi riayət eləyəcəksiniz...”. Mən başımı tərpətdim və həkimdən qələmi alıb kağızın o biri üzündə yazdım: “Xahiş edirəm gündəliyimi mənə versinlər...”. Həkim yanındakı şəfqət bacısına tapşırıq verdi. hərbi xidmətimin və müharibənin ilk günlərindən ən yaxın sirdaşım olmuş bu dəftərləri görəndə balaca uşaq kimi sevindim...

Doğrudan da xəstəxanaya düşdüyümün ikinci ayında yavaş-yavaş gəzməyə, qırıq-qırıq da olsa danışmağa başladım. Tamam sağalmağıma hələ çox qalmışdı...Dözürdüm. Bütün müalicələrə dözürdüm. Təsadüfən baş həkimdən öyrəndim ki, Mikola adlı bir əsgər burada yatmış, sağalmış və xəstəxanadan

çıxıb, ailəsini axtarmağa getmişdir. Mən bunun doğrudan da həmin Mikola olduğunu aydınlaşdırmaq üçün yaralılardan şəxsi işlərini yoxlamağını xahiş etdim. O idi, özü idi, bizim Mikola! Düzdür, Mikolanın xəstəxananı şikəst halda tərk etdiyini öyrənib, məyus oldum. Bununla belə, dostumun sağ qalması və bir gün görüşə biləcəyimizi fikirləşib, təskinlik tapdım. Əgər Mikola o cür ağır yaradan sağalıb ayağa durmuşsa, mən gələcəyə daha böyük ümidlə baxa bilərəm. Sağalmaq, tez bir vaxtda sağalmaq, döyüş yoldaşlarımızın yanına qayıtmaq!

Qoşunlarımızın 1941-ci ilin qışında Moskva altındakı tarixi qələbəsindən beş ay keçmişdir. Cəbhələrdə vəziyyət gərginləşmişdir. Qəzetlərdən, radiolardan öyrənmişik ki, düşmən Stalinqrad ətrafında, Volqa sahillərində böyük əməliyyata başlamışdır...

Təbiidir ki, Məlikə yazdığım axırıncı məktubumda, evdəkilər narahat olub təşvişə düşməsinlər deyə, yaralandığımı, hərbi xəstəxanada yatdığımı gizlətmişəm. Yazmışam ki, xüsusi tapşırıqla arxaya göndərilmişəm, iki-üç ay burada ləngiyəcəyəm. Baş həkimlə danışıqdan sonra razılığını alıb, zərfin üzərində onun ünvanını göstərmişəm ki, cavabı bu ünvana yazsınlar. Müharibə yolları əsgər məktubları ilə dolu olur. Onlar gecə-gündüz müxtəlif istiqamətlərdə hərəkət edirlər. Bu məktublارın da insanlar kimi cürbəcür taleləri var. Bəziləri göndərildikləri yerə çatmamış sahibləri həlak olur, bəziləri “uzun müddət harada isə yatıb qalır, yubanır, bəziləri də əks-səda kimi geri qayıdır... Mən də səbirsizliklə gözləyirdim. Nəhayət, üç gün bundan əvvəl mənə iki zərf verdilər. Biri Məlikdən, biri də Gültəkindən idi. Görünür onlar, bir-birindən xəbərsiz məktublarını eyni vaxtda yola salmışdılar. Mən, Məlikin məktubunu oxuyandan sonra bir müddət ikinci zərfi açmağa cürət

eləmədim. Ürəyimə dammışdı ki, Gültəkin mənim məktubumdan şübhələnib, nəyi isə gizlətdiyimi, başıma gələn hadisəni olduğu kimi yazmadığımı duyub. həqiqətən də belə idi. Məktubu açan kimi ilk sətirlərdən zənnim doğruldu.

“...Mən, Nigarla bir yerdə qospitalda işləyirəm. İkimiz də ora könüllü getmişik. Bilirsən qospital hardadır? Konservatoriyanın binasında. Bir vaxt fortepiano, skripka və başqa çalğı alətlərinin, gənc müğənnilərin səsləri gələn dərs otaqlarında indi çarpayılar yan-yana düzülmüşdür.

Konservatoriyanın böyük salonu da palataya çevrilmişdir. Məşhur bəstəkarların divarlardakı barelyefləri elə bil kədərlə ətrafa tamaşa eləyirlər. Hətta dəhlizləri, vestibülləri çarpayılarla dolu olan bu böyük, yaraşığı binaya girəndə adamın ürəyi ağrıyır. Yadındadır, səninlə bir yerdə bura gələrdik, simfonik orkestrin konsertinə qulaq asardıq. Bir dəfə də Üzeyir Hacıbəyovun musiqi tarixi haqqında

söhbətini dinləmişdik... İndi mən, hər dəfə enli pillələri yuxarı qalxanda, Üzeyirin iri portretini divarda görəndə o günləri fikirləşirəm və mənə elə gəlir ki, sən öz məktubunda bizdən nə isə gizlədirsən. Fariz, əzizim, bəlkə yaralanmışsan, bəlkə elə haldasan ki, yazmaq istəmirsən? Yaz, mən hər şeyi bilmək istəyirəm. Onsuz da həmişə ürəyim narahatdır. Elə gözüm orda-burdadır, fikirləşirəm ki, birdən ağır yaralıların arasında səni görərəm... Fariz, mən ancaq sənin sağlığını istəyirəm. Şil qayıt, topal qayıt, kor qayıt, ancaq qayıt, Fariz! Həqiqəti gizlətmə, yaz. Qorxma, anamdan gizlədərik, hamımız sağ-salamatıq. Bizdən heç nigaran qalma...,,

Gültəkin! Gültəkin! Mən bilirdim ki, sən məktubumdan vəziyyətimi olduğu kimi yazmadığımı duyacaqsan. Onu da bilirəm ki, sən də hər şeyi açıq yazmırsan, istəmirsən ki, narahat olum. Dolanacağınız ağırdır. Sən də, Nigar da

gecə-gündüz xəstəxanadasınız. Eynəkli professor yəqin ki, günlərlə komissarlıqdan çıxmır. Hələ Xədicə anam. Neyləyək, Gültəkin! Müharibədir. Vaxt gələr üz-üzə əyləşərik, mən sənə hər şeyi, hər şeyi danışaram. Dilim, qulağım tutulanda ürəyimdə sənin adını təkrar eləyib yaşayırdım, nəfəs alırdım. Kim bilir, bəlkə düşmən mərmisi yanımızda partlayanda sənin məhəbbətin mənə ölümdən qoruyub, mənə yenidən həyat verib?!

* * *

Hərbi xəstəxanadan çıxdığım və yenidən döyüslərə qayıtdığım vaxtdan təxminən bir il keçib. Qırx üçüncü il sentyabrın ilk günləridir. Bu bir ildə başıma gələn hadisələri, gördüyüm, şahidi olduğum əhvalatları yerli-yerində yazsam, kağız-qələm çatmaz. Onsuz da Gültəkinin mənə verdiyi dəftərlər yazılıb qurtarıb. İndi ayrı-ayrı vərəqlərdə, hətta orda-burda əlimə keçən afişa parçalarında,

bunlar da tapılmayanda nazik kardonlarda gündəliyimi yazıram. Yenə də yeraltı qazmada oturmuşam. Lakin bu qazma indiyədək gördüklərimdən xeyli fərqlənir. Hətta ona qazma da demək olmaz. Bura nə vaxt isə, müharibənin ilk günlərində, hələ almanlar bu yerlərdən uzaqlarda olanda çox dərin də qazılmış, hər cür sər-səhmana malik geniş bir otaqdır. Deyildiyinə görə, burada mərkəzi cəbhə qoşunlarının qərargahı yerləşirmiş, faşistlərin Stalinqrad ətrafındakı məğlubiyyətindən sonra bütün cəbhələr boyu başlanan hücum zamanı qərargah da öz yerini dəyişmişdir. İndi bu otağı bizə - kiçik komandirlərə veriblər. Deyəsən biz də burda çox qalmayacağıq. Cəbhələrdə hadisələr böyük bir sürətlə bir-birinn təqib edir. Volqa boyunda aldığı öldürücü zərbənin gücündən hələ də özünə gələ bilməyən hitlerçilərin bütün cidd-cəhdlərinə baxmayaraq, Qızıl Ordu

hissələri demək olar ki, hər yerdə qərbə tərəf irəliləyir. Sovet məlumat bürosunun xəbərlərində hər gün yeni-yeni şəhərlərin, kəndlərin alındığını eşitməyə adət eləmişik. Belə anlarda, biixtiyar, müharibənin ilk zamanlarını xatırlayırsan. Levitanın möhkəm, ancaq bir qədər kədərli səsi əla bil qulaqlarında çingildəyir: “Qoşunlarımız düşmənin üstün qüvvələri qarşısında qızğın vuruşmadan sonra geri çəkilib, öz mövqelərini tərk etmişlər...” İndi vəziyyət tamamilə başqadır. Şimali Qafqaz, Ukraynanın böyük bir hissəsi düşməndən təmizlənmiş, Kursk və Oryol rayonlarında hitlərcilərə ağır zərbələr vurulmuşdur. Biz də qəti hücumlara hazırlaşırıq...

Xəstəxanadan buraxıldırım künü xatırlayıram. Bundan bir həftə əvvəl səhər tezdən baş həkim məni öz yanına çağırırdı.

Getdim. Həkim öz otağında tək idi. İçəri girib qapı ərzində fərəqət durdum:

- Çağırışınıza görə gəlmişəm! -dedim.

Həkim başını qaldırıb, qalın şüşəli eynəyinin altından mənə baxdı, əlinin işarəsilə yaxına gəlib oturmağımı işarə elədi. Mən onun göstərdiyi kreslodə əyləşdim. Baş həkim eynəyinin altından bir də diqqətlə mənə nəzər yetirdi. Bığlarını fikirli-fikirli sığallayıb qələmi stolun üstünə atdı, yerindən durub, əlləri arxasında otaqda gəzindi. Xələtinin açılmış yaxalığından onun səliqəsiz bağlanmış qazışı, qırış-qırış olmuş köynəyi görünürdü. Gəlib mənim qabağında durdu. Mən ayağa qalxdım. Baş həkim:

- Əyləş, əyləş! -deyib çiyinlərimdən basdı və mənim yenidən ayara duracağımdan ehtiyat edirmiş kimi özü də oturdu.

- Deməli, sabah səninlə vidalaşırıq?

- Elədir, -dedim, -ancaq vidalaşmaq niyə?
Biz hələ görüşəcəyik. Müharibədən sonra,
qələbə günündə hələlik isə müvəqqəti ayrılıyıq...

Həkim əlini yellədi:

- Yaxşı, yaxşı, sözdən söz çıxarma. -O, yenə
nəsə fikrə getdi, sonra soruşdu: -Hara
gedəcəksən?

- Əvvəlcə göndəriş məntəqəsinə, oradan da
öz hissəmizə.

- Yəni hara?

- Kareliyaya.

- Sən əminsən ki, məntəqədən səni ora
göndərəcəklər?

- Başqa hara göndərə bilərlər? Tələb
eləyəyəm!

- Məsələn burasındadır ki, göndəriş məntəqəsi
qostallardan buraxılmış döyüşçüləri
xüsusi tibbi komissiyanın rəyinə görə
hissələrə yollayır. Sənin aqqında isə

qərarımız belədir ki, hələlik döyüşən hissəyə gedə bilməzsən...

Mən yerimdən sıçradım:

- Necə yəni?!

- Sakit, sakit... -deyə baş həkim bir neçə dəfə təkrar etdi. Hərbi hissələrin təsərrüfat işlərində alışa bilərsən, qərargahlarda, komissarlıqlarda, ordu qəzetlərinin redaksiyalarında işləyə bilərsən. Bir az keçər, tamam saralarsan, sonra nə qədər istəyirsən vuruş özün üçün...

- Mən özüm üçün vuruşmuram. Bir də, yoxsa elə bilirsiniz ki, müharibə həmişə davam eləyəcək? Məni döyüşən orduya göndərin, vəssalam!.

- Başa düş, mən belə məsuliyyəti üzərimə götürə bilmərəm. Vicdanım yol verməz. Odur ki, danışıqsız- filansız sənədlərini al, göndəriş məntəqəsində hara təyin eləsələr, ora da get.

Mən çox təkid elədim, yalvardım, ancaq baş həkim öz sözündən dönmədi ki, dönmədi.

...Bir gün səhər xəstəxananı tərk etdim.

Göndəriş məntəqəsində ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Kabinetlərin qabağı döyüşçülərlə, komandirlərlə dolu idi. Bunlar müxtəlif səbəblərə görə öz hissələrindən ayrı düşmüş adamlar idi. Mən, kiçik komandirlərə məxsus şöbənin qabağında növbəyə durmuş döyüşçülərə yaxınlaşdım, axırıncını soruşdum və çantamı çiyimdən açıb, divarın dibindəki stula oturdum. Vaxtım boş keçməsin deyə, gündəliklərimi çıxarıb qaydaya salmağa başladım. Bəzi səhifələri nömrələdim, sonradan qarışıq salmamaq üçün dəftərləri sıra ilə üst-üstə düzdüm, səliqəsiz və tələsik yazılmış vərəqələrə karandaşla əl gəzdirdim. Gültəkinin şəklini və Bakının gələcəyinə aid çəkdiyim şəkilləri bir yerə yığdım. Artyomun məktubunu qəzet parçasına bükdüm. Başım bu işə elə qarışmışdı ki, vaxtın necə keçdiyini belə hiss etmədim. Yanımda oturmuş döyüşçü böyrümü dürtmələdi:

- Keç, sənin növbəndir.

İçəridə, taxta arakəsmənin o tayında, böyük stolun arxasında leytenant rütbəli bir oğlan əyləşmişdi. Onun solğun üzü, dağınıq saçları, yuxusuzluqdanmı ya nədənsə qızarmış gözləri, qabağa çıxmış yastı çənəsi nədənsə xoşuma gəlmədi. Leytenant üzümə baxmadan əlini irəli uzatdı:

- Sənədlərinizi!

Mən sənədlərimi verdim. Leytenant laqeyd bir tövrlə, əsnəyə-əsnəyə kağızları gözdən keçirdi, qabağındakı siyahıya baxdı, balaca dəftərçəyə nə isə qeyd elədi, sonra tibbi komissiyanın verdiyi arayışın üzərində karandaşla bir neçə söz yazıb, yenə mənə baxmadan sənədləri gözümün qabağına tutdu:

- Gedə bilərsiniz.

- Hara?

- Orda yazılıb.

Burda yazılıb ki: “Təs. myd. köm.,,. Bu nə deməkdir?

- Əgər mən, hər adamın sənədinə nağıl yazsam, bütün ömrüm bu işə bəs eləməz. Gedə bilərsimiz.

hər halda bu tapmaca mənə aiddir, deməli mən onun mənasını bilməliyəm.

Leytenant yorğun-yorğun əlini saçlarına çəkdi, dərindən köksünü ötürdü:

- Bunun mənası odur ki, təsərrüfat müdirinin köməkçisi işləyəcəksiniz.

- Harda?

- Orda yazılıb.

Mən kağızı stolun üstünə atdım:

- Bu yazını dəyişin.

-Yoldaş kiçik komandır, sənədinizi götürüb gedin!

- Getməyəcəyəm! Məndən təsərrüfat müdirinn köməkçisi olmaz. Mən cəbhəyə gedəcəyəm. Öz hissəmə.

- Leninqrada cəbhəsində bu nömrədə hissə yoxdur...

- Nə?! - deyə qışqırdım və dilim yenə topuq vurmağa başladı. - Necə yəni yoxdur?! Mən Kareliyada bu hissənin tərkibində vuruşmuşam.

Leytenant da səsini ucaltdı:

- Kiçik komandir Cavadbəyli! Bazar açmayın! -
Sonra bir qədər sakit halda əlavə etdi: - Görünür ki, hissənizi ya başqa cəbhəyə göndərirlər, ya da... -
Leytenant səsini lap yavaşladı: - Ya da bu hissənin ancaq adı qalıb.

Mən çarəsiz bir vəziyyətdə durub, nə edəcəyimi bilmirdim. Leytenant kağızı qabağıma qoydu. Bu vaxt qapı açıldı, tanış bir səs eşitdim:

- Yoldaş leytenant, yan otaqda qulağıma “kiçik komandir Cavadbəyli,, sözləri dəydi. Kiminlə danışdırdınız?

Mən geri dönməyə vaxt tapmamış leytenant ayağa durub fərəqət dayandı:

- Bu yoldaşla!

Gözlərimə inana bilmirdim. Qarşımdakı siyasi rəhbərimiz Süleymanov idi. O, təbəssümlə üzümə baxırdı. İkimiz də birdən səsləndik:

- Fariz!

- Kapitan... bağışlayın, mayor! Yoldaş Süleymanov!

...Yarım saatdan sonra “Villis,, markalı maşında, mayorun yanında oturmuşdum. Tale özü vaxtında köməyimə gəlmişdi. Süleymanov həkimləri leytenantın gözündən elə saldı ki, o, öz əli ilə yazdığını dəyişdi. İndi mən, Süleymanovun alay komissarı vəzifəsində işlədiyi döyüşən hissəyə

gedirdim. “Villis,, top güllələrindən çala-çuxur olmuş asfalt yolla irəliləyirdi. O, dalğaların qoynunda ləngər vuran qayıq kimi atılıb-düşürdü. Lakin biz bunu hiss eləmirdik. Mən olub keçənləri danışdıqca, komissar diqqətlə qulaq asır, arabir əlini köhnə adəti üzrə daz başına çəkirdi. O, taqım komandirinin, Artyomun, Mikolanın və başqa tanış döyüşçülərin sərgüzəştlərini dinlərkən başını aşağı əyib düşünürdü: elə bil mürgüləyirdi. Söhbətimi qurtaranda maşını ağır bir sükut bürüdü. Yolun hər iki tərəfi sınıb əzilmiş, parçalanıb dağılmış tanklarla, maşınlarla, top lafetləri ilə dolu idi. Mən hələ Kareliyada olarkən, cənub-qərb cəbhəsində qızgın vuruşmalar getdiyini, mövqelərin dəfələrlə əldən-ələ keçdiyini eşitmişdim. Bahardan yalnız bir ay keçmişdi, amma ətrafda payız fəslinə məxsus bir görkəm vardı. Boz buludlar lap başımızın üstündən sürünüb keçirdi. Aramsız çiləyən yağış çala-çuxurları doldurmuşdu. Şofer maşını bu gölməçələrin arası ilə ustalıqla sürürdü. Buna

baxmayaraq, iki-üç dəfə maşından düşüb, onu arxadan itələməli olduq. Uzaqdan top gurultuları eşidilirdi. Mən susmuşdum. Komissar da danışmırdı. Nəhayət o, kəsik-kəsik ösgürüb:

- Hə, belə işlər, - dedi, - müharibədir. Qurbansız olmur. Heç birinin əvəzi yerdə qalmayacaq. İstiqamətimiz Berlinədir. Şairiniz necə deyib:

“Berlinin kəlləsində sancılacaq bu bayraq...,”

- “Şerim inandırmasa, gəl onun rənginə bax!,, - deyə mən komissarın sözünü tamamladım.

Komissar gülümsündü:

- Yaxşı deyib, qəşəng deyib! Onu bizim yerlərdə çox sevirlər. Şerlərinin çoxunu əzbər bilirdim. Yavaş- yavaş hafizəm korlanır. Yamanca qocalıram.
- Komissar yüngülcə bir ah çəkdi. - Belə. Sənin xatirinə leytenantın yanında tibb elminə yaman

divan tutdum. Ancaq, öz aramızda, deyəsən düz iş görmədim. Necə bilirsən?

- Özünüz bilən yaxşıdır, yoldaş komissar!

- Mən biləni belədir ki, hələlik alay komandirinin yavəri olarsan. Sonra səni istehkamçılar hissəsinə keçirərik.

- Yoldaş komissar, mən özümü lap yaxşı.,,

Süleymanov qaşlarını çatdı:

- Sözümlü kəsmə!

- Oldu!

- Almanlar öz müdafiə mövqelərini bir neçə cərgə tikanlı məftillə, süni yarganlarla möhkəmləndiriblər, hər tərəfi minalayıblar. İstehkamçıların işi çox olacaq. Başa düşdün?

- Düşdüm, yoldaş komissar!

Yenə maşına sükut çökdü.

- Bir sual olar? - deyə nəhayət dilləndim.

Komissar dinməzcə başını tərpətdi.

- Bizimkilərdən heç birinə rast gəlməmişiniz?

Bu sual elə bil komissarı dərin yuxudan oyatdı:

- Gəlmişəm, əlbəttə gəlmişəm, - dedi, - bizim Lyubaya...

Qulaqlarıma inanmadım:

- Lyubaya?

- Hə. Aşxanada işləyən qız yadından çıxıb?

- Harda rast gəlmisiniz?

- Kursk yaxınlığında. Görüşümüz çox qısa oldu. Dedi ki, sanitar işləyir. Voroney cəbhəsinə gedir. Ünvanını yazıb verdi.

- Vəssalam?

- Yox, yox! Xahiş elədi ki, rast gəlsəm, sənə salam yetirim, yerini ona xəbər verim. hissəyə kələn kimi məktub yazarsan.

Mən başımı buladım. Sonra Artyomun məktubunu komissara göstərdim. Süleymanov kağızı diqqətlə oxudu. Üzündəki təbəssüm yavaş-yavaş çəkildi. Heç bir söz demədən məktubu ehtiyatla, səliqə ilə büküb mənə verdi.

- Daha kimə rast gəlmisiniz? - deyə tez söhbəti dəyişdim.

Komissarın fikri dağınıq olduğu üçün əvvəlcə sualımı başa düşmədi. Mən təkrar etdim. Süleymanov:

- Sənin həmyerlinə, - deyə birdən səsləndi, - hə, hə, həmyerlinə! Bizim hissədə işləyir. Kəşfiyyatçıdır.

Sənin adını çəkəndə o saat tanıdı. Dedi bir məhəlləliyik. Adı da Tapdıqdır.

- Tapdıq?!

Mən nə qədər fikirləşdimsə, Tapdıq adlı adamı tanıya bilmədim...

Üç yolayrıcında “Villis” dayandı. Biz, maşından düşdük.

- Buradan o yana piyada gedəcəyik, - deyə komissar sürücüyə bir neçə tapşırıq verdi və məni səslədi: - Gedək, Fariz!

...Sənədlərimi qaydaya salandan və alay komandirinin sərəncamına gedib, özümü təqdim edəndən sonra həmyerlimi axtarmağa başladım. Soraq-soraq gəlib onu müşahidə məntəqəsində tapdım. Bir neçə döyüşçü məntəqəyə gedən yolları genişləndirməklə məşğul idi. Torpaq qalağının üstünə çıxıb bərkdən soruşdum:

- Burada Tapdıq kimdir?

Lap yaxınlıqdakı səngərin içindən bir döyüşçü boylandı. Diqqətlə bir-birimizə baxdıq. Bu, qarayanız, üzünün çilləri həтта bir neçə addımlıqdan bilinən, uzun qolları az qala dizlərinə çatan bir adam idi. O, birdən əlindəki kürəyi bir tərəfə atıb, pilotkası ilə üzünün tərini sildi, səngərdən bayıra tullandı, gəlib mənimlə qarşı-qarşıya durdu.

- Deyəsən tanımadın axı?

O, boyda məndən xeyli hündür olduğu üçün başımı bir qədər yuxarı dikləyib, baxdım, baxdım və hər şey yadıma düşdü: “Proletar” küçəsi, uzun və yarıqaranlıq dalan, şuməqədər oyunu, yumruq döyüşü...

- Tapdıq! Tapdıq! - deyə bir neçə dəfə səsləndim.

Qucaqlaşdıq. Bakıdan, doğma yerlərdən uzaqda iki həmyerlinin bir-birinə rast gəlməsi nə qədər təsirli,

həyəcanlı olurmuş! Tapdığı gözələri dolmuşdu. Mən də qəhərdən danışa bilmirdim. İkimiz də bir-birinə baxır və gülümsəyirdik. Səngərlərdəki əsgərlər də işlərini atıb, gözlərini bizə zilləmişdilər. Hamının üzündə təbəssüm vardı...

- Bura necə gəlib düşmüşsən? - deyə nəhayət soruşdum.

Tapdıq göy gözlərini qıyıb, dərindən köksünü ötürdü:

- Əhvalat uzundur. Danışaram. Bəs sən haralarda olmusan?

- Mənim də əhvalatım uzundur.

- Görürəm, - deyə Tapdıq ciddi tərzdə dilləndi, - sən əvvəllər danışanda heç kəkələməzdin.

- Kontuziyadan sonra qalıb, - dedi, - həyəcanlı olanda, əsəbiləşəndə olur. Keçib gedəcək...

Axşam boş vaxt tapıb görüşməyi qərara aldıq və ayrıldıq.

* * *

...Şimali Qafqaz düşməndən tamamilə təmizlənmiş, faşistlər Moskvadan xeyli uzağa qovulmuşdular. Qazmada asılmış xəritədə gündəlik dəyişikliklər qeyd olunurdu. İndi cəbhə xətti Taqanroqdan başlayıb, Cənub, Cənub-qərb, Səhra, Voroney, Mərkəzi, Qərb, Kalinin, Şimal-qərb, Volxov və Leninqrad cəbhələri boyu uzanırdı. Pribaltikadan aşağı gəldikcə cəbhə xəttinin şərqə tərəf xeyli əyilməsindən hiss olunurdu ki, düşmən bu yerləri əlində möhkəm saxlamaq niyyətindədir. Krım tamamilə, Ukraynanın isə xeyli hissəsi hələ faşistlərin hökmü altında idi. Tale məni gətirib yenə əsgərlik xidmətimə başladığım yerlərə atmışdı. Buradan N. şəhərinə dəmir yolu ilə iki-üç saatlıq məsafə vardı. Bizim hücumumuz çox güman Kiyev istiqamətində başlayacaq, daha sonra isə biz, Səhra

cəbhəsi qoşunları ilə birləşib qərbə tərəf irəliləyəcəkdik. Qarşıda bizi uzun döyüş yolları gözləyirdi. Ancaq hamımıza bir şey qəti aydın idi ki, üç ildən bəri səbirsizliklə gözlədiyimiz günlər gəlib çatıb. Qüvvələrin münasibəti bizim xeyrimizə dəyişmişdi. Çox dəyişmişdi. Hər gün başımızın üzərindən saysız-hesabsız sovet təyyarələri keçirdi. Gecələr “Katyuşa”ların işıqlarından göz qamaşır, əfsanəvi gurultudan yer-göy titrəyirdi. Bizdən arxada mövqe tutan ağır topları sayıb qurtarmaq mümkün deyildi. Hücuma hazırlaşan tank hissələrimiz böyük bir sahəni tutmuşdu...

Axşam Tapdıqla söhbətimiz əvvəlcə bu barədə oldu. Sonra xatirələr bizi öz qucağına aldı. Tapdıq mənə başına gələn hadisələri danışdı. Bu hadisələr o qədər də ürəkaçan deyildi. Uşaqlıqdan nəzarətsiz böyüyən, məktəb həyatından uzaqlaşan, pis-pis adamlara qoşulan, sonralar qumara, içkiyə, hətta oğurluğa qurşanan, nəhayət on il həbs cəzasına

məhkum edilib, sürgünə göndərilən Tapdıq qırx ikinci ilin baharında, dəfələrlə yazdığı ərizələrə görə, Qərb cəbhəsinə, təsərrüfat batalyonuna təyin edilmişdi.

- ...Batalyonda bizə etibar eləmişdilər. Tikinti işlərində çalışırdıq. Mənim məqsədim - döyüşən hissələrdən birinə düşmək, vuruşmaq, həm öz taqsırımı yumaq, həm də Vətən qarşısında borcumu yerinə yetirmək idi. Bir sözlə, həyatımı təzədən başlamaq istəyirdim. Belə bir istək məndə hələ müharibədən əvvəl oyanmışdı. Sürgün həyatı məni öz fikrimdə daha da möhkəmləndirdi. Düşünürdüm ki, on ili bir təhər başa vurub qayıdandan sonra ömrümün qalan hissəsini faydalı işə sərf eləyəyəm, insan kimi yaşayaram, evlənərəm, şəxsi həyatımı qaydaya salaram. Müharibə başlayanda hiss elədim ki, daha işi təxirə salmaq olmaz. İndi bir ilə yaxındır ki, burdayam. Təsərrüfat batalyonunda özümü pis göstərmədim. Məni təchizat hissəsinə, sonra da

cəbhə xəttinə göndərdilər. Rabitəçi oldum. Bir gün təsadüf elə gətirdi ki, əlbəyaxa vuruşmada iştirak elədim. Sonra bir düşmən zabitini əsir tutdum. Nə başını ağrıdım, istədiyimə nail oldum. İndi kəşfiyyatçıyam..

Tapdıqla söhbətimiz gecə yarısınacan çəkdi. Ayrılmaq istəmirdik. Qazmadan çıxanda:

- Qələbə günü yaxınlaşır, - deyə Tapdıq əlimi sıxdı,
- gün o gün olsun ki, bir yerdə Bakıya qayıdaq.

Tapdıq getdi. Uzun müddət yata bilmədim. Tapdıqla söhbətimiz xatirələrimi təzədən oyatmışdı. Evə axırını məktubu xəstəxanadan çıxanda yazmışdım. Ünvan göstərməmişdim. Çünki hansı hissəyə göndəriləcəyimi heç özüm də bilmirdim. Yenə də ünvan göstərə bilməyəcəkdim. Məktubum gedib Bakıya çatana qədər yəqin ki, biz də yerimizi dəyişəcəkdik. Hər halda evdəkiləri nigaran qoymamaq və vəziyyəti onlara başa salmaq üçün

məktub yazmalı idim. Elə bu axşam, bu saat. Çıraq işığında xeyli oturub iri bir məktub yazdım: "...Bu yaxında qələbə ilə yanınıza qayıdacağam. Az qalıb. Daha faşistlərin işi bitib. Sabah-birigün müttəfiqlərimiz də ikinci cəbhəni açarlar. Hitlerin lap atası yanar. Eynəkli professor, qələmini, kağızını hazırla: sənə danışmalı o qədər sözüm var ki... Bizim Uzun Tapdıqdan sizə çox-çox salam var. Özü evlərinə məktub yazıb. Mənim də dilimdən ailəsinə deyin ki, nigaran qalmasınlar. Bir yerdəyik. İgid oğlandır. Yaxşı hörməti var. Ola bilər ki, onu bu yaxında mükafata da təqdim eləsinlər..."

Birdən Lyuba gözlərimin qabağına gəldi. Onu elə görmək istədim ki... Fikirləşdim: "Bəlkə doğrudan da kağız yazıb yerimi bildirim?" Bu fikir mənə çox yad, çox uzaq göründü. Nə üçün? Nəyə görə? Müharibə bizi ayırdı. Qismətdirsə, yenə görüşərik. Qismət deyilsə, deməli belə də olmalı imiş. Bəlkə

Artyomun məktubunu ona göndərim? Sonra? Yox, yaralı qəlbə təzədən yara vurmaq insafdan deyil!”.

Mənim yeni hissədə həyatım və macəralarım belə başladı. Çox keçmədi ki, məni istehkamçılar dəstəsinə daxil etdilər. Komissar verdiyi vədi yerinə yetirdi.

Hücum günləri yaxınlaşdıqca Tapdıqla az-az görüşürdük. Kəşfiyyatçıların, istehkamçıların işi xeyli artmışdı... Həmyerlimin hər dəfə kəşfiyyatdan sağ-salamat qayıtdığını görəndə elə bil dünyanı mənə bağışlayırdılar. Tapdıq vaxt tapan kimi mənə görüşür və növbəti kəşfiyyatda başına gələnləri danışır. Sən demə, onlar bir neçə dəfə çayı üzüb o tərəfə keçmiş, düşmənin müdafiə sistemini öyrənmiş, atəş “yuvalarının” yerini müəyyənləşdirmişdilər. Belə təhlükəli əməliyyatlara adətən bir neçə nəfər gedirdi. Tapdıq demək olar ki, əməliyyatların hamısında iştirak edirdi. Bir dəfə söhbət vaxtı ondan soruşdum:

- Tapdıq, düzünü de, kəşfiyyatda qorxduğun dəqiqələr olubmu?

Tapdıq fikrə getdi, çiyinlərini çəkdi:

- Nə deyim? Axı, bu haqda fikirləşməyə heç vaxt olmur. Bəs sən özün necə? Minaları axtaranda, düşmənin atəşi altında körpülər quranda heç qorxmamısan?

- Qorxmuşam. - Bir qədər susdum. Sonra, Tapdıq məni düzgün başa düşsün deyə, fikrimi aydınlaşdırdım: - Əlbəttə, yan-yörəndə mərmilər, minalar partlayanda, başının üstündən vıyılı ilə güllələr keçəndə qorxmamaq mümkün deyil. Həyat şirin şeydir, dostum! Ancaq mənim qorxum heç bir vaxt iradəmi əlimdən almayıb. Qərribə görünsə də deyim ki, belə hallarda nifrətim, qəzəbim daha da artıb...

Tapdıq sözümü kəsdi:

- Onda sən nahaq yerə bunu qorxu adlandırırısan. Mənə elə gəlir ki, bu qorxu hissi deyil, əksinə, yaşamağa, həyata, gələcəyə məhəbbətdən doğan bir hissidir. Sənin nifrətin də, qəzəbin də bununla bağlıdır. Öz-özünə böhtan atma. Mən səni yaxşı tanıyıram. Şüməqədər oynayanda məni necə əzişdirdiyin yadımdan çıxmayıb. Bax, onda mən yaman qorxmışdum. Açığını deyim, öz-özümə söz vermişəm ki, xəlvət bir yerdə sənə rast gələndə əvəzini çıxım. Amma hər dəfə üstümə necə cumduğunu, bir yumruqla nəfəsimi necə kəsdiyinin xatırlayanda əl-ayağım süstləşirdi...

Mən güldüm:

- Fikir eləmə. Bunun əvəzini sonra məndən çıxdılar.

- Kim? - deyə Tapdıq təəccüblə qaşlarını çatdı.

- Məlik.

- Hansı Məlik?

- Qardaşım. Eynəkli professor.

- Ola bilməz!

- Özüm öz dilimdən bəlaya düşdüm. Sənə rast gələndə qorxmasın deyə, ona fənd öyrətdim. Fəndi necə öyrətdiyimi yoxlamaq istəyəndə səndən də pis kökə düşdüm.

Tapdıq bərkdən qəhqəhə çəkdi:

- Deyirəm axı, əvvəllər məni görəndə tez gözümdən yayınan Məlik sonralar heç qorxub eləmir...

Söhbətimiz bu yerdə qırıldı. Tapdığı çağırıldı. O, əlini çiynimə qoyub xeyli baxdı. Nədənsə onun bu baxışından ürəyim sıxıldı.

- Yenə kəşfiyyata? - deyə soruşdum.

- Başqa hara olacaq? - Tapdıq qəzet qırığının üstünə maxorka töküb eşmə бүkdü, çaxmaq daşı ilə yandırdı. - Sən yenə əvvəlki kimi papiros çəkmirsən?

- Yox. Maxorka payımı uşaqlara paylayıram.

- Tapdıq yenə güldü:

- Savabkeş adamsan.

Ürəyimdəki narahatlıq hissi keçmirdi:

- Ehtiyatlı ol, Tapdıq!

- Uşaq olma, - deyə Tapdıq eşmənin acı tütüsündən gözlərini qıydı, - lələşini dəyirmanın gözünə ölü salsalar da diri çıxar. Nə yaxşı ki, bir-birimizə rast gəldik! Bura bax, Fariz, səndən bir şey soruşum: müharibədən sonra evə qayıdan kimi ilk işin nə olacaq? Neyləyəcəksən?

Tapdıgın bu qəribə sualına gülməyim tutsa da, özümü saxlayıb dedim:

- Təhsilimi davam etdirəcəyəm.

Tapdıq başını buladı:

- Bu məsələdə deyəsən bizimki tutmadı. Mən Bakıya qayıdan kimi yatacağam.

- Necə yəni yatacağam?

- Girəcəyəm yorğan-döşəyə, bir həftə gecə-gündüz yatacağam. Aclığa, susuzluğa yenə bir təhər dözmək olur, amma bu yuxusuzluq... Elə vaxtlar olub ki, az qala Məlikməmməd kimi barmağımı kəsib, yarama duz səpmək istəmişəm. Amma bu axşamkı kəşfiyyatımız bəxtimdə” çox uzun çəkməyəcək...

Tapdıq bu sözləri deyə-deyə xudahafızlaşib getdi.

Səhər qazmadan çıxanda eşitdim ki, kəşfiyyatçılar qayıtmayıblar. Bəzən kəşfiyyatçıların bir neçə gün

əməliyyatdan qayıtmadıqlarını xatırlayıb özümə təskinlik verdim. Lakin sonra Tapdığım: “Bu axşamkı kəşfiyyatımız çox uzun çəkməyəcək” sözləri yadıma düşdü, əhvalım pozuldu. Kəşfiyyatçılarımızın gecikməsi deyəsən hissə komandanlığını da narahat etmişdi. Komissarın qaşqabağı açılmırdı...

Hava birdən-birə dəyişmişdi. Elə bil ilk bahar idi. Günəşin ilıq şüaları adama ləzzət verirdi. Necə gündən bəri aramsız çisələyən yağışdan, palçığa dönmüş torpaqdan indi buxar qalxır, gölməçələr quruyur ətrafı xoş bir qoxu bürüyürdü. İnanmaq istəmirdik ki, müharibədir, ölüm insanı hər addımda hədələyir, harada isə, çayın qərb sahilində düşmənin müdafiə mövqeləri yerləşib. İnanmaq istəmirdik ki, iki küpdən sonra bu yerlərdə top atəşlərindən qulaq tutulacaq, avtomatların səsi bir-birinə qarışacaq, “katyuşalar” odlu dilləri ilə göyü yalayacaq, qanlı bir vuruşma başlayacaq... İnana bilmirdim ki, bu

gözəl payız səhərində Tapdığın başına bir fəlakət gəlib.

Daha bir gün keçdi. Tapdıqgildən xəbər yox idi. Onların əlbəyaxa vuruşmada həlak olduqları, ya da düşməyə əsir düşdükləri artıq aydın idi.

* * *

...Üç gündür ki özümə gələ bilmirəm. Gördüyüm dəhşətli səhnə gözlərimin qabağından getmir. Yatmaq istəyirəm - yata bilmirəm. Ağlamaq istəyirəm - gözlərimdən yaş çıxmır. Həmin səhnə təkcə məni yox, bütün döyüşçü yoldaşlarımı, komandirlərimizi elə sarsıdıb ki, danışmaqla başa gələn deyil. Mən, faşistlərin vəhşilikləri haqqında çox oxumuşdum, çox eşitmişdim, öz gözlərimlə görmüşdüm. Ancaq vəhşiliyin bu dərəcəyə çata biləcəyini ağıma belə gətirməmişdim...

Hücumumuz müvəffəqiyyətli oldu. Hitlerçilərin müdafiə xəttini yarıb, xeyli irəlilədik və yastı

təpələrin arasında yerləşən böyük bir kəndi tutduq. Bura öz mövqeyi etibarilə gələcək hücumlarımız üçün əlverişli bir yer idi. Düşmən yeni müdafiə mövqələrinə çəkildi, biz də kəndin qərb tərəfində qüvvələrimizi sahmana salmağa başladıq. Darmadağın edilmiş hitlerçilərin əks-hücuma keçə biləcəkləri ehtimalı çox az idi. Biz müvəqqəti dayansaq da, toplarımız, təyyarələrimiz gecə-gündüz, müəyyən fasilələrlə düşmənin başına od yağdırır, ona özünə gəlməyə imkan vermirdi. Faşistlərin arxa ilə əlaqə saxlaya biləcəyi bütün yollar nəzarət altında idi.

Kəndi tutduğumuz birinci gün düşmən arxasında vuruşan partizan dəstəsindən rabitəçilər gəldilər. Qərargahda onlarla birlikdə ümumi hücum planı tərtib edildi. Məqsəd - düşmənin müdafiəyə çəkilən qüvvəsini mühasirəyə almaq və təslim olmasalar, tamamilə qırmaq idi. Biz, kəndi alandan bir az sonra çardaqlarda, zirzəmilərdə, əkin sahələrində

gizlənmiş kənd əhalisi küçələrə, meydanlara çıxmağa başladı. Mən onların döyüşçülərimizlə, komandirlərimizlə necə görüşdüklerini, sevincdənmi, keçirdikləri ağır günlərin xatirəsindənmi necə ağladıqlarını təsvir eləyə bilmirəm. Əhali, kənd küçələrinə səpələnmiş meyitləri - uşaqları, qadınları, qocaları döyüşçülərimizin köməyilə yığır, qardaşlıq məzarına daşıyırdı. Komissar, tapşırıqdan geri qayıtmayan kəşfiyyatçılarımızı xəbər alanda bir qadın qabağa gəlib:

- Üç gün bundan əvvəl faşistlər bir neçə qızıl əsgəri əsir tutmuşdular, - dedi, - bəlkə sizinkilərdir?

Biz qadının arxasınca düşüb, böyük bir həyəətə gəldik. Kəşfiyyatçılarımızı burada tapdıq. Onların başına gətirilən müsibəti burada öyrəndik. Tapdığın və onunla birlikdə kəşfiyyata gedən dörd döyüşçünün meyiti hündür bir talvarın altında yerə uzadılmış, üstlərinə həsir parçaları salınmışdı.

Talvarın dirəklərindən qan ləkələri qızarırdı. Dirəklərin yuxarısındakı iri mismarlara bağlanmış kəndir qırıqları yellənirdi. Şəhidlərin üzlərindəki ifadədən onların olmazın əzab və işgəncələrə məruz qaldıqları dərhal bilinirdi. Öyrəndik ki, faşistlər kəşfiyyatçıları sorğu-suala tutandan sonra onları bura gətirmiş, ayaqlarından asıb, balta ilə ortadan şaqqalamışlar. Bu səhnəni öz gözlərilə görənlər vardı. Biz, meyitlərin qarşısında donub qalmışdıq. Mən, gözlərimi Tapdığın üzündən çəkə bilmirdim. O, müharibə qurtarandan sonra evə qayıdan kimi bir həftə yatmaq, yuxusuzluğunu, yorğunluğunu canından qovmaq arzusunda idi...

Dilim tutulsa da, ürəyim danışdı: “Bu nə işdi sənə başına gəldi, Tapdıq?! Bu nə bəla idi düşdünüz, dostlar?! Axı, buna necə dözmək olar, nə vaxta kimi dözmək olar?! Bu cəlladların, bu yırtıcıların kökünü yer üzündən nə vaxt siləcəyik?. Tapdıq... Tapdıq... Bircə onunla təsəlli tapıram ki,

sənin qanını, yoldaşlarımızın qanını yerdə qoymayacağıq. İntiqamımız dəhşətli olacaq, Tapdıq, çox dəhşətli olacaq!”

Açığını deyim, bu ölüm-itimdən yazmağa daha təqətim qalmayıb. Ancaq yazmamaq da olmur. Bir yerdə, bir hissədə əsgərlik etdiyən döyüşçü dostunun, komandir dostunun ölümündən necə yazmayasan? Axı, belə ölümlər sənin öz canından, qanından, ürəyindən gələn ağrılar kimidir. Bu kəskin ağrıları duymamaq olarmı? Onlar səni hər addımda təqib edir, sənə rahatlıq vermir, əzab içində qovrulursan. Düşmənin nəfəsini kəsənəcən hələ kim bilir nə qədər qurban verməli olacağıq?!

Biz, mövqelərini əldən verməməyi, nəyin bahasına olursa-olsun geri çəkilməməyi qərara alan düşmən hissələri üzərinə yeni hücumla başlayanda kim deyə bilərdi ki, Süleymanovla da vidalaşacağıq, həmişəlik?!

Faşist hissələrini mühasirəyə alıb, qırmağa başlarkən komissarın ağır yaralandığını eşitdim. Döyüş qurtaran kimi özümü ona yetirdim. Komissarı plaş-çadırın üstündə, təpənin yamacında gördüm. Dövrə vurub dayanmış əsgərlər, komandirlər gözlərini ona dikmişdilər. Alay komandiri dizləri üstə çöküb Süleymanova tərəf əyilmişdi. Mən nəfəsimi güclə alaraq, bir neçə dəfə udqunub:

- Komissar... komissar... - dedim.

Artıq üzünə . ölüm sarılığı çökmüş Süleymanov gözlərini açıb mənə baxdı, dodaqlarında solğun bir təbəssüm göründü:

- A... Fariz...

Mən özümü itirmişdim. Birdən dizlərim büküldü, komissarın baş tərəfində yerə oturdum, onun əlindən tutdum. Bütün vücudumdan soyuq bir rəşə keçdi. Süleymanovun əli elə bil şaxtada donmuşdu,

bumbuz idi. Bu soyuqluq yavaş-yavaş, lakin amansız bir inadla onun ürəyinə, gözlərinə, beyninə yeri yirdi. Biz, bunu görür və duyurduq. Hamımız bu ölümün qarşısında aciz idik. Biz, dəfələrlə ölümə üz-üzə gəlmiş, onu ayaqlayıb keçmiş adamlar! Danışmaq istəyirdim. Ancaq elə bil dilimi kilidləmişdilər. Komissar ehmalca əlini sıxdı, daha doğrusu sıxmağa çalışdı. Pıçıltı ilə dediyi sözləri təkcə mən yox, hamı eşitdi:

- İrəli gedin... ancaq irəli...

Sonra nuru sönməyə başlayan yarıqapalı gözlərini üzümə dikib, quruyub çatlamış dodaqlarını dili ilə islatdı.

- İndi sizin bağıın sərin suyundan bir az burada olaydı...

Bu, onun axırını sözləri oldu.

Süleymanovu həlak olmuş döyüşçülərlə bir yerdə, öz xahişinə görə, qardaşlıq məzarında basdırdıq. Balaça kürəklər işə düşdü. Çox keçmədi ki, qəbrin üstündə torpaq qalağı ucaldı. Döyüşçülərdən biri taxta lövhə üzərində həlak olanların adını səliqə ilə yazıb, lövhəni qəbrin baş tərəfindəki ağacın gövdəsinə bərkitdi. Tüfənglərdən, avtomatlardan yaylım atəşi açdıq. Atəş kəsilən kimi ətrafa elə bir sükut çökdü ki, qulaqlarım batdı. Ağır, əzici, kədərli bir sükut. Daha davam gətirmədim, əsəblərim dözmədi. Sinəmdən qopan hıçqırıqlar elə bil bu saat ciyərlərimi parça-parça eləyəcəkdi. Yavaş-yavaş hamı dağılışdı.

Mən qəbrin yanında tək qaldım. Öz xəyallarımla, öz düşüncələrimlə tək qaldım. Keçib gəldiyim müharibə yolları fikrimdən keçdi. Vuruşmalarda həlak olmuş, tanıdığım və tanımadığım döyüşçü yoldaşlarımı gözlərimin qabağına gətirdim: Artyomu, taqım komandirini, İbrahimi, indi də

komissarı, Tapdıđı... Fikirləşdim ki, Mikola, starşına, Anzor və başqaları görəsən haradadırlar, başlarında nə iş var?

* * *

...Biz, meşənin kənarı ilə irəliləyirdik. Bir neçə kilometr gedəndən sonra başımın gicəlləndiyini, ayaqlarımın bir-birinə dolaşdığını hiss etdim. Sanki yer dalğa kimi qalxıb enirdi. Mən, diqqətlə döyüşçülərə baxanda bütün hissəmizin ləngər vura-vura yeridiyini gördüm. Hamı təəccüblə dönüb bir-birinə baxırdı. Bu yerlərin sakinləri olan partizanlar məsələni bizə başa saldılar. Ayaqlarımızın altında, üzü bərkimiş torpaq layı ilə örtülü torf yataqları vardı. Vaxtilə keçilməz bataqlıqlar kimi şöhrət qazanmış bu yataqlar zaman ötdükcə qəlizləşmiş, süngər halına düşmüş və əhalinin yanacaq ehtiyatını ödəyən əsl bir xəzinəyə çevrilmişdi. Gah orda, gah burda, hələ müharibədən əvvəl qazılmış çalalar diqqəti cəlb edirdi. Bu

çalalardan çıxarılan torf qurudulmaq üçün kərpic-kərpic kəsilib qalaq vurulmuşdu. Elə-beləcə də qalmışdı. Yığışdıra bilməmişdilər.

Yer ayağımızın altında tərənir, biz də onunla birlikdə qalxıb-enirdik. Qəribə mənzərə idi. Yanımca addımlayan qoca partizan fikirli-fikirli dedi:

- Torpaq da müharibədən cana gəlib, bizi tələsdirir...

Partizanlar bizimlə yolayrıcında vidalaşdılar:

- Uğurlu yol! Qələbə ilə qayıdın! Gözləyəcəyik!

...Torf yataqlarından uzaqlaşmışdıq, hələ də meşənin kənarı ilə uzanan yolda əsgər çəkmələrinin qarışıq tappıltıları aydın eşidilirdi. Arabir başımızın üstündən təyyarələrimizin eskadrilyaları keçirdi. Onlar günəşli səmada hökmranlıq edirdilər. Hələ müharibənin ilk günlərində qoşulmuş əzəmətli

mahnının təsirli təranəsi yürüş dəstələri üzərində dalğalanırdı...

...Axşama yaxın yaşıllıqlar arasından damları görünən bir kəndin beş-altı kilometrliyinə çatıb dayandıq. Kəşfiyyatın gətirdiyən xəbərə görə, geri çəkilən faşist qoşunları qüvvələrini bir yerə toplayıb, həmin kəndin ətrafında güclü müdafiə xətti yaratmışlar. Əks-hücum ehtimalı da var.

Günəş batsa da, hava hələ işıqlıdır. Mən, yoğun gövdəli ağaca söykəlib, Gündəliyimin son hadisələrə aid sətirlərini yazıram. Ətrafda elə xoş bir sakitlik var ki, cəbhədə olduğuna inanmaq istəmirsən. Şərqdən əsən yüngül meh budaqları xışıldadır, tez-tez üstümə xəzan yarpaqları düşür. Bu yarpaqlar könülsüz-könülsüz havada yellənib, yerə yatırlar. Sarı-qırmızı, narıncı yarpaqlardan torpağa elə bil əlvan xalı sərilib. Bizim yerlərdə belə olmur. Payız gələndə bir də gözünü açıb görürsən ki, tut ağaclarının, meyvə ağaclarının yarpaqları tamam

tökülüb, budaqlar çılpaq qalıb, sərçələrin civiltisindən qulaq tutulur. Belə vaxtlarda bağa getmək adama xüsusi ləzzət verir. Hələ bir ay-ay yarım əvvəl qaynar bir həyatla yaşayan bağlarda sakitlikdir, evlərin qapıları, pəncərələri möhkəm bağlanıb, seyrəkləşdirilmiş meynələrin ətrafında xırda otlar cücərməyə başlayıb, son günlərdə yağan yağışlardan sonra torpağın rəngi dəyişib, bərkiyib, yeriyəndə ayaqların daha quma batmır. Bağı gəzəndə orda-burda yaddan çıxıb qalmış xırda salxımlar tapırsan, quruyub büzüşmüş əncirlərə rast gəlirsən. Bir az ucadan danışanda adamın səsi qərribə bir əks-səda verir. Quyu başına gəlib bir vedrə su çəkirsən. Çoxdan bəri quyunun suyu çəkilmədiyindən dumdurudur, göz yaşı kimi. Elə vedrədən içirsən. Sonra beli götürüb gah orda, gah burda ağacların dibini açmağa başlayırsan, talvar meynələrinin qırılmış iplərini dəyişirsən, əyilmiş yerlərə yenidən dayaq verirsən. Sonra da, indi mən ağac gövdəsinə söykəndiyim kimi, tut ağacının

altında, xalça üstündə oturub, şəhər vağzalında aldığı qəzetləri oxuyursan, arabir Gültəkinin hazırladığı çaydan qurtum vurursan. Məlik səndən bir az aralıda üzüqoylu uzanıb yenə nə isə yazır. Xədicə ana axırncı küləklərdən sonra evi tozdan təmizləyir. Gültəkin işini qurtarıb gəlir, yanında oturur, ən çox xoşladığı kitablardan birini, məsələn Seyid hüseyinin hekayələrini oxumağa başlayır. Hərdən özünü saxlaya bilməyib:

- Fariz, bir bu yerinə qulaq as, - deyə sənin fikrini qəzetlərdən ayırır. Deyə bilmirsən ki: “Ay qız, qoy qəzetləri oxuyub qurtarım. Bir görək beynəlxalq aləmdə nə var-nə yox? Başa düşürsən, işlər şuluqdur, hitler az qalıb ki, bütün Avropanı işğal eləsin, bunun axırı heç yaxşı olmayacaq...”. Gültəkinin ürəyini incitməmək üçün danışmırsan. Fikrin qəzetdə olduğu halda qulaq asırsan. Gültəkin isə oxuyur. “Yatmış kəndin qış gecələri”ndən parçalar oxuyur.

Gültəkin! Gültəkin! Bax, indi, bu dəqiqələrdə mənə elə gəlir ki, sən də bağda keçirdiyimiz günləri fikirləşirsən, bəlkə də heç bir şey fikirləşməyən, gözünü uzaq yollara dikib, xəyalən mənimlə danışsan? Adını dilimə gətirən kimi gözlərimin qabağına gəlsən: xoşladığım yay paltarında, qızılı hörüklərin çiynlərində, azacıq qaralmış üzündə mehriban bir təbəssümlə mənə baxırsan, düz ürəyimə... Bəs nə üçün indi gözlərin belə qəmlidir, nədən incimisən? Bəlkə kağızlarımı çox gec-gec alırsınız? Neyləyim, Gültəkin? Mənim məktublarım sizə çatanadək uzaq, dolaşlıq, çarpaşlıq yollardan keçir, müharibə yollarından... Mən üç aya yaxındır sizdən kağız almıram. Necə alım ki, daimi ünvanım yoxdur, həmişə hərəkətdəyik. Budur, yenə döyüşə hazırlaşırıq. Bir tufan başlayacaq ki, gəl görəsən.

İrəlidəki döyüşdə mənim də payım var. Bir neçə gün əvvəl özünü hissəmizə yetirən gənc bir partizandan öyrənmişik ki, kənddə hökmranlıq edən

faşistlər əhalidən bir xeyli adam ayıraraq Almaniya, köləliyə aparmaq niyyətindədirlər. Bu adamları vaqonlara doldurub, yola salmağa hazırlaşırlar. Qatara kəndin yaxınlığındakı balaca dəmiryol stansiyasında dayanmışdır. Əsirlərin Almaniya göndərilməsinin qabağını iki cür almaq olar: faşistləri kənddən qovub çıxarmaqla, ya da kəndin arxa tərəfindəki dəmiryol körpüsünü partlatmaqla. Qərargahda əməliyyata ikinci tədbirdən başlamağı qərarlaşdırıblar. Körpünü partladılıb, əsirlərlə dolu qatara stansiyadan çıxmasına mane olmaq, həm də beləliklə hitlerçilərin mühasirəyə alınmasına şərait yaratmaq. Söz bizim, yəni istehkamçılarıdır. Körpünü partlatmaq bizə tapşırılıb. Əlbəttə, bu işi yerinə yetirmək o qədər də asan deyil. Körpü ciddi nəzarət altındadır. Dünən özümüz yoxlamışıq, kəşfiyyat komandiri ilə bir yerdə. Sürünə- sürünə gəlib, sağ tərəfdəki təcrid, kolları arasında gizləndik. Buradan baxanda kəndin arxasındakı körpü yaxşı görünürdü. Körpüdən o yan-bu yana

aravermədən zirehli maşınlar, yüngül tanklar keçirdi. Əlbəttə, körpünü top atəşinə tutmaq, ya da bombardmançı təyyarələrin həmləsi ilə dağıtmaq olardı. Lakin stansiya ilə körpü arasındakı məsafə o qədər azdır ki, belə bir tədbir qatardakılar üçün ağır nəticə ilə qurtara bilər. Ən yaxşısı körpünü partlatmaqdır...

Mən, kolların arasından baxır və gözlərimi körpünün yaraşıqlı şəbəkələrindən, baş-başa vermiş beton dayaqlarından, dalğavari enib-qalxan məhəccərlərindən çəkkə bilmirdim. Ürəyim ağrıyırdı. İnsan əlinin və ağılının məhsulu olan bu gözəl, yaraşıqlı tikilinin bir an içində dağılacağını fikirləşəndə dişim bağırsağımı kəsirdi. Taleyin hökmünə bax! Qəlbi həmişə qurub-yaratmaq eşqi ilə vuran, memar olmağı arzulayan Fariz bu körpünü dağıtmalıdır!

Nə eləmək olardı? Günah kimdədir? Eybi yoxdur, yenə də qurarıq, yenə də yaradarıq. Təki düşməni

vətən torpaqlarından qovaq, hər kəs öz arzusuna çatsın, sağ qalanlar öz ailələrinin, öz övladlarının, öz sevgililərinin yanına qayıtsınlar. Həlak olanlar isə heç vaxt xatirələrdən silinməsinlər. Qorxma, Gültəkin, qorxma, əzizim! Güllələr, süngülər məndən yan keçir. Səndən gülə-gülə ayrılmışam, gülə-gülə də yanına qayıdacağam. Özü də qələbə xəbəri ilə. Bu, hamının, həm də səninlə mənim, bizim məhəbbətimizin qələbəsi olacaq...

Saatlar keçir. Mən, qaranlıqda demək olar ki, yazdıqlarımı seçə bilmirəm. Gündəliklərim yaman ağırlaşmış, Gültəkin! Daha özümlə gəzdirə bilmirəm. Əməliyyata yollanmamışdan əvvəl yazılarımı plaş-çadıra büküb, boş patron yeşiyinə qoyacağam, ağaclardan birinin dibində basdıracağam. Döyüş qurtaran kimi qayıdıb götürərəm. İşdir, yubansam, qayıtmağa vaxtım olmasa, hücumumuz sürətlə davam eləsə, onda, görünür, bir müddət bu gündəliklərdən uzaq düşəcəyəm. Bəlkə bir kağız

yazıb qoyum? Ünvanımı, adımı göstərim? Yerli əhalidən təsadüfən tapan olsa, Bakıya göndərsin. Bayaq nahaq yerə bu barədə partizanlara bir söz demədim, yəni ağıma da gəlmədi. Gündəlikləri basdırmağı indi fikirləşmişəm...

Hələlik, Gültəkin! hələlik, əzizim! Bu saat, gecənin qaranlığında kağız üzərinə düşən yeganə işıq sənin adındır, sənin məhəbbətidir..

İKİNCİ KİTABIN DAVAMI

QOCANIN SÖHBƏTİ

Mən, yarımçıq qalmış gündəliklərin sonuncu səhifəsini çevirib, eynəyimi çıxardım, gözlərimi ovuşdurdu, bir xeyli yerimdə hərəkətsiz qaldım. Sakitlik idi. Bütün qəsəbə dərin yuxuda idi. Yalnız divar saatının aramsız çıqqıltısı bu sükutu pozurdu.

O, mənə hər tərəfdən bürüyən xatirələr kimi gah aydınlaşır, gah da uzaqlara çəkilirdi. Farizdən, onun cəbhə həyatından indicə ayrılmışdım. Mən, qeyri-ixtiyari dəftərləri, kağızları yenidən gözdən keçirməyə başladım. Artyomun Lyubaya məktubunu oxudum. Qəzetə sarınıb ayrıca qoyulmuş şəkilləri qabağıma sərdim. Mərhum qardaşım, balaca rəssam Farizin çəkdiyi şəklə - Gültəkinin şəklinə baxdım. Bacımın gülümsər gözlərində – dəfələrlə gördüyüm bu gözlərdə indi mənim üçün yeni olan bir ifadə vardı, kədər, qüسس qarışıq bir ifadə. Elə bil bu gözlər mənə: “Yalandır, Fariz ölməyib, Fariz qayıdacaq...” deyirdi. Elə bil Gültəkin də bütün gecəni mənimlə yanaşı oturub, Farizin Gündəliklərini oxumuşdu. Mən, o biri şəkillərə baxdım: sahil küçəsi, düzgün dördbucaqlarla cərgələnmiş yaşıllıqlar, hər iki tərəfində yaraşlıq binalar görünən geniş küçələr, prospektlər... Bunlar da onun arzuları idi, onun həyatı idi...

Qapının səsi məni fikirdən ayırdı. Ev sahibi kandarda dayanmışdı. O, qapını ehmalca arxasınca örtüb mənə yaxınlaşdı, stolun üstünə səpələnmiş kağızlara göz gəzdirdi. Sonra:

- Hələ yatmamısınız? - deyə soruşdu və cavabımı gözləməyib sözünə davam etdi: - Başa düşürəm, qardaşınızın gündəliklərini oxuyandan sonra yuxunuz tamam qaçıb. Yəqin ki, maraqlı əhvalatlar var.

- Bəs siz özünüz niyə yatmırsınız?

- Mən adətkərdə olmuşam. Yuxumun vaxtı-saatı

yoxdur. Sahələrdə idim, gecə növbəsinin işini yoxlayırdım. Eşidirsiniz?-Mən diqqətlə qulaq asdım. Uzaqdan qarışıq gurultular gəlirdi. -Traktorlardır. Torpağa vaxtında baxmadın, gecə-gündüz nazını çəkmədin - ondan ruzu gözləmə. Bir də, bu torpaqlar bizə ona görə əzizdir ki, vətən şəhidlərin qanı ilə yoğrulub, bu yerlərin hər bir qarışı

qəhrəmanların adı ilə bağlıdır ki, onlardan da biri sizin qardaşınızdır.

Mən, Sergey Vasilyeviçin əsl mətləb üstünə gəldiyinə sevindim.

- Gündəliklər yarımçıq qalıb, - dedim. - Axırınıcı döyüşə hazırlıq gecəsində qurtarıb. Siz, bu döyüşün, ondan sonra baş verən hadisələrin canlı şahidisiniz. Danışın.

Qoca əyləşdi. Papiros çıxarıb yandırdı, mənə də təklif elədi. Başımı buladım. Starçenko bir-iki ağız öskürüb, əli ilə papirosun tüstüsünü dağıtdı:

- Danış deyirsiniz, danışım. Ancaq mən sizə görə narahat oluram, Yatardınız, dincələrdiniz, sabah danışardım.

- Yox, yox, narahat olmayın. Vaqonda bolluca yatmışam. Onsuz da yuxum gəlməyəcək.

Bağışlayın, bəlkə siz özünüz dincəlmək istəyirsiniz?
Onda başqa məsələ...

Qoca deyəsən mənim axırncı sözlərimi eşitmədi.
Papirosunu tüstülədir, bir neçə dəqiqə dinməzəcə
oturdu, sonra köksünü ötürüb sözə başladı.

* * *

...Biz o vaxt köhnə kənddə yaşayırdıq. İndi
gördüyünüz qəsəbənin bünövrəsini müharibədən
əvvəl qoymuşduq. Yarımçıq qaldı. Faşistlərin ayağı
bizim bu yerlərə dəyən gündən çəkdiyimiz
əzab-əziyyəti danışib, vaxtınızı almaq istəmirəm.
Özünüz hər şeydən xəbərdarsınız. Gözümüz
yollarda, qulağımız səsdə idi: haçan gəlib bizi xilas
eləyəcəklər, haçan ağ günə çıxacağıq? Başımızın
üstündən tez-tez təyyarələr keçirdi, top gurultuları
getdikcə yaxınlaşırdı. Faşistlər yaman əl-ayağa
düşmüşdülər. Axır günlər lap qudurmuşdular.
Gecə-gündüz kəndin küçələrindən güllə səsləri

kəsilmirdi. Gözlərinə bir qaraltı, bir kölgə dəyən kimi atəş açırdılar. Uşaq oldu, böyük oldu, qoca oldu - heç bir şeylə hesablaşmırdılar. Mənim evimi bir alman zabiti tutmuşdu. Özümüzü də evdən qovmuşdular. Tövlədə yaşayırdıq. Başımıza qalmayan oyun açırdılar...

Qırx üçüncü ilin payızında Qızıl Ordu hissələri Cənub cəbhəsində hücumla keçdilər. Almanların bu ətrafda möhkəm müdafiəsi vardı. Deyəsən özlərinə çox güvənirdilər. Bir gün səhər bir vuruşma oldu ki, danışmaqla başa gələn deyil. Qoşunlarımız almanların müdafiəsini yara bilmədidilər. Sonradan öyrəndik ki, kənd əhalisinə tələfat verməmək üçün onlar faşistlərin mövqelərini birbaşa hücumla ələ keçirməyi qət eləyiblər. Elə həmin günlərdə eşitdik ki, faşistlər Almaniya göndərməyə təzə bir qatar hazırlayırlar. Əvvəllər də bir neçə buna oxşar hadisənin şahidi olmuşduq. Taxılla, mal-qara ilə dolu qatarlar hələ də gözlərimizin qabağında idi.

Daha kəndimizdə, ətraf yerlərdə soyulub-talanmalı bir şey qalmamışdı. Almanlar öz son tədbirlərini nə qədər gizlətməyə çalışsalar da, bir şey çıxmadı. Vaqonlara doldurulmuş arvadların, uşaqların ah-naləsi kəndi başına götürmüşdü. Partizanlarla əlaqə saxlaya bilməsəm də (yollarda, keçidlərdə keşikçilər qarışqa kimi qaynaşırdı), uşaqlardan ikisini xəbərə göndərə bildim. Biri qayıtmadı, yolda vurmuşdular. O biri isə özünü meşəyə çatdırmışdı...

Bir gün çay tərəfdən dəhşətli bir partlayış eşidildi. Göyü qara tüstü bürüdü. Hansı qoçaq isə körpünü partlatmışdı. Çığırmaqdan zabitin səsi batmışdı. Sonra eşitdiyimə görə körpünün mühafizəsinə başı ilə cavabdeh olan, sağ qalmış keşikçiləri zabit öz əli ilə güllələmişdi. Hər nə isə, almanlar əsirlərlə dolu qatarı təyin olunan gündə yola sala bilmədilər təzə körpü qurmağa isə uzun vaxt lazım idi. Bu hadisə bizi nə qədər sevindirsə də, partlayışdan sonra baş verən əhvalat hamımızı sarsıtdı. Axşama yaxın idi.

Bayırdan qarışıq səslər eşitdim. Həyəətə çıxdım. Kəndin aşağısından, çay tərəfdən bir dəstə faşist soldatı gəlirdi. Onlar avtomatlarını hazır tutub, yolun hər iki tərəfilə, arxada və qabaqda addımlayırdılar. Ortada isə ayağını arxasınca güclə sürüyən, üz-gözü qana bulaşmış, əyin-başı tamam islanmış bir əsir yeriyirdi. Vəziyyətinin ağırlığına, ayaq üstə güclə durduğuna baxmayaraq, addımlarını qürurla atırdı, başını dik tutmuşdu. Hətta mənə elə gəldi ki, o, həyətlərdən, çəpərlər arxasından, pəncərələrdən baxan kənd əhalisinə başını yüngülcə tərpətib salam göndərir, gülümsəyir. Ucaboylu, enlikürəkli, qüvvətli bir oğlan idi. Saçlarının qaralığından, qarabuğdayı simasından hiss elədim ki, hardansa cənubdandır, çox güman ki, Qafqazdan.

Faşistlər yaxınlaşıb düz bizim evlə üz-üzə, yolun ortasında dayandılar. Onlardan biri tez içəriyə qaçdı. Çox keçmədi ki, zabitlə (onun adı hansı Müllər idi) bir yerdə qayıtdı. Müllər artırmaya çıxdı, ayaqlarını

aralı qoyub, təşəxxüslə dayandı, şallağını bir neçə dəfə havada şaqqılatdı. Bu şallaq həmişə hər yerdə onunla idi. Zabitin çox qəribə bədən quruluşu vardı. Dar çiyinlərindən başlayıb ayaqlarına tərəf getdikcə vücudu enliləşib, yoğunlayırdı. Əsl karikatura idi. Ayaqlarını aralı qoyanda onun bədəninin bu əcaibliyi daha da artırdı. Zabit, gülməli vücut olduğu qədər kinli, amansız, qəddar, vəhşi bir adam idi. Mən, onun əsirlərə şəxsən necə əzab verdiyini və bundan xüsusi bir ləzzət aldığını öz gözlərimlə görmüşdüm...

Zabit əli ilə işarə etdi. Əsiri itələyib, həyəətə saldılar, Müllərin qabağına gətirdilər. Zabit yanındakı soldatdan almanca soruşdu:

- Budur?

- Özüdür.

Soldatla zabit arasında keçən qısa söhbətdən azmaz başa düşdüm ki, körpünü bu oğlan

partlatmışdır, ya da körpünü partladanlardan biridir. Faşistlər onu çayın sahilində huşsuz halda tapıblar. Neçə olmuşdu ki, körpünü partladanda qaçıb qurtara bilməmişdi? Bunu başa düşmədim. Zabit yavaş-yavaş qızıl əsgərə yaxınlaşanda ürəyim elə bil qırıldı, “indi öldürəcək,, deyə fikirləşdim. Hətta gözlərimi belə yummaq istədim. Yanımda kiminsə durduğunu hiss elədim, dönüb baxanda arvadı gördüm. Pıçıltı ilə soruşdu ki: “Nə olub? Bu kimdir?,, Cavab verməyə vaxt tapmadım. Zabit yaxınlaşıb, əsirlə qabaq-qabağa durdu. Onların ikisinin də gözü bir-birinə zilləndi. Müller elə bil əsirin baxışlarından qorxub, bir addım geri çəkildi. Sonra birdən əlini bir neçə dəfə əsirin çiyinə vurdu:

- Afərin, afərin! Düşmən olanda nə olar? İgid, qorxmaz adamlardan xoşum gəlir. Odur ki, səni öz yanımda saxlayacağam. Hey, qoca!

Mən cəld yaxınlaşdım. Zabit, əlindəki çubuqla əsiri göstərdi.

- Bunu görürsən? - Mən başımı tərpətdim. - Sən də, sənin arvadın da bunun yemək-içməyinə başınızla cavabdehsiniz? Qandın nə deyirəm?!

Mən qısaca cavab vermək istəyirdim ki, arvad işləri korladı:

-Yemək-içmək qoymusunuz ki, bu binavaya da verək?!

Mən bu sözləri eşidəndə nədənsə dönüb əsirə baxdım. Onun qanlı sifətində təbəssüm gördüm. Deyəsən arvadımın danışığı xoşuna gəlmişdi. Ancaq zabitin bağırtısından anladım ki, arvad bir az da artıq- əskik danışsa, işimiz bitəcək. Tez dedim:

- Cənab zabit, nə lazımdır eləyərək.

Zabit əsirə sarı döndü:

- Axşam balaca söhbətimiz olacaq. Hələlik dincəl. Bu nədir, hələ qollarını açmayıblar? Açın, tez! Yaralarını yuyub bağlayın...

Əsir oğlanı zabitin yaşadığı otağın altındakı zirzəmiyə saldılar. Zirzəmiyə açılan yeganə balaca qapının qabağında iki silahlı soldat növbə çəkməyə başladı. Mən bu evi myharibədən bir az əvvəl təmir eləməyə başlamışdım. Otağı zirzəmidən ayıran taxta döşəməni hələ qaydaya sala bilməmişdim. Yuxarıda danışılanlar aşağıda, aşağıdakı söhbətlər isə yuxarıda eşidilirdi. Zirzəminin tavanı çox da hündür deyildi. Qapı ağzındakı iki soldatdan əlavə otaqda da ikisi keşik çəkirdi. Görünür, əsiri öz yaşadığı otağın zirzəmisinə saldırmaqda zabitin ayrıca məqsədi vardı. İlk dəfə idi ki, bu zirzəmidə əsir saxlayırdılar. Otağın sər-sahmanı ilə özümüz məşğul olurduq: arvadım və mən. O, vaxtaşırı zabitin tapşırığı ilə otağı silib-təmizləyirdi, mən də kömək eləyirdim: su daşıyırdım, odun gətirirdim, palaz çırpırdım. Belə vaxtlarda ikimiz də üstümüzdə tuşlanan avtomatın soyuq lüləsini elə bil kürəklərimizdə duyurduq. Müller bizə müəyyən sərbəstlik versə də, bir an gözdən qoymurdu. Yaxşı

ki, evdə ancaq ikimiz qalmışdıq. İki oğlum - biri balaca, o biri böyük cəbhədən o tərəfdə, bizimkilər tərəfdə idilər. Böyük oğlum qırx beşinci ildə Berlini alanda həlak olubdur. Kiçiyi isə hazırda qəsəbəmizdəki orta məktəbin direktorudur. Valya da onun qızıdır. Zabitə inandırmışdım ki, oğlanlarım elə müharibənin ilk günlərində ölüblər. Ancaq ikimiz qalmışıq. Düzdür, kəndxuda (hamımız ona “starosta” deyirdik) məndən şübhələnmişdi, bir bəhanə axtarırdı ki, həqiqəti öyrənib, mənə zabitin qarşısında pis vəziyyətdə qoysun. Ancaq mən də ayıq idim. Quyuq ələ vermirdim. Əgər zabitə nifrət bəsləyirdimsə, bütün kənd camaatı kimi, starostanı görməyə gözüm yox idi. Bizimkilər gələn kimi birinci ondan intiqam almağı qət eləmişdim. Faşistlər kəndimizi tutan gündən onların nökrəi olmuşdu, əclaf! Bütün iç üzünü, murdarlığını aşkara çıxarmışdı. Müharibədən əvvəl quzu kimi idi, kənd mağazasında anbardar işləyirdi. Yalquzaq həyat keçirdiyinə, adamlardan uzaq gəzdiyinə

baxmayaraq, öz işini bilən adam idi, əliəyriliyi-filanı yox idi. Sən demə, buynuzu içəridə imiş, fürsət gözləyirmiş. Bu balacaboylu, zahirən mehriban, hətta xoş simalı adam nə qədər insanın qanına bais olmuşdu, nə qədər kommunisti faşistlərin caynağına salmışdı! Niyə, nə üçün? Ona nə pislik eləmişdik? İndi də baş açmıram.

Əsirin evimizə gətirildiyi və zirzəmiyə salındığı həmin axşam onunla zabit arasında keçən “balaca” söhbətin şahidi oldum.

Bu söhbətdən bir az əvvəl Müller, adəti üzrə, bizə tapşırıq vermişdi ki: “Otağı silib-süpürün!”

Əslinə qalsa, otaq təmiz idi. Arvad iki gün bundan qabaq yuyub-təmizləmişdi. Görünür, zabit, əsirlə söhbətinə bizim də qulaq asmağımızı, yəni söhbətin “təsadüfi” şahidi olmağımızı istəyirdi. Təkcə bizim yox, starostanın da. Mən əvvəllər də zabitdə bu qəribəliyi görmüşdüm. O, əsirlərlə rəftarını, nə şəkildə olursa-olsun, heç kəsdən gizlətmirdi, əksinə, çalışırdı ki, onun əsirlərə münasibətindəki

“incəlikləri”. Sorğu-sual zamanı özünün tətbiq etdiyi “original” üsulları hamı görsün. Bu, lovğalıq idi, nə idi - bilmirəm. “Orijinal” üsullara gəldikdə isə hər dəfə məni dəhşətlə, qəzəb hissilə birlikdə təəccüb də alırdı. Fikirləşirdim ki, görəsən zabit bu üsulları öz beynindən çıxarır, yoxsa hansı bir kitabda isə oxuyub, öyrənib? Mən çox qorxurdum ki, zabit elə ilk sorğu-sualda təzə əsirin başına oyun açsın! Ancaq “söhbət”in əvvəli sakit keçdi. Zabit sınıq-salxaq da olsa, rusca danışa bilirdi. Hamımız qulaq asırdıq, mən də, arvad da, bir tərəfdə oturub, ayağını ayağı üstünə aşıran və hərdən bizə istehza ilə, həqarətlə baxan starosta da, hətta qapı ağzında durub iti gözlərini bizdən çəkməyən keşikçi soldat da... Zabit təmkinlə danışır, suallar verirdi, əsir hərdən bir dillənirdi. Deyəsən dili də bir balaca topuq vururdu. “Söhbət” belə başladı:

- Axı, adamlar bir-birlərilə tanış olanda hər şeydən əvvəl öz adlarını deyirlər. Bu, mədəniyyət

nişanəsidir. Niyə adınızı demirsiniz? Bəlkə istəyirsiniz ki, birinci mən deyim?

- Lazım deyil, bilirəm.

- Nəyi bilirsiniz?

- Biz üç ildir ki, tanışıq. Təzədən tanış olmağa heç bir ehtiyac görmürəm. Siz faşistsiniz, mən qızıl əsgər.

- Qoy siz deyən olsun. Onda köhnə tanışlar kimi danışaq. Deyin görək, cənab qızıl əsgər, haralısınız?

- Bu, sizi niyə maraqlandırır?

- Tanışım, özü də köhnə tanışım əlaqədar hər şey məni maraqlandırır. Zahirinizdən görürəm ki, rus deyilsiniz. Yəhudiyyə də oxşamırsınız... Özbəyə, tacikə, türkmənə, tatar da bənzəyişiniz yoxdur. Qafqazlısınız. Düz tapmışam? Susursunuz. Nahaq yerə. Bir də, bunun o qədər də əhəmiyyəti yoxdur, hərçənd məni həmişə bir şey düşündürür: axı, siz qafqazlılara nə düşüb ki, buralara gəlib çıxmısınız?

- Bu sualı görə mən sizə verəm! Sizi bura kim çağırıb, bütün Avropanı basa-basa bura niyə

gəlmisiniz? Olmaya, elə bilirdiniz ki, sizin ağız-burnunuzu ovuşduran qüvvə tapılmayacaq?

Əsir qızğınlıqla danışdı və coşduqca dilidaha artıq dolaşırdı. Bunu zabit də dərhal hiss etdi və yumşaq bir səslə dedi:

Görürəm, başınız çox bəlalar çəkib. Əsəbiləşməyin. Bilmək istərdim: ağız-burun məsələsini ortaya salmaqla nəyi nəzərdə tutursunuz? Moskvanı, Stalinqradı, Kurskini, Şimali Qafqazı... Yenə deyim?

Gözləmək olardı ki, zabit özündən çıxacaq, səbri tükənəcək, “üsulları” işə salacaq. Ancaq belə olmadı. Aranı bürüyən kiçik bir sükutdan sonra o, ağır-ağır dilləndi:

- Sizə ehtiyatlı olmağı məsləhət görürəm, cavan oğlan! Hər halda mən sizdən yaşca böyüyəm, təcrübəm də çoxdur. Özünüz demişkən, Avropanı keçib gəlmişəm, müharibələr görmüşəm. Siz isə, belə görürəm ki, müharibədə birinci dəfə iştirak eləyirsiniz. Necə deyərlər, məktəb skamyasından

birbaş cəbhəyə düşmüşünüz. Yəqin ki, hələ heç kommunist də deyilsiniz.

- Kommunistəm, anadankəlmə.

Zabit bərkədən güldü. Mənim ətim ürپəşdi.

- Yalan danışmağı da bacarmırsınız, cənab qızıl əsgər! - deyə Müller kinayə ilə dilləndi və birdən ciddiləşdi. - Yəqin ki, komsomolçusunuz. Bunun mənim üçün heç bir fərqi yoxdur: kommunist və ya komsomolçu! Nə əcəb, vuruşdan əvvəl partiyaya keçməyə ərizə verməmişiniz? Axı, bu sizdə bir adət olub: sizin kimi gənc, yeniyetmə əsgərlər öz komissarlarına, siyasi rəhbərlərinə, partiya təşkilatı katiblərinə ərizə verib yazırlar ki, ölsəm məni kommunist hesab eləyin. Düz demirəm? hesabla gərək körpünü partlatmağa gələndə siz də belə edəydiniz. Ya bu barədə düşünməmişiniz, ya da ərizə yazmağa vaxtınız olmayıb!..

Zabit “körpü partlatmağa gedəndə” sözlərini xüsusi bir tərzdə dedi: Əsirin qəzəbli səsi eşidildi:

- Sizin başınızı əzəndən sonra vaxtım çox olacaq!

Zabit, onun bu sözlərini də qulaq ardına vurdu, sakitcə sözünə davam etdi:

- O ki, qaldı Moskvaya, Stalinqrada, Kurskiyə, Şimali Qafqaza... nə olar, müharibədir, elə də olur, belə də. Sizi arxayın eləyə bilərəm ki, biz o yerlərə yenə də qayıdacağıq, özü də lap bu yaxında. Hayl!

- İştahanız çox böyükdür! - deyə əsir acı-acı güldü.

- Siz bu şəhərləri yatıb yuxunuzda görməyəcəksiniz! Mən də bu barədə sizi arxayın eləyə bilərəm!

Müller yavaş-yavaş hövsələdən çıxmağa başladı. Mən bunu səsinin titrəyişindən duydum:

- Yenə məsləhət görürəm ki, danışığınıza fikir verəsiniz!

Deyəsən əsirin də səbri tükənmişdi:

- Məndən nə istəyirsiniz?! Körpünü mən partlatmışam, vəssalam!

Müller yeni əvvəlki halına qayıtdı:

- Bunun üçün də edam ediləcəksiniz. Müharidəbə belə şeyləri bağışlamırlar. Ancaq mən alicənablıq eləyib, cəzanızı yüngülləşdirə bilərəm. Bir neçə

sualım olacaq, cavab verərsiniz - başınız bədəninizdə qalar, verməzsınız...

- Siz öz başınızın hayına qalın! - deyə əsir oğlan qətiyyətlə dilləndi.

Bu andan başlayaraq Müller əsil sifətini bürüzə verdi. Necə deyərlər, “gizlənpaç” oyunu qurtardı. Mən, əvvəlcə havanı yaran şallağın şaqqıltısını, sonra yerə yıxılan əsirin zəif iniltisini eşitdim. Müller, öz “üsullarından” birini işə salmışdı. O da bu idi ki, zabit, arxası üstə yerə yıxdığı əsirin yanında kətilə çıxır və oradan bütün ağırlığı ilə biçarənin sinəsinə, qarnına tullanırdı...

Hans Müllərin vəhşi bağirtəsi divarları titrətdi:

- Ayağa qalx! Hansı hissədənsən, komandiriniz kimdir, səni bu əməliyyata kim göndərib?! Hamısını deyəcəksən! O körpünün üstündən quş da ötə bilməzdi. Sən quşdan da cəld olmusan. Bunu qiymətləndirməsəm, insafsızlıq olar. Ancaq görürəm, mədəni rəftarın nə olduğunu başa düşmürsən. Eybi yoxdur, başa saların, qandırarın.

Danışmasan pis olacaq, çox pis olacaq! Sən körpünü partladıb, qatarın yolunu kəsmisən. Elə bilirsən qatardakı həmvətənlərin bunun üçün sənə təşəkkür edəcəklər? Yox! Səni lənətləyəcəklər. Ona görə ki, onların ölüm hökmünə öz əlinlə qol qoymusan. Mən əvvəlcə əsirlərin gözləri qarşısında səni dara çəkdirəcəyəm, sonra da onların özlərini qıracağam, biri də salamat qurtarmayacaq...

Müllerin çığıra-çığıra dediyi bu sözlərdən sonra evi ağır bir sükut bürüdü. Arvadla bir-birimizə baxdıq və ikimiz də qapıya yönəldik. Soldat dinməzəcə qabağımızı kəsdi.

- Olmaz!

- Biz işimizi qurtarmışıq, - deyə əlimlə otağı göstərdim.

Starosta yandan dilləndi:

- Sizə dedilər ki, olmaz!

Soldat döşümdən itələdi. Arvad qolumdan tutmasaydı, yıxılacaqdım. Elə bu vaxt zabitin bağırtısı kəldi:

- Danışacaqsan ya yox?

-Tfu!

Biz, əsirin “tfu” səsini eşidəndə başa düşdük ki, o, zabitin üzünə tükürüb.

Bu o, qədər gözlənilməz oldu ki, starosta yerindən sıçrayıb gözlərini qorxu ilə döşəməyə zillədi. Rəngi ağardı. Soldat nədənsə birdən qapı ağzında fərəqət vəziyyəti alıb yerində qurudu. Sonrakı hadisələri danışmasam da özünüz başa düşərsiniz ki, hans Müller əsirin bu hərəkətindən qəzəblənib, olan-qalan insanlıq hissini də itirdi. İşgəncələr başladı...

...Yarım saatdan sonra zabit otağa girəndə bizi vahimə aldı; onun üzü, dirsəyəcən çırmalanmış tüklü qolları, paltarı, hətta əlindəki şallağın dəstəyi belə qana bulanmışdı. O, qapı ağzında durub, bərəlməmiş gözlərini nə üçünsə divarlarda, tavanda və döşəmədə gəzdirdi, sonra bizə baxıb:

- Səfehlər! Fanatiklər! - deyə qışqırdı. - Nəyə ümid eləyirsiniz? Diz çöküb, başınızı dik tutmaqla kimi

aldatmaq istəyirsiniz?! Axırınız heçdir, heç! Hayl
hitler!

Starosta əlini irəli uzadıb çığırdı:

- Hayl!

Soldatın gur səsi divarlarda oynadı:

- Hayl!

Biz otaqdan nə vaxt çıxdığımızı bilmədik. Arvad gözlərinin yaşını tökə-tökə əsirə yemək-içmək hazırladı, mən döşəkağını parçalayıb, əsirin yaralarını sarımaq üçün sarğı düzəltdim. Zirzəmiyə endik. Qapı ağzındakı soldatlar tapşırıq aldıqlarına görə bizə mane olmadılar. Yalnız onlardan biri bizimlə birlikdə içəri girib, kandarı kəsdirdi. İşıqdan qaranlığa düşdüyümüzdən əvvəlcə heç nə görmədik. Zirzəmidən rütubət qarışıq isti qan qoxusu gəlirdi. Nəhayət, gözlərimiz qaranlığa öyrəşdi. Mən yerimdən tərpənə bilmədim, necə deyərlər, qıçlarım dalımca gəlmədi. Arvad ağlaya-ağlaya, zabiti də, hitleri də, qapıdakı soldatları da qarğışlaya-qarğışlaya, əsiri oxşaya-oxşaya əvvəlcə

ona çay qaşığı ilə su verdi. Oğlanın qan laxtalanmış dodaqları arasından su ötmürdü. Ayaqları dizinəcən kömür kimi qaralmışdı. Cırılmış, parçalanmış köynəyinin altından qançur zolaqlarla çalım-çarpaz doğranmış bədəni görünürdü. Yalnız bu vaxt gözlərim bir qədər kənarda, sement döşəmənin üzərində közərən kömürlərə sataşdı. Bildim ki, oğlanın ayaqlarını yandırırıblar...

Bağışlayın ki, mən qardaşınızın vəziyyətini belə ətraflı təsvir eləyirəm. Mən buna borcluyam. Mən bunu eləməliyəm. Siz gərək bunu biləsiniz.

Əsir oğlan yavaş-yavaş özünə gəldi. Gözlərini iri-iri açıb, əvvəlcə arvada, sonra da mənə baxdı. Biz bilirdik ki, danışmaq olmaz, danışmaq qadağandır. Qapı ağzındakı soldat gözlərini bizdən ayırmırdı. Arvad əsirin saçlarını sığalladı, gözünün yaşını silə-silə əyilib, onun üzündən öpdü, sonra da üç dəfə xaç çəkdi. Əsirin, təzəcə yuyub təmizlədiyimiz sifətində zirzəminin qaranlığını işıqlandıran solğun bir təbəssüm göründü. O, nə isə demək istədi.

Dodaqlarını tərpedə bilmədi. Mən, əvvəlcə əsirin ayaqlarını, sonra da bədənini sarımağa başladım. Başını sarıyanda əsir nəhayət qırıq-qırıq qulağıma pıçıldadı:

- Meşənin ətəyində... kağızlarımı basdırmışam...
Axtarın...

Kürəyimdən dəyən bərk bir zərbə məni kənara, birbaş kömürlərin üstünə atdı. Soldat başımın üstündə durub, avtomatın qundağını yuxarı qaldırmışdı. Əsir, bunu görüb yerindən boylanmaq istədi, bacarmadı. Başı taqqıltı ilə döşəmənin üstünə düşdü. Biz özümüzü ona tərəf atdıq. Mən kürəyimin ağrısını unutmuşdum. Soldat bizi qapıya tərəf itələyib, alman dilində nəsə çığırdı. O gecə səhərə kimi ağrıdan yata bilmədim. Arvadın isə qarğışları kəsilmirdi:

- Sizi görüm hitlərlə bir yerdə cəhənnəmlik olasınız! Ananız ağlar qalsın!

Səhər tezdən starostanın bağirtəsi kəndi başına götürmüşdü:

- Hamı meydana! Hamı meydana!

Faşist soldatları adamları küçəyə qovurdular. Ordan-burdan atəşlər eşidilirdi. Bizi də iki soldat qabağına qatdı. Müharibədən əvvəl kənd camaatının bayramlarda, şənliklərdə, təntənəli mitinqlərdə toplaşdığı meydana xeyli adam yığılmışdı. Meydanın ortasında dar ağacı qurulmuşdu. Dirəkdən asılmış yoğun kəndir ağır-ağır yellənirdi. Bir qədər kənarda, əli avtomatlı faşistlərin əhatəsində köləliyə göndərilmək üçün ayrılmış kişilər, arvadlar, uşaqlar dayanmışdılar. Körpələr ağlaşırdı... Bu adamları edamdan sonra dəhşətli bir ölüm gözləyirdi. Müller istədiyini eləyəcəkdi...

Ürəyim elə sıxıldı ki, nəfəsim kəsildi, hava çatışmadı. Dərindən köksümü ötürüb, birtəhər özümü ələ aldım. Birdən səs-küy qalxdı. Dönüb baxdım. Hamımızın gözü kənd yoluna zillənmişdi. Onu gördük, əsir oğlanı. Tanımadığımız, adını belə bilmədiyimiz, qaraqaş, qaragöz döyüşçünü. Bir dəstə soldatın qabağında əlləri arxasında, sinəsini

irəli verib, axsaya-axsaya gəlirdi. Ayağının sarğısı açılıb ardınca sürünürdü, yola qanlı izlər salırdı. Enli kürəkləri açıqda qalmışdı. Bədənindəki zolaqlar qaralıb, göz bağlamışdı. Yerişindən hiss olunurdu ki, atdığı hər addım ona əzab verir. Lakin onun iri gözlərində qəribə bir ifadə vardı. Camaatın arasından keçəndə gözləri bizə sataşdı, gülümsündü, başını tərپətdi. Fikirləşdim ki: “Nədən razılıq edirsən, ay oğul? Biz neyləmişik ki?” Arvadların hönkürtüsü bir-birinə qarışmışdı. Kişilər başlarını aşağı salıb susmuşdular. Mən indi anladım ki, əsir oğlanın bizim evin zirzəmisində başına gətirilənlərdən hamı xəbərdardır, hamı bu döyüşçünün qəhrəmanlığı, dözümlülüyü barədə eşidib, onun dəyanətinə heyran qalıb. Hamı onu, bu naməlum oğlanı özününkü sayır, öz yaxın, doğma adamı kimi yola salır, hamı ürəyində bu oğlanın qisasını yerdə qoymayacağına and içir...

Müller əsir oğlana yaxınlaşdı. Onlar qarşı-qarşıya dayandılar: iki düşmən, iki barışmaz düşmən. Zabit,

əsirdən boyca balaca və cılız idi. Altdan yuxarı baxırdı. Əsir oğlan isə gözlərini zabitin başı üzərindən hara isə uzaqlara, göyün dərinliyinə zilləmişdi. Nə fikirləşirdi? Nəyi xəyalına gətirirdi? Bu dəqiqələrdə kimi xatırlayırdı, nəyə təəssüflənirdi?..

Zabit, bir neçə addım geri çəkildi, əli ilə işarə verdi. Starosta və bir soldat əsirin qollarından tutub onu kəndirin altında qoyulmuş yeşiyin üstünə çıxarmaq istədilər. Əsir çiyininin hərəkətilə onları kənara itələdi. Əziyyətlə də olsa, özü yeşiyin üstə qalxdı. Ayağının altında ləngər vuran yeşiyi bədəninin ağırlığı ilə sanki yerə mıxladı. Başını qaldırıb, yellənən kəndirə baxdı...

Zabit qışqırdı:

- Hə, indi necəsən, cənab qızıl əsgər!

- Lap yaxşı! - deyə əsir səsləndi. - Yenə də səndən ucada dayanmışam...

Mülleri elə bil ilan sancdı, geri sıçradı. Sonra onun çıxırtısı meydanı bürüdü:

- Məndən ucada dayanmısan?! Yaxşı, bu saat görərsən ucada dayanmaq necə olar?!

Zabit o yan-bu yana baxdı, gözlərilə nəyi isə axtarırdı, birdən starostaya dedi:

- Ayağımın altına yat!

Starosta gözlərini döyə-döyə yaxınlaşdı, ikiqat əyilib dayandı. Zabit soldatların köməyi ilə onun kürəyinə qalxdı. İlməyi öz əli ilə əsirin boğazına keçirdi. Əsir bütün gücünü toplayıb son sözlərini dedi:

- Yaşayın!.. Mübarizə aparın!..

Oğlan sözünü qurtara bilmədi. Soldatlar yeşiyi əsirin ayaqları altından çəkdilər...

* * *

...Bizi qoymadılar ki, əsiri kəndirdən açaq. Gecədən bir xeyli keçmiş qonşu uşaqları götürüb, meydana getdim. Bərk külək əsirdi. Elə zülmət idi ki, iki addımlıqdan heç bir şey görmək mümkün deyildi. Kiçik bir ehtiyatsızlıq bizi məhv eləyə

bilərdi. Gözətçi məntəqələrindən keçib, sürünə-sürünə meydana yaxınlaşdıq. Əsir oğlanı mütləq kəndirdən çıxarmalı və dəfn etməli idik. Zabiti yaxşı tanıyırdım. O, qəhrəmanın meyitindən də əl çəkməyəcəkdi.

Naməlum əsgəri kənddən bir az aralıda, yoldan kənarda basdırdıq. Üstünü hamarladıq ki, seçilməsin. Yerini nişanlayıb kəndə qayıtdıq. Minbir çətinliklə özümü evə yetirdim...

Bütün gecəni yata bilmədik. Ölümə məhkum edilmiş həmyerlilərimizin dərdi bizi almışdı. Bu ölüm bir gecə təxirə salınmışdı. Ancaq bir gecə. Arvad dizləri üstə çöküb hərəkətsiz qalmışdı. Gözlərini küncdəki ikonadan çəkmirdi. Hey xaç vurur, dua oxuyurdu. Yox, allahdan, İsadan kömək ummağa dəyməzdi. Neyləyək? Necə eləyək? İnanın ki, o dəqiqələrdə özüm də ölüm arzulayırdım. Pəncərədən o tayda hava yavaş-yavaş ağarırdı...

Səhərin gözü açılmamış bir gurultu, bir dəhşət başladı ki, aləm bir-birinə dəydi. Bizimkilər bərk

hücuma keçmişdilər. Sən demə, qoşunlarımız kəndin hər iki tərəfində müdafiə xəttini yarmış, irəli getmişdilər. Almanlar mühasirəyə düşmək qorxusu qarşısında idilər. Daha kəndi əldə saxlamaq və kənardan kömək gözləmək nahaq idi. Kənd yollarını toz-duman bürümüşdü. Piyadalar pərən-pərən düşüb, kənddən qaçırdılar. Mən, qapının arasından yola baxırdım. Arvad, adəti üzrə, hava hələ qaranlıq olanda həyət-baçaya çıxmışdı. İş oldu, olmadı, onun üçün fərqi yox idi. Gərək durub hər yerə baş çəkəydi, hər yerə əl gəzdirəydi. Gözümə dəymirdi. Nəhayət, davam gətirmədim, aralıq bir az sakitləşən kimi ehtiyat üçün yabanı götürüb tövlədən çıxdım və evə sarı yönəldim. Elə bu vaxt darvazanın qabağında üstüörtülü qara bir maşın dayandı. İçəridən səs gəldi:

- Hey, ryus! Müller, Müller...

Bir söz deməyib, tez yuxarı qalxdım. Qapını açanda qərribə bir mənzərənin şahidi oldum: Müller

bizim arvadın əlindən nəyi isə dartıb almağa çalışırdı. Bayırdan arasıkəsilməz maşın fiti eşidilirdi. Topların da gurultuları lap yaxınlaşmışdı. Zabit arvadı itələyib tapancasını koburdan çıxardı. Mən, yabanı var qüvvəmlə Müllərin kürəyinə sancdım. Yabanın uzun, iti dişləri bir anda zabitin bədəninə elə girdi ki, o, heç cıncırını da çıxarmadı. Üzü üstə döşəməyə yıxıldı. Yabanın dəstəyi dikinə qaldı. Mən, Müllərin əlində kənarları qızıldan haşiyəyə tutulmuş ikonanı gördüm. Demə, bunun üstündə vuruşmuşlar. İkona arvada babasından yadigar idi. Müllə bizim evə gələn gündən gözlərini bu ikonadan çəkə bilmirdi. İndi fürsət tapıb, onu divardan çıxaranda görünür arvad zabitə yaxalamışdı. O, irəli gəlib, ikonanı zabitin əlindən qopardı və öz yerindən asdı. Evin lap yaxınlığında bir-birinin dalınca top güllələri partladı. Mən özümü pəncərəyə tərəf atdım. Bəxtimizdən maşın getmişdi. Görünür, maşındakılar qorxuya düşüb, Mülləri taleyin hökmünə tapşırmışdılar. Daha evdə qalmaq

olmazdı. Həyatə çıxdıq. Mərmilərin havaya sovurduğu toz-torpaq hələ yatmamışdı. Kəndin aşağı tərəfindən “ura” səsləri gəlirdi. Darvazanın lap qabağında starostanın meyitini gördük. Gözləri göyə dikilib qalmışdı. Çox güman ölüm onu qaçan yerdə yaxalamışdı. Yanında iri bir bağlama vardı. Yəqin ki, maşının dalınca qaçanda, “məni də özünüzlə aparın” deyib qışqıranda ya faşistlərin gülləsinin, ya da mərmə qəlpəsinin qurbanı olmuşdu. “İtə it ölümü!” deyiblər. Biz, yola çıxıb, Qızıl Ordu hissələrini qarşılamağa gedən, ölümün pəncəsindən xilas edilmiş camaata qoşulduq...

Nə qədər axtardımsa, nə qədər soraqlaşdımsa, əsir oğlanın mənsub olduğu hissədən xəbər verən tapılmadı. Bu oğlanı tanıyanlardan onun adını, familiyasını, haralı olduğunu, ünvanını öyrənmək istəyirdim. Axırda bir komandir dedi:

- Bilirəm kimi axtarırsınız. Biz də onun haqqında eşitmişik...

Komandir mənə eşitdiyi əhvalatı danışdı. Əsir oğlan istehkamçı idi. Körpünü partlatmaq barədə tapşırıq alandan sonra bir neçə yoldaşı ilə əməliyyata yollanıb. Gecə körpüyə dinamit qoyublar. Qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş vaxtda qaytanı yandırılar. Partlayış baş verməyib. İstehkamçılar başa düşüblər ki, qaytan harada isə qırılıb ya da dinamitə nə isə olub, “özüm gedib yoxlaram” deyər bizim istehkamçı yoldaşlarından ayrılıb. Bir də geri qayıtmayıb. İstehkamçılar əvvəlcə körpü tərəfdən avtomat atəşi eşidiblər, bu anda da güclü partlayış körpünü havaya sovurub. Yəqin ki, qardaşınız dinamiti yoxlayanda keşikçilər duyduq düşüblər, onu tutmaq istəyiblər.

Fariz son çarəyə əl atıb. Dinamiti alışıdırıb və çaya atılıb. Dalğalar onu vurub sahilə çıxarıb. Burda da faşistlərin əlinə keçib.

Komandir əhvalatı nəql eləyəndən sonra dedi: heyf ki, bundan başqa o oğlan haqqında heç bir şey bilmirəm. Onların hissəsi bizdən qabaq hücum

başladı. Görünür, cinahlardakı hissələrlə birgə irəli gediblər. Yoxsa çoxdan tapardınız...

İndi o günlərdən iyirmi ildən artıq keçib. Ancaq Farizin qəbrinə kedən yolları heç vaxt ot basmır. Onun üstündə həmişə, yaz-qış təzə çiçəklər görmək olar. Bizim evin qabağından keçən küçə onun adınadır: “Qəhrəman küçəsi”. Ətraf kəndlərdən, rayonlardan əhvalatı bilənlər də, bilməyənlər də bu qəbri ziyarətə gəlirlər. Hərdən qəbrin yanında qara paltarlı bir qadın görürük...

- Qadın? - deyə mən, qeyri-ixtiyari, Serkey Vasilyeviçin sözünü kəsdim.

- Bəli. Adı da Lyubov Serkeyevnadır. Xarkovda yaşayır. Qırx beş-əlli yaşlarında olar. Bildiyim, eşitdiyim ancaq budur. Qəbrin yanında xeyli dayanır, fikirləşir, sonra da çıxıb gedir.

Əlbəttə, mən “Lyubov Serkeyevna” adını eşidən kimi bu qadının kim olduğunu tanıdım. Bununla belə soruşdum:

- Farizin burda basdırıldığını nədən bilib?
Axı, sənədləri tapanadək siz özünüz də onu tanımırdınız...

- Soruşmamışam. Farizin zahirini təsvir eləyən kimi qadın xahiş elədi ki, onu qəbrin yanına aparım. Daha heç bir söz demədi.

- Görəsən yenə gələcək?

- Yəqin. Olmaya siz onu tanıyırsınız?

Mən gündəliklərdən öyrəndiyim əhvalatı qısaca Starçenkoya danışdım. Serkey Vasilyeviç dərindən ah çəkib başını buladı:

- Dünyada qəribə işlər olur!

BİR OVUC TORPAQ

Səhər idi, adi payız səhərlərindən biri. Göy üzü ilə boz buludlar sürünürdü. Onlar zərif tülü andırırdı. Arabir bu buludların arasından günəş parıldayır, öz şüalarını yer üzünə səpib, sonra yenə gizlənirdi. Buludlar isə ardı-arası kəsilmədən, tələsmədən

keçirdilər. Mən də tələsmirdim. Daha doğrusu, Farizin qəbrini tez görmək istədiyim halda, biixtiyar beynimdə belə bir fikir oyanırdı ki: “Hara tələsirsən? Farizin vuruşduğu, həlak olduğu bu yerlərdən onsuz da ayrılacaqsan. Ətrafa, adamlara yaxşı-yaxşı bax, yanında saxla...” Bütün qəsəbə ayağa qalxmışdı. Adamların qucaqlarında çiçək dəstələri vardı. Hamı baş küçə ilə, “Qəhrəman küçəsi” ilə bizim getdiyimiz tərəfə axışırdı. Mən, dönüb Sergey Vasilyeviçə baxanda o, ağır-ağır başını tərpətdi:

- Ora, hamı ora gedir, qəhrəmanın qəbrini ziyarətə.

Mən çox mütəəssir oldum. Məktəbli uşaqlar sıra ilə addımlayırdılar. Yalnız Valya mənim yanıma gedirdi. O, məni çoxdan tanıyırmiş kimi, qolumdan bərk-bərk tutmuşdu. Hərdən başını qaldırıb, mavi gözlərini üzümə zilləyirdi. İkimiz də gülümsünürdük. Yoldaşları da Valyadan geri qalmamağa çalışırdılar.

Qəsəbədən çıxan kimi qəbri gördüm. Uzaqdan. Ona çatmağa hələ xeyli qalmışdı. Ancaq gördüm.

Ona görə gördüm ki, Farizin qəbri hündür bir təpənin üstündə idi. Ona görə gördüm ki, səhər günəşinin ilk şüaları ilə işıqlanmışdı. Qoca mənim diqqətlə təpəyə sarı baxdığımı görəndə dedi:

- Gün çıxanda işığı əvvəlcə bu təpəyə düşür.

Yanlarını yaşıl ot basmış, çöl çiçəkləri bürümüş enli cığırla təpəyə qalxdıq. Ziyarətə gələnlər qəbri dövrələyib sakitcə dayandılar. Mən, qocanın müşayiətilə, səliqə ilə düzəldilmiş alçaq çəpərdən keçib, ağ daşdan üç metr hündürlükdə tikilmiş sütuna yaxınlaşdım. Qəbrin üstü də ağ daşdan hörülmüşdü: ortasında kiçik mərmər lövhə vardı. Lövhənin üzərində həkk edilmiş bu sözləri oxudum:

“Naməlum qəhrəman! Əziz dost! Ürəyimiz həmişə sənindir. Bu torpaq qardaş torpağıdır, qədirbilən torpaqdır. O, heç vaxt səni unutmayacaq. Rahat yat”.

Qəbrin ətrafında düzgün cərgələrlə əkilmiş çiçək ləkləri görünürdü. Daha azacıq kənardə yerə alçaq skamyalar basdırılmışdı. Yəqin ki, qəbri ziyarətə

gələnlər bu skamyalarda oturub dincəlir, keçən günləri, müharibə illərini xatırlayırdılar...

Mən Farizin həyatını danışdım. Qocaya, onun arvadına, Valyaya, bütün kolxozçulara, qəsəbə camaatına öz dərin minnətdarlığımı bildirdim. Sözümü qurtarar-qurtarmaz qəbrin üstü tər-təzə çiçəklərlə örtüldü. Mən, anamın verdiyi güllü yaylığı yerə sərdim, çiçəklərin arasındakı torpaqdan bir ovuc götürdüm. Bu zaman qoca və arvadı mənə yaxınlaşdılar. Sergey Vasilyeviç nəvəsini də səslədi. Onların hərəsi bir çimdik torpaq götürüb yaylığa atdı. Hamı bu mərasimə sakitcə tamaşa eləyirdi. Üzlərdə ciddi, təntənəli bir ifadə vardı. Yaylığı düyünləyib ayağa qalxanda:

- Anamın tapşırığıdır! - dedim.

Valyanın nənəsi məni qucaqladı:

- Anaların ürəyi bir olur. Elə dillənmək istəyirdim ki, qardaşının torpağından aparasan...

O günü məni yola düşməyə qoymadılar. Əslinə qalsa, əvvəlcə qəbri ziyarət eləyib, dərhal yola

düşməyi qərara almışdımsa da, Lyuba əhvalatını eşidəndən sonra özüm bu fikirdən döndüm. Onu mütləq görməli idim. Qəsəbədə qaldığım günlərdə kolxozun həyatı ilə yaxından tanış oldum, Klubda mənimlə görüş keçirildi. Hər yerdə məni böyük hörmətlə, səmimiyyətlə qarşılayırdılar. Doğrusu, xəcalət çəkirdim. Arada bir neçə dəfə Farizin qəbrini ziyarətə getdim. Lövhənin üzərindəki “naməlum qəhrəman” sözlərinin əvəzinə Farizin adı yazılmışdı: “Azərbaycanlı qardaşımı; Fariz Cavadbəyli”. Hələ ki, qara paltarlı qadın gözümə görünmürdü. Vaxt isə keçirdi. Adətən, qəbir üstünə tək gedirdim. Sergey Vasilyeviçdən xahiş eləmişdim ki, heç kəsi işdən ayırıb mənə qoşmasın, özü də narahat olmasın...

Bir gün səhər cığırla təpəyə qalxanda uzaqdan qəbrin yanında heykəl kimi quruyub qalmış qadını gördüm. Yaxınlaşıb salam verdim. Qadın yavaşca başını tərpətdi. Başında qara şal, əynində payız paltosu vardı. Bozarmış saçları şalın rəngilə qəribə

bir təzad təşkil edirdi. Göz qapaqlarını yarı endirib nəşə fikirləşir, baxışlarını yerdən çəkmirdi.

- Lyubov Serkeyevna... - deyə qadına müraciət eləyəndə o, diksinib mənə tərəf çevrildi, mavi gözlərin üzümə dikdi. Söhbəti uzatmaq istəmədim. Dərhal tanışlıq verdim: - Mən Farizin qardaşyam. Məlik.

Mən, bura gəlişimlə əlaqədar hadisəni ona danışandan sonra ikimiz də xeyli dinmədik. Nəhayət, Lyubov özü məni maraqlandıran söhbəti açdı:

- Mən, Voroney cəbhəsində olanda Süleymanovda məktub aldım. Yazırdı ki, Farizi tapmışam, bizimlə bir hissədədir. Ancaq bu barədə sənə xəbər verməyimi bilməsin. Sonra komissar bunun səbəbini izah eləyirdi, Farizin məhəbbətindən, Artyomun məktubundan danışdı. Əlbəttə, Farizin sağ-salamat olduğunu eşidəndə necə sevindiyimi özünüz təsəvvürünüze gətirə bilərsiniz. Bu da mənə onunla görüşəcəyimə ümid verirdi. O zamanlar cəbhələrdə

vəziyyət elə idi ki, istəsəydim də, Farizi heç olmasa bircə saatlığa görmək üçün gedə bilməzdim. Mən Farizi yaxşı başa düşürdüm. Bilirdim ki, onun ürəyinin öz hakimi var. Ən böyük arzum da bu idi ki, Fariz vətəninə, ailəsinə, sevgilisinin yanına qayıtsın. Bununla belə özümlə, öz hisslərimlə bacara bilmirdim. Mən onu - bağışlayın - sevirdim. Sevirdim demək azdır. Başqa söz tapa bilmirəm. Gündəliklərdən əhvalatı bilirsiniz. Başınızı ağrıtmıq istəmirəm. Voroney istiqamətindəki vuruşlarda yaralanıb arxaya göndərildim. Xəstəxanadan çıxanda artıq müharibə qurtarırdı. Komissarın məktubundan Farizgilin hissələrinin vuruşduğu yerlərdən xəbərdar idim. Soraq-soraq gəlib bura çıxdım. Qoca sizə yəqin ki, onunla görüşümü, Farizin gündəliklərinin necə tapıldığını danışıb...

Lyuba qəhərlənib dayandı. Sonra köksünü ötürüb:
- Siz də qayıdandan sonra heç bir şey gizlətməyin, - dedi, - hamısını danışın.

Görüşümüz belə oldu. Lyuba mənimlə vidalaşib getdi. Mən də qəsəbəyə qayıtdım.

Ertəsi günü təzə dostlarımdan ayrıldım. Məni yola salmağa xeyli adam gəlmişdi. Qocalar, cavanlar, qadınlar, uşaqlar...

Sergey Vasilyeviçlə qucaqlaşib öpüşdük. Maşın tərپənəndə qocanın arvadı:

- Qardaşından nikaran qalma, - dedi.

Mən razılıqla başımı tərپətdim. Nə deyə bilərdim? Mehriban qadının bu sözlərində minlərlə ürəklərin çırpıntısını duydum, məhəbbət və səmimiyyətini duydum. Bu anlarda Mülayim xalanın arzusunu xatırladım: “Qardaşını vətənə gətir, necə olsa ora qərib yerdir...” Bu da ana ürəyindən qopan bir səda idi. Amma onu da bilirdim ki, indi Mülayim xala burada olsa idi, Farizə bu dərin səmimiyyətin, ata-ana, qardaş-bacı səmimiyyətinin şahidi olsaydı, hər şeyi öz gözlərilə görsəydi deyərdi:

- Oğul, onu heç narahat eləmə, qoy yatsın! O ki, burda qərib deyil.

* * *

Yenə qatarda idim. Yenə də vaqon ahəstə silkələnir, fikirlərim, xəyallarım baş alıb gedirdi. Sabah axşam Bakı vağzalında anamla, bacımın intizar dolu gözlərilə qarşılaşacaqdım. Bakıdan tək yola düşmüşdüm. İndi isə tək deyildim. Farizin həyatını, bir insan ömrünə bərabər üçillik mübariz ömrünü özümlə aparırdım. Qardaş torpağının məhəbbətini, Lyubanın məhəbbətini aparırdım. Bu torpağın özünü, onun Farizi nəvazişlə qoynunda bəsləyən ətrini, qoxusunu aparırdım...

«AŞDIM - DAŞDIM»

Atam yaşıllığı çox sevərdi. Nəinki bağımızda, şəhərdəki evimizin balkonunda da onun qayırdığı talvar yaşıllıq içində idi. Bağda, səkinin üstünü sarmaşlıq meynələr elə kölgələmişdi ki, yarpaqların arasından göyü görmək olmurdu. Şəhərdə isə atam, küçədə, lap evin qabağında əkdirdi talvar meynəsini

üçüncü mərtəbəyə qaldırmışdı. Meynənin güclü gövdəsindən ayrılan qıçalar balkonumuzun üstünə yayılmışdı, indi daha yuxarılara boylanırdı. Küçədən keçənlər, xüsusən Bakıya birinci dəfə gələnlər gözlərini balkonumuzdan çəkə bilmirdilər. Siz, belə mənzərəyə - meynələrlə kölgələnmiş balkonlara, hətta küçələrin üstünü tutan talvarlara az rast gəlməmişiniz.

Balkonumuzu talvar meynələri bürüdüüyü kimi, otaqlarımızda da irili-xırdalı dibçəklərdə cürbəcür dekorativ ağaclar, güllər bəslənirdi. Bunlar da atamdan yadigar idi. İndi bunların arasında, ayrıca dibçəkdə öz gözəlliyi və zərifliyi ilə dərhal nəzəri cəlb edən, dibçəyin kənarlarından döşəməyədək sallanan, qışda da, yayda da solmayan bir bitki var. El arasında buna “aşdım-daşdım” deyirlər. Gözləri oxşayan bu nəcib bitkinin kökləri uzaq yollar keçib-gəlmiş bir ovuc torpaqdan şirə çəkir, Farizin torpağından...

Anam və Gültəkin “aşdım-daşdım,,ın başına pərvanə kimi dolanırlar. Mənə bəzən elə gəlir ki, bacım onunla nəsə danışır, dərdləşir, söhbət eləyir. Gültəkinlər, Farizlər, Lyubalar, Artyomlar, Tapdıqlar... Axı, müharibə qara səmum yeli kimi eşqinizə qıymasaydı, arzularınızı soldurmasaydı, siz də bu “aşdım- daşdım,, kimi qol-qanad açardınız... Amma mən bir şey haqqında da iftixarla düşünürəm. Öz-özümə deyirəm ki, insan gözəlliyi, insan əzəməti yalnız dinc, sakit günlərdə yox, bu gözəlliyin, bu əzəmətin üstünü fəlakət alanda da yaşayır, qalib gəlir. Mən Farizi - başqalarından heç bir xüsusi əlamətlə seçilməyən bu sadə, adi insanı, adi döyüşçünü xatırlayıram, onu həmişə uçada, çox ucada, başını qürurla qaldırıb göylərin nəhayətsiz dərinliklərinə baxan vəziyyətdə görürəm. Mən Gültəkini düşünürəm, onu həmişə öz böyük məhəbbətilə yüksəklərə qanadlanan, adamları yaşamağa, sevib-sevilməyə səsləyən ilahi bir heykəl kimi görürəm. Hiss edirəm ki, Gültəkin, Farizin

arzularının həqiqətə çevrildiyini gördüyü üçün xoşbəxtdir, öz məhəbbətinin ətrini həmin arzulardan alır. Hələ gənc ikən saçları bu məhəbbətin yolunda ağarsa da, qəlbi öz eşqinin odu ilə vurur. Aşib-daşan eşqinin odu ilə...

Mən səfərdən qayıdıandan sonra Farizin, sağ qaldığını güman etdiyim cəbhə dostlarını tapmağı qət etdim. Anzoru və Mikolanı tapmaqda o qədər də çətinlik çəkmədim. Tbilisi şəhərinin hərbi komissarlığından aldığı məktubda deyilirdi ki, Anzor Eradze Qori rayonunun üzümçülük sovxozunda aqronom vəzifəsində işləyir. Sonra da Anzurun özündən məktub aldım. Öyrəndim ki, o, vuruşa-vuruşa düşməni Berlinədək qovmuş, yalnız burada, Oder çayının sahilində qıçından yaralanıb arxaya göndərilmişdir. Anzor Fariz haqqında yazdıqlarımı, görünür, böyük bir həyəcanla oxumuşdu. Bunu məktubdan dərhal hiss etmək mümkün idi. Yazırdı ki, bu yaxınlarda bir oğlum olub. Sabah adqoyma mərasimidir. Ona Faizin adını

verəcəyəm. Sonra Anzor, Mikola ilə məktublaşdığını söyləyirdi. Mikola uzun axtarışlardan sonra ailəsinin Kuybışev şəhərində tapmışdı. İndi yenə də N. şəhərində, fəhlə qəsəbəsində yaşayırlar. Mikola, bir zaman hərbi xidmətdə olduqları şəhərcikdə, kazarmalarda işləyir. Çilingərdir. Süleymanovun, baş leytenant Sokolovun, Artyomun, İbrahimin, Farizin və müharibədən qayıtmayan, vaxtı ilə burada hərbi xidmətdə olmuş başqa komandirlərin, döyüşçülərin adlarını yerli qarnizonun daimi siyahısına daxil etmişlər. Hər axşam yoxlanış zamanı onların da adları çəkilir. Anzor məktubun sonunda Lyubanın ünvanını ona yazmağı xahiş edir və məni ailəmlə birlikdə Qoriyə dəvət eləyirdi. “Starşinadan necə xəbər tutmaq olar?,” sualıma Anzor təəssüflə cavab verib yazırdı ki: “Kiyev uğrunda vuruşmalarda starşina xəbər-ətərsiz itmişdir. Bəlkə də sağdır? Bunu yalnız o zaman dəqiq öyrənmək olardı ki, adı-familiyası məlum olaydı. Heyf ki, hamımız onu

ancaq “starşına,, adı ilə tanıyırdıq, daha doğrusu, “starşına,, deyib çağırırdıq. Familiası deyəsən “M,, hərfi ilə başlayırdı. Melnikov idi, Mordvinov idi-deyə bilmərəm. Yadımdan çıxıb. Amma bunu öyrənmək olar. Bu barədə Mikola bizə yaxından kömək eləyə bilər...,,

Həmin məsələ ilə əlaqədar Mikolaya məktub göndərmişəm. Səbirsizliklə cavab gözləyirəm.

Hiss eləyirəm ki, Gültəkindən də, Farizdən də, onlarla bağlı olan hər şeydən və hər kəsdən ayrılmaq vaxtıdır. Bu, nə qədər də ağırdır! Hekayəmin sonuna çatmışam. Lakin nöqtəni qoymuram. Ona görə ki, Farizin son anlarda baxdığı nəhayətsiz göylər kimi insan məhəbbətinin, insan sədaqətinin də hüdudu yoxdur...

Bakı - Moskva- Bakı.

1965-1966

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

İlk söz..... 2

Birinci kitab

Yolda..... 7

İkinci kitab

Farizin Gündəliyi 224

İkinci kitabın davamı

Qocanın söhbəti..... 476

Bir ovuc torpaq..... 511

«Aşdım-daşdım» 519

Təkrar nəşr

Азимзаде Юусиф Ахадулла оглы
ОН НЕ БЫЛ ЧУЖИМ
(роман)

(на азербайджанском языке)

Redaktoru M. Zeynalova.

Rəssamı V. Sadıxyan.

Bədii redaktoru N. Rəhimov.

Texniki redaktoru N. Süleymanov.

Korrektorları X. Səfərova, T. Rüstəмова.

İB № 879.

Yığılmağa verilmiş 6/X1-1980-ci il. Çapa imzalanmış 20/11-1981-c i il.

Kağız formatı 70- 108/q2. Kağız №1.

Yüksək çap üsulu. Fiziki ç/v. 8.5. Şərti ç/v. 11.90.

Uçot nəşr. v. 12,0. Tirajı 50000. Sifariş № 1957.

Qiyməti 75 qəp.

Azərbaycan SSR Dövlət Nəşriyyat. Poliqrafiya və Kitab Ticarəti İşləri Komitəsi.

“Gənclik” nəşriyyatı, Bakı, Hüsü Hacıyev küçəsi. 4.

26 Bakı komissarı adına mətbəə, Bakı, Əli Bayramov küçəsi, 3.

